

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A sorozatban eddig megjelent:

- Kérdések és válaszok az Európai Unióról
- Kérdések és válaszok a cigányságról
- Kérdések és válaszok a Kádár-korról
- Kérdések és válaszok az első világháborúról
- Kérdések és válaszok 1956-ról
- Kérdések és válaszok a Horthy-korról
- Kérdések és válaszok az 1944–1949 közötti magyar történelemről

X 263.809

Kérdések és válaszok

1918–1919-RŐL

A kötet megjelenését támogatta a

Politikatörténeti Alapítvány

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001210677

Szerkesztette: Egry Gábor

A szerkesztésben közreműködött: Gellériné Lázár Márta

A kötet szerzői:

Csunderlik Péter (CSP), Egry Gábor (EG), Fodor János (FJ)

Emily Gioielli (GE) Hajdu Tibor (HT)

ISBN 978 963 9697 82 9

Kiadja a Napvilág Kiadó Kft.

www.napvilagkiado.eu

Első kiadás: 2018

© A szerzők

X 26 38 09

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeszeti vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Minden jog fenntartva

A kiadásért felelős a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója

Felelős szerkesztő: Gellériné Lázár Márta

Borító: Janković Milán, Prosinger Livia

Tördelés: Volos Bt.

Nyomás, kötés: Séd Nyomda, Szekszárd

Felelős vezető: Katona Szilvia ügyvezető igazgató

Megjelent: 10,62 (A5) ív terjedelemben

ISSN 2064-3500

Printed in Hungary

TARTALOM

- 9 Kik ölték meg Tisza Istvánt?
- 10 Miért Károlyi Mihály lett a forradalom vezére?
- 12 Jászi Oszkár „bábja” volt-e Károlyi Mihály?
- 14 „Szabadkőműves” volt-e a Károlyi-kormány?
- 16 Miért nem tartóztatta le Lukachich a Nemzeti Tanács tagjait?
- 18 Harcosokat vagy fosztogatókat nem akart látni Linder Béla?
- 19 „Ilyen mélyre süllyedtek önök?” – Helyes volt-e megkötni a belgrádi egyezményt?
- 22 Kikiáltották-e a köztársaság elnökévé 1918. november 16-án Károlyi Mihályt?
- 23 Ki volt a rejtélyes dr. Sebestyén Emil?
- 24 Sikasztott-e Kun Béla?
- 25 A katonatanácsok és a vörös Napóleon
- 27 Ki és mikor mondta ki először, hogy „Nem! Nem! Soha!”?
- 29 Volt-e realitása 1918 őszén Jászi Oszkár „Keleti Svájc”-koncepciójának?
- 31 Áruló volt-e a Székely Hadosztály?
- 34 Mondta-e Ady a halálos ágyán, hogy „ez nem az én forradalmam”?
- 37 Ki vezette a Berinkey-kormányt?
- 39 Kik dúlták fel 1919 januárjában a *Pesti Hírlap* szerkesztőségét és miért?
- 40 Hogyan lett a bankárfiú Lukács Györgyből kommunista népbiztos?
- 43 Kik és miért verték „félholtra” Kun Bélát?
- 44 Puccs vagy forradalom? – Átadta-e a hatalmat Károlyi Mihály?
- 45 Miért Garbai Sándor lett a Forradalmi Kormányzótanács elnöke?
- 47 Miért zárták ki Csizmadia Sándort a Forradalmi Kormányzótanácsból?

- 49 Miért egyeztek meg a szociáldemokraták a kommunistákkal 1919. március 21-én?
- 50 Miről beszélgetett Kun Béla és Lenin a csepeli szikratávíró-állomás segítségével?
- 51 Tényleg voltak sírógörcsei Kun Bélának?
- 52 Mit ettek a népbiztosok?
- 54 Voltak-e orgiák a Szovjetházban?
- 55 Mi volt a „szovjetsör”?
- 57 Miből finanszírozták Budapest május 1-jei feldíszítését?
- 58 Mi történt a Millenniumi emlékmű királyszobraival a Tanácsköztársaság idején?
- 60 Mit csinált Kertész Mihály, a *Casablanca* rendezője a proletárdiktatúrában?
- 62 Elvállalta-e Szekfű Gyula, hogy történelmi materialista „vezérkönyvet” ír a kommünnek?
- 65 Valóban mozikká akarták-e alakítani a templomokat a kommünben?
- 68 Leköpte-e Reisz Leó az oltáriszentséget?
- 68 Kommunizálni akarták-e Zsófit?
- 70 Mióta nem kell belépődíjat fizetni a Margitsziget meglátogatásához?
- 72 Fel akart-e állítani guillotine-t Szamuely Tibor a mai Vörösmarty téren?
- 73 Beszélhetünk-e „vörös terrorról” a Tanácsköztársaságban?
- 75 Mire szánta volna a Forradalmi Kormányzótanács a bécsi magyar követségből ellopott 140 millió koronát?
- 76 Miért volt fehér a pénz?
- 78 Hogyan kerültek korábbi császári, honvéd- és későbbi horthysta tisztek a Vörös Hadsereg élére?
- 80 Nagy-Magyarország határaiért harcolt-e a Vörös Hadsereg?
- 81 Miért fogadta el Kun a Clemenceau-jegyzéket?
- 83 Miért küldték Budapestre Smuts tábornokot?
- 84 Volt-e halálfej Szamuely páncélvonatan?
- 86 Elrepült-e Magyarországról Kun Béla?
- 87 Mi köze a reskontót elvesztő Nyilas Misinek a Tanácsköztársasághoz?

- 89 A proletárdiktatúra történetéhez tartozik-e a Peidl-kormány?
- 91 Miért géppuskázza le a világot a Cserny Józsefet játszó Hobo az 1969-ben készült *Agitátorok* végén, és miért tiltották be a filmet?
- 92 Miként emlékeztek a Tanácsköztársaságra a Forradalmi Ifjúsági Napokon?
- 93 Hol volt forradalom 1918 októberében a környező országokban?
- 96 Miért alakult meg olyan későn a Magyar Nemzeti Tanács?
- 98 Miért nem képviselte senki Magyarországot a padovai fegyverszüneti tárgyalásokon?
- 99 Milyen haderő állt a Károlyi-kormány rendelkezésére?
- 100 Miért lett Böhm Vilmos írógépszerelő a Berinkey-kormány hadügyminisztere?
- 102 Kik voltak a vidéki direktóriumok tagjai?
- 103 Milyen viccek terjedtek a Tanácsköztársaság idején?
- 106 Hogyan találkozott Tóth Árpád a „Vörös Isten”-nel?
- 107 Miért támadott a román hadsereg 1919. április 16-án, és miért állt meg két héttel később a Tisza vonalánál?
- 109 Miért lehetett kivenni májusban a cseh csapatokat Salgótarján és Miskolc körzetéből?
- 110 Milyen erőt képviselt és milyen hadműveletet hajtott végre Horthy szegedi hadserege?
- 112 Miért nem maradt a Tanácsok Országos Gyűlése után népbiztos Szamuely és Kunfi?
- 113 Mi volt a szakszervezetek szerepe a tanácskormány lemondásában?
- 115 Köpönyegforgatók voltak-e a vidéki politikusok?
- 117 Miért voltak népszerűtlenek a jegyzők?
- 118 Hány évre szólta a turócszentmártoni nyilatkozat?
- 120 Magyar forradalmár volt-e Josef Tiso?
- 122 Hogyan lett székely kisebbségi gróf Bánffy Miklós?
- 123 Károlyi Mihály volt az első és egyetlen köztársasági elnök?
- 126 Lehetett-e keresztény egy szocialista?
- 127 Miért Máramarosszigeten és nem Palesztinában alakult meg a Zsidó Nemzeti Tanács?

- 129 Melyik volt az igazi ABC?
 130 Miért kellett akció az intelligenciának?
 133 Mire kellett teljhatalom egy minisztériumnak?
 135 Hogyan létezhetett a Népköztársaság, ha megalakult a Tanácsköztársaság?
 136 Maradtak-e magyar tisztviselők a megszállt területeken?
 138 Különbözött-e a nők elleni erőszak forradalomban és ellenforradalomban?
 140 Népakaratot képviselt-e a Román Kormányzótanács?
 142 Elkerülhető lett volna a lakásrekvirálás?
 143 Mennyit ért IV. Károly manifesztuma?
 145 Betiltották-e a „polgári” lapokat a kommün alatt?
 147 Mit ért a Lex Apponyi a megszállt területeken?
 149 Kik kaptak egyetemi katedrát a Tanácsköztársaságban?
 151 Mi volt a medgyesi határozat?
 152 Miért nem Magyarországon alakult meg a Bauhaus?
 154 Miért nem folytatta a Tanácsköztársaság Károlyi földosztását?
 155 Milyen festményeket láthattak a proletárok a „köztulajdonba vett műkincsek” kiállításán?
 157 Mi volt az „írói kataszter”?

- 159 Irodalom
 159 Források
 162 Válogatott irodalom

- 165 Tematikus bontás

Kik ölték meg Tisza Istvánt?

„Ennek így kellett történnie.” – Ezek voltak a gyilkosság tanúja szerint Tisza utolsó szavai. Tragikus szavak: néhány nap alatt lett Tisza, ahogy kimondta, hogy „ezt a háborút elvesztettük” Magyarország legtiszteltebb, szinte bálványozott vezetőjéből közgyűlölet tárgya, ledőlt bálvány. Szimpátia-megnyilvánulások alig kísérték halálát, temetésén hívei közül is kevesen jelentek meg. Beteljesülni látszottak rajta Shakespeare Antoniusának szavai: *„A rossz, mit ember tesz, túléli őt, a jó gyakorta sírba száll vele...”* – hogy aztán a történelem újabb fordulatai után az emlékezet szobrává emelkedjen.

Halála körülményeit máig homály borítja. Az elterjedt nézet szerint a predestinációba vetett hitével zugló lakásában várta be végzetét, nem hallgatott azokra, akik menekülésre szólították fel. Tény, hogy élete utolsó napján levelet írt Hadik János megbízott miniszterelnöknek és Lukachich Géza tábornoknak, a fővárosi katonaság parancsnokának, felajánlva szolgálatait. Ha karhatalmat küldenek érte, ez lett volna a menekülés egyetlen módja, ám levelei talán el sem jutottak a címzetekhez, akiknek amúgy is nagyobb gondjuk volt Tisza sorsánál.

1918. október 31-én, a forradalom napján, délután 5 órakor mintegy nyolc fegyveres érkezett autón Tisza Hermína úti lakásához. A Tiszát őrző csendőröket elküldték, hárman bementek a villába, és szóváltás után puskával agyonlőtték Tiszát. A gyilkosok személyét azóta sem sikerült pontosan megállapítani – nem is akarták. A Károlyi-kormánynak talán nem lett volna még nehéz, de mit tehettek volna, ha tisztázzák személyüket? A forradalmi hangulatban az is felháborodást keltett volna, ha megbüntetik őket, az is, ha nem. A Horthy-rezsim 1920-ban megrendezte a Tisza-pert, de Horthynak fontosabb volt ellenfeleit és a forradalom vezető alakjait megvádolni, mint az igazságot tisztázni. Felemás megoldás született: miután Fényes László, Friedrich István, Pogány József →25 bűnösségét nem sikerült bizonyítani, csak Kéri Pál ismert újságíró, Károlyi bizalmasát ítélték halálra, tudva, hogy az ítéletet nem kell végrehajtani, mert a szovjet kormány bevette Kérit a kicserélésre váró halálra ítélt népbiztosok közé. Így miköz-

ben közkatonákat végeztek ki a Tanácsköztársaság terrorakcióiban való részvételük miatt, Tisza haláláért senki sem fizetett életével. A Tisza-per egyetlen halálos áldozata az a hadbíró százados, aki a nyomozás során öngyilkos lett, feltehetően, mert nem vállalta azt, amit kívántak tőle.

Így a tettesek személyét tisztázni ma már nehéz, bár esetleg nem lenne lehetetlen. A súlyos börtönbüntetésre ítélték között a forradalmi katonatanács több tagja is szerepelt, és valószínűsíthető, hogy az akciót a katonatanács vagy egyes tagjai szervezték. A Tiszát őrző csendőrök azt is hihették, hogy a tiszt urak Tiszát biztonságba helyezni jöttek. A Károlyi-kormány →14 hamarosan feloszlatta a forradalmi katonatanácsot, tagjait jutalomban részesítették, de politikai szerepet, katonai kinevezést egyikük sem kapott. (HT)

Miért Károlyi Mihály lett a forradalom vezére?

A forradalmak bukása után Károlyi Mihály lett az összeomlás és a forradalmak bűnbakja. Ez önmagában is természetes jelenség; a karizmatikus hős lesz sikertelensége esetén a bűnbak. Ez történt Tisza Istvánnal is. Míg azonban a következő, ellenforradalmi korszak igyekezett propagandájával helyreállítani Tisza presztízsét, Károlyi esetében ellenkezőleg, mindent megtettek a bűnbakszerep alátámasztására, erősítésére. Az ellenforradalmi irodalom Károlyit tehetségtelen, határozatlan, könnyen befolyásolható, nagyravágó és ugyanakkor gyengekezű vezetőnek állította be, →12 aki nem tudta megvédeni hazáját. Megmaradt hívei és ő maga igyekeztek ezt ellensúlyozni, érdemeit és képességeit túlhangsúlyozva.

Mi az igazság? Mi magyarázza Károlyi nagy népszerűségét a világháborúnak különösen második felében és a forradalom alatt, ha valóban tehetségtelen, gyenge politikus lett volna?

Károlyi Mihály nem készült politikusnak. Beteges fiatalember volt, és bár sikerrel edzette, erősítette magát, megmaradt tartózkodó, visszahúzódo gyermekkori természeténél. Csak erősítette ezt arisztokratikus nevelése, a család sem szánta politikai karrierre a dúsgazdag fiatalembert. Politikával 35-36 éves koráig nem foglalkozott. Ezért nem is lehetett olyan profi politikus, mint Tisza,

Apponyi Albert vagy ifjabb Andrássy Gyula, hogy az olyan polgári szakemberekről, mint Wekerle Sándor vagy Jászi Oszkár →29 ne is beszéljünk. Másrészt akaratlanul is szert tett olyan előnyös tulajdonságokra, amilyenekkel a magyar politikai elit nagy része nem rendelkezett. Sokat utazott, San Franciscótól Indiáig, és nemcsak nyelveket tanult meg, de még a „harmadik nemzedék” vezérférfiai tájékozódása középpontjában Németország állt, Károlyi jól ismerte az USA-t és Nyugat-Európát, és tisztában volt annak gazdasági fölényével, az USA nálunk lebecsült hadiipari potenciáljával. Sokat tanult nagybátyjától, az agrárius Károlyi Sándortól és rokonától a pacifista, a Nyugatot szintűgy ismerő és a tisztességet a politikában is fontosnak tartó Apponyi Alberttől.

Alaptalanul vádolták kielégítetlen becsvággyal: 34 évesen lett az OMGE, a nagy- és középbirtokosok nagy hatalmú érdekképviselőinek elnöke, és bár ott inkább reprezentált, mint vezetett, fontos kiegyenlítő szerepet játszott, és csak 1912-ben, Tisza erőszakos politikájának reakciójaként lett a '48-as párt egyik vezetője.

Bár ellenezte a háborút, annak első évében Apponyihoz hasonlóan lojális maradt. Olaszország hadba lépése és ezzel az erőviszonyok végzetes romlása után hiába próbálta rábírní Apponyiékat a szakításra a lojalitással. Így végül 1915. december 7-én saját hangján szólalt meg a Képviselőházban. „Rettenetes öldöklésnek” nevezte a háborút, és befejezését követelte, továbbá általános választójogot, a cenzúra megszüntetését és a háború után független Magyarországot.

A *Népszava* tisztító viharának nevezte beszédét. A baloldali sajtó, egyes írók addig is felléptek a háború ellen, de hangjukat a cenzúra elfojtotta. A képviselőházi beszédek az azonban nem lehetett cenzúrázni, és a parádi földesúr néptribun lett.

1916 júliusában formálisan is szakított a régi '48-as párttal, saját pártot alapított, amelyhez a parlamentben ugyan csak mintegy 25 képviselő csatlakozott (a függetlenségi képviselők alig több mint negyede), de a parlamenten kívül népszerűsége napról napra nőtt, és mind többen őt tekintették az új Magyarország vezérének.

Ferenc József halála után az új király elbocsátotta a Tisza-kormányt, Károlyi egy ideig támogatta az új kormányt, de miután a király és kormánya nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket,

1918. január 25-én a Károlyi-párt képviselője, Batthyány Tivadar kilépett a Wekerle-kormányból.

Kétpólusú folyamat indult ezzel. A kormány emberei támadták, rágalmazták Károlyit, azzal vádolták – alaptalanul –, hogy az ellenséggel cimborál, de ezzel csak növelték népszerűségét a békére vágyó közvéleményben. Sőt még olyan – szintén alaptalan – reményeknek is tápot adtak, hogy a frontokon felül kerekedő ellenség majd jobb békefeltételeket ad egy Károlyi-kormányának. Egyes miniszterek eljárást indítottak volna Károlyi mint hazáruló ellen, de Bécs leállította őket: ott számítottak Károlyira mint végső megoldásra. 1918 októberére annyira megnőtt Károlyi népszerűsége, hogy a király fontolgatta miniszterelnöki kinevezését, kihallgatáson is fogadta október 26-án Gödöllőn, sőt közölte vele: „elhatároztam, hogy önt magyar miniszterelnökkommé kinevezem”. Másnap azonban meggondolta magát, és Hadik Jánost bízta meg kormányalakítással. „És akkor majd nekem kell Mihályt lecsukatni?” – kérdezte félíg tréfásan barátaitól Hadik.

A pesti utca másképp döntött. Október 30-án tömegek gyülekeztek az Astoria előtt, ahol az időközben megalakult Magyar Nemzeti Tanács →16 ülésezett, szervezetek és intézmények egymás után jelentették be csatlakozásukat, még a fővárosi rendőrség is. Október 31-én munkakezdetkor a munkásság az MSZDP felszólítására megindult a gyári negyedekből a Belváros felé. Kora reggel József főherceg, a király magyarországi megbízottja („homo regius”) telefonon felszólította Károlyit: azonnal jelenjen meg a Várban, hogy a király nevében kinevezhesse miniszterelnöknek. (HT)

Jászi Oszkár „bábja” volt-e Károlyi Mihály?

Az 1918–1919-es forradalmak vezetőinek emlékezete úgy vált ketté az ellenforradalmi irodalomban, hogy Kun Bélához →2, 43, 50, 51, 81, 86 rendelték az erőszakosságot, míg Károlyi Mihályhoz →10, 14, 19, 22, 44, 123 a tehetetlenséget, a Tanácsköztársasághoz a terrort, a Károlyi-rendszerhez a szétesést. Emiatt arról, amit a Tanácsköztársaság kapcsán az egykori eseményeket bőven kiszínezve bíráltak, vagyis a kormány terrorját, →44 az 1918. őszi eseményekről írva rendre megfélemeztek, pedig a Károlyi-idő-

szakban olykor a lázongók legéppuskázásától sem riadt vissza a Népköztársaság karhatalma. Hasonló okokból nem engedte meg a „gyenge”, „magatehetetlen” Károlyi toposza, hogy a Népköztársaság miniszterelnökét, majd köztársasági elnökét önálló – még ha hibás – politikai döntéseket egyedül hozni képes vezetőként szerepeltessék a polgári demokratikus forradalom történetét bemutató Horthy-kori kiadványokban (történeti munkákban, pamfletekben és visszaemlékezésekben egyaránt). A „tehetetlen báb” képe megkövetelte, hogy e leírásokban mindig legyen valaki, aki rángatja.

A „bábos” személyével kapcsolatban két változat létezett: az egyik szerint Károlyi Mihály felesége, Andrássy Katinka, vagyis a korabeli gúnynevéen „Bolsi Kata” volt az, aki Károlyit irányította. Andrássy Katinka azonban mindvégig tagadta, hogy komolyabb befolyása lett volna Károlyi döntéseire. A másik elképzelés szerint Jászi Oszkár lett volna Károlyi Mihály mestere, akit így – miután Jászi Oszkár a legradikálisabb szabadkőműves tömörülés, a Martinovics Páholy vezetője volt – a szabadkőművesek →14 vagy – a nyíltan antiszemita kiadványok szerint – a „zsidók” irányítottak. Például az *A zsidók rémuralma Magyarországon 1919. március 21-től augusztus hó 1-ig* című kiadvány szerint a magyarok megtévesztésére a „zsidó” érdekeket szolgáló „nemzeti tanácsnak nevezett synhedrion” (szanhedrin, vagyis zsidótanács) „díszkeresztényeket” tett a „kirakatba”, mint Károlyi Mihályt és a Nemzeti Tanács elnökét, Hock János plébánost. Ahogy a kiadvány állította: „*Károlyi személyének parfümjével nyomták el a nemzeti tanács foghagyma illatát*” (sic!). (A fokhagymaszaggal kapcsolatos antiszemita képzet egy a 19. század második felében elterjedt közép-kelet-európai motívum volt, amely visszatérően helyet kapott az antiszemita kiadványokban.)

Károlyi Mihályt azonban nem 1918 őszén „találta ki” Jászi Oszkár, sőt nem is kellett kitalálnia. Károlynak még nem volt szoros kapcsolata Jászi Oszkárral akkor, amikor az 1912. júniusi parlamenti kivezetetése után már minden újságolvasó megismerhette a nevét; amikor 1914-ben Kossuth Ferenc halálát követően az Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt elnöke lett, és amikor 1916-ban saját pártot alakított. Kettejük barátságának és politikai szövetségének kezdete 1917 novemberére datálható, amikor az oroszországi bolsevik hatalomátvétellel egy időben Svájcban találkoztak. Bár Jászi

valóban nagy hatással volt Károlyira, a közeledés kölcsönös volt: míg Jászinak a nemzetiségi kérdéssel →29 kapcsolatos nézetei hatottak a Függetlenségi Párt nacionalista közegéből érkező Károlyira („Jászi megértette velem, hogy a szabadságjogokat nem lehet fajok szerint osztályozni és amellet a demokrácia dobját is ütni” – ahogy Károlyi egy 1941-es levelében írta), Jászi a béke kérdésében tett magáévá a Károlyiéhoz hasonló álláspontot. →19 Közel másfél évtizedig tartott a barátságuk és a politikai szövetségük, amikor is Jászi Oszkárnak az addigra kommunistaszimpatizánssá és szovjetbaráttá vált Károlyit bíráló „A Károlyi sphinx” című 1930-as cikkét követően átmenetileg eltávolodtak egymástól. Károlyi – mint annyi mindenki másra sem – ekkor az őt visszahúzni akaró Jászira sem hallgatott. (CSP)

„Szabadkőműves” volt-e a Károlyi-kormány?

A 18–19. századi Nyugat-Európában elterjedt volt a szabadkőművesség, így a Kossuth-emigráció számos kiemelkedő alakja is csatlakozott hozzájuk. Virágkora Magyarországon a dualizmus évtizedeire esik. Elsősorban a jótékonyág előmozdításával foglalkoztak, de alkalmasak voltak társadalmi kapcsolatok keresésére is. Az elterjedt rágalmakkal szemben, határozott politikai arcukat nem volt, általában a tágon értelmezett „haladás”, felvilágosultság előmozdítóinak tekintették magukat, de kormánypárti politikusok is tartoztak közéjük, mint Sztérenyi József, Wekerle Sándor, Vázsonyi Vilmos, sőt a Tisza-párt számos tagja is. A Szociáldemokrata Párt szakszervezeti vezetői erős averziót éreztek a „polgári” szervezettel szemben, annyira, hogy az 1918. februári kongresszus kötelezte a párt tagjait a kilépésre a szabadkőműves páholyokból. Másrészt a katolikus egyház sem rokonszenvezett velük a szabadgondolkodás iránti nyitottságuk miatt – 1884-ben egy pápai enciklika egyenesen a sátán szolgáinak nevezte őket. A katolikus egyház elutasító magatartásának egyik oka, hogy tagságuk nagy része zsidó volt. Utóbbiak főleg azért igyekeztek páholytagok lenni, hogy megkönnyítsék társadalmi, társasági befogadásukat, és ennek érdekében szívesen nyúltak zsebükbe is valamely jótékonyági akció keretében.

Így semmi csodálatos sincs abban, hogy a Károlyi-kormány polgári tagjai között is voltak szabadkőművesek, mint Jászi Oszkár, →29 Berinkei Dénes és Szende Pál. (Korábban szabadkőműves volt Kunfi is, →112 de neki éppen a fenti párthatározat miatt, ki kellett lépnie). Szabadkőműves volt a Károlyi-kormány több államtitkára és publicista, művész híve is, többen a Nemzeti Tanács tagjai. Magának Károlynak soha nem voltak szabadkőműves kapcsolatai.

A Tanácsköztársaság más polgári szervezetekhez hasonlóan a szabadkőműves-páholyokat is betiltotta. Működésüket az ellenforradalmi rendszer negyedszázada alatt sem engedélyezték, amiben részük volt a szélsőséges sajtó →145 által terjesztett rémmeséknek.

A Károlyi-kormány összetétele a forradalom előtti kormányokhoz hasonlítva:

A Károlyi-kormánynak, a változások figyelembevételével 13 tagja volt. Közülük 3 nagybirtokos arisztokrata (Károlyi, Festetics Sándor, Batthyány Tivadar grófok), 1 nemes (Bartha Albert), 8 polgár, értelmiségi, 1 szakmunkásból lett szocialista politikus (Garami Ernő). Foglalkozás szerint 3 katonatiszt, 1 tanár, 3 jogász, főtisztviselő, 5 politikus, képviselő. Pártállás szerint 4 függetlenségi Károlyi-párti, 2 szociáldemokrata, 2 polgári radikális 5 pártönkívüli – utóbbiak közül egy a függetlenségi, egy a radikális párthoz állt közel; a régi rendszerben csak Nagy Ferenc miskolci polgármester töltött be vezető állást a közellátás elismert vezetőjeként.

A Károlyi-kormánynak négy zsidó származású (Garami, Jászi, Kunfi), de csak egy izraelita vallású tagja volt (Szende Pál). Az izraelita egyházakkal vagy szervezetekkel egyiküknek sem volt kapcsolata. E tekintetben tehát átmenetet képezett a háborús és a forradalmi kormányok között.

Ugyanis míg 1910 előtt egyik magyar kormánynak sem volt zsidó származású tagja, az 1910–1917 közötti munkapárti kormányoknak már volt, nem is egy: Tisza István, a tőke és nagybirtok összefogását akarta, a háborúra való felkészülés jegyében. 1910-től Hazai Samu honvédelmi, 1913-tól Harkányi János kereskedelemügyi miniszter és Teleszky János pénzügyminiszter, vagyis az 1913-as Tisza-kormány minisztereinek 30%-a volt zsidó származású. Ez a nagytőke, a hadiipar előtérbe kerülését jelentette, egyben bizonyos

irányú modernizációt is. A miniszterek döntő többsége volt arisztokrata – közülük is több frissen bárósított polgár – a többi köznemes, kivéve a polgári származású Balogh Jenő jogászprofesszort.

Az 1917–1918-as háborús kormányok minisztereinek ugyan csak többsége arisztokrata, néhány kivétellel (maga Wekerle Sándor is polgár). 1-2 zsidó származású itt is van, sőt az első izraelita vallású magyar miniszter: Vázsonyi Vilmos.

Az 1919. januártól márciusig működött Berinkey-kormány →44 annyiban különbözött a Károlyi-kormánytól, hogy tagjai közt nincs arisztokrata, volt viszont négy eredetileg fizikai dolgozó: Böhm Vilmos, →100 Garami Ernő, Peidl Gyula munkából lett szakszervezeti vezető, és Szabó István, a Kisgazdapárt vezére. A többi köznemes vagy diplomás értelmiségi. És a Károlyi-kormányhoz hasonlóan, négyen voltak zsidó származásúak, közülük egy izraelita vallású. Végül a Berinkey-kormány új vonása volt évtizedek után: tagjai között nem volt hivatásos katonatiszt. (HT)

Miért nem tartóztatta le Lukachich a Nemzeti Tanács tagjait?

1918 októberének végén, a fokozódó forradalmi helyzetben a bekeményítés jegyében nevezték ki 1918. október 26-án Budapest városparancsnokának az olasz frontot megjárt, a katonaszökevények elleni kegyetlen fellépéséről hírhedt Lukachich Gézát, aki készen mutatkozott arra, hogy erővel verje le a forradalmi megmozdulásokat. Az október 28-i „láncchídi csata” megmutatta, hogy valóban nem ijedős Lukachich, a tüntetők és a karhatalom összecsapásának legalább négy halottja és 50-60 sebesültje lett. Másnap délelőtt, a Wekerle-kormány utolsó minisztertanácsi ülésén pedig a statárium kihirdetését, öt napilap betiltását, valamint Buza Barna és Fényes László letartóztatását javasolta. A javaslatot azonban a végórát élő Wekerle-kormány elvetette, a döntést a távozó kormánytagok a következő – hivatalosan végül meg sem alakult – Hadik-kormányra kívánták hárítani.

Az október 29-ről 30-ra virradó éjszaka az új miniszterelnök, Hadik János a lakásán találkozott az odarendelt városparancsnokkal és Sándor László rendőrfőkapitánnyal. Utóbbi nem tartotta

komoly fenyegetésnek, hogy a rendőrség csatlakozik a Nemzeti Tanácshoz, noha később utódja, Dietz Károly rendőrfőkapitány éppen ezt nevezte meg a legdöntőbb forradalmi eseménynek. Lukachich is magabiztos volt, bár utólag elismerte emlékiratában, hogy ugyanabba a hibába esett, mint a rendőrfőkapitány, amikor a „kedvezőtlen tapasztalatok” ellenére sem akarta tudomásul venni, hogy a katonai fegyelem már teljesen felbomlott. És nemcsak a katonaság lázadt fel, →18 annak is nagy jelentősége volt, hogy a forradalom mellé álltak a József Telefonközpont dolgozói. Már egy évvel korábban, 1917 októberében sztrájkoltak az ugyan „kis-asszonynak” és „nagysádnak” szólított, de reggeltől estig nehéz fizikai munkát végző, rosszul megfizetett kezelőnők, 1918. október 30–31-én pedig lehallgatták Lukachich beszélgetéseit, és nem továbbították a Nemzeti Tanács elleni parancsokat.

Jászi Oszkár érzékletesen írta le az 1918–1919-es forradalmakról írt visszaemlékezésében, hogy: *„A forradalmakat nem csinálják, a forradalmak születnek [...] ... jóformán mindennek az ellenkezője történt, máskor történt és mások által történt, mint ahogy a forradalom szellemi táborára akarta vagy képzelte.”* Lukachich ezt nem értette: október 30-án este karhatalmának emberei körbevették az Astoria szállodát, de az összegyűlt, hullámozó forradalmi tömeg hatására azok parancsnokaikat elhagyva, átálltak a forradalom oldalára. Lukachich pedig ekkor már azokat se látta viszont, akiket az „esküszegők” letartóztatására küldött. Az október 30–31-én Lukachich a sorozatos pofonok után – parancsmegtagadások, átállások, a telefonközpont ellenállása – végül a budai Várból, a miniszterelnökség épületéből már csak annyit tudott jelenteni IV. Károlynak a közvetlen telefonvonalon, hogy alig maradt reménye parancsai végrehajtására. Lukachich után Hadik János beszélt az uralkodóval, és javasolta Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezését. →10

Október 31-én este jelentették be a forradalmi tömegnek, hogy az uralkodó kinevezte Károlyit miniszterelnökké, Budapest népet azonban ekkor már nem érdekelték IV. Károly döntései sem, →143 nemhogy Lukachich Géza városparancsnoké. Vagyis arra a kérdésre, hogy miért nem tartóztatta le Lukachich a Nemzeti Tanács tagjait, és miért nem fojtotta vérbe a forradalmat, nagyon egy-

szerű a válasz, amelyet a városparancsnok úgy fogalmazott meg a memoárjában, hogy már „nem volt kivel lövetni”. (CSP)

Harcosokat vagy fosztogatókat nem akart látni Linder Béla?

Az első világháborút követően a vesztes országokban elterjedő tördőféselméletek szerint mind Németország, mind az Osztrák–Magyar Monarchia a hátszágban kitört, a szociáldemokraták, kommunisták, szabadkőművesek stb. által „szervezett” – forradalmak miatt veszítették el a háborút (Tormay Cécile is ezt a nézetet képviseli a *Bujdosó könyvben*). A tördőféselmélet azonban felcserélte az okot az okozattal, mert valójában éppen fordítva történt: a forradalmak azért törtek ki, mert Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia elvesztette a világháborút. Tisza István →9 is elismerte ezt az őszirózsás forradalmat két héttel megelőző, a képviselőházban 1918. október 17-én tett kijelentésével: „ezt a háborút elvesztettük”. Jászi Oszkár úgy emlékezett a forradalom előtti hetekre, hogy mindennaposak voltak a dezertálások, az erőszak, a fosztogatások, és végül a fölbomlott hadsereg hazaszivárgása vezetett a forradalomhoz. →99, 117, 138 Az engedelmességet megtagadó katonák voltak azok, akik a forradalom jelképét is megválasztották azzal, hogy a sapkájukról levágott K betűs jelvényt vagy éppen a kétfejű sassal díszített gombok helyébe virágokat tűztek, mégpedig őszirózsát. Ezekből a közelgő halottak napja miatt rengeteg volt található Budapesten is: a fellázadt katonák nem egyszer a temetőkből szereztek a virágokat, mintegy kifosztva a sírkerteket. Ugyanúgy, ahogy a dühös katonák a szatócsoboltokat és a bozospincéket is előszeretettel törték fel vidéken.

A Károlyi-kormánynak már nem kellett felbomlasztania a hadsereget, mert már egy felbomlott hadsereget örökölt, és ez óriási problémát jelentett az 1918. október 31-én az ország élére kerülőknek. Ezzel tisztában volt a leghírhedtebbé vált magyar hadügyminiszter, Linder Béla is, az őszirózsás forradalmat támadó ellenforradalmi irodalom kedvelt céltáblája. Linder honvédtüzér törzskari ezredesként zászlóalj-, majd ezredparancsnokként három évet szolgált az első világháborúban, 1917 nyarán azonban súlyosan megrokkanna, súlyosan megrongált idegekkel tért haza

Magyarországra, és hogy helyzetét súlyosbítsa, idegi eredetű problémái elől az alkoholizmusba menekült. Mivel a forradalom előtt kapcsolatba került az MSZDP-vel, a szociáldemokraták támogatása révén – de pártonkívüli „szakemberként” – került be a Károlyi-kormányba, amelyben 1918. november 1-jétől viselte a hadügyminiszteri tisztséget. Linder, bár Károlyihoz hasonlóan pacifista nézeteket képviselt, az elhíresült „nem akarok több katonát látni” kijelentésével, amelyet az Országház téren (a mai Kossuth téren) elmondott 1918. november 2-i hadügyminiszteri bemutatkozó beszédében tett, elsősorban azokra a hazatért, nem engedelmeskedő, elégtételt követelő katonákra utalt, akik komolyan veszélyeztették a közbiztonságot – vélhetően közülük kerültek ki Tisza István gyilkosai is. →9 Hornyák Árpád történész megállapításával élve: Linder kijelentése „szerencsétlen mondat volt egy szerencsétlen történelmi pillanatban”, maga Károlyi Mihály is „ügyetlen nyilatkozatnak” nevezte utóbb az elhíresült kijelentést. Linder maga úgy értelmezte azt: „A fellázadt katonaságot teljes egészében le akartam szerelni, és helyette az új demokratikus [rend] védelmére megbízható, még a harctéren küzdő tisztek vezetése alatt nemzetőrséget szervezni. Mert kik maradtak vissza? Csak a selejtes elemek, hogy fegyverrel a kezükben a zavarosban halásszanak.”

Linder Béla azonban személyében alkalmatlan volt a program végrehajtására, például a katonatanácsok felszámolására →25, és november 9-én távozott is a hadügyminiszteri székből, noha egészen december 6-ig tárca nélküli miniszterként a kormányban maradt. Akkor a Károlyi-párt „jobbszárnyának” követelésére végleg el kellett hagyni azt. Linder későbbi szerepét Baranyában →152 valóban bírálni lehet – „kalandorsága” miatt utóbb Károlyi és az októberista emigráció is szakított vele –, de abban, amiért rendre vádolni szokták, hogy ő lett volna az, aki „felbomlasztotta” a hadsereget, teljesen ártatlan. (CSP)

„Ilyen mélyre sülyledtek önök?” – Helyes volt-e megkötni a belgrádi egyezményt?

Miután 1918. október 16-án IV. Károly király felszólította a Monarchia népeit nemzeti tanácsaik megalakítására →143, megkez-

dődött az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, amely már október 4-én békét kért a győztesektől, és október végén megindultak a fegyverszüneti tárgyalások. →98 Ezek már nem harcban álló felek tárgyalásai voltak: a győztesek diktáltak. A magyar képviselőház felmondta a dualizmust: Magyarország csak perszonálunióban áll Ausztriával, vagyis csak az uralkodó személye köti össze őket. →96

Furcsa helyzet állt elő. A király tárgyalta új magyar kormánya megalakításáról, de döntést a forradalomig nem hozott, a lemondott kormányt viszont nem is tájékoztatta a fegyverszünetről. Arról az uralkodónak alárendelt főparancsnokság (AOK, *Armeeoberkommando*) tárgyalta az ellenséggel a megszűnt Monarchia nevében. A magyar kormánnyal meg sem beszéltek, hol, kivel, miről tárgyalnak, és Szurmay Sándor magyar honvédelmi miniszter kérdéseit válasza sem méltatták. Mivel IV. Károlyt és az AOK-ot már csak Ausztria új, déli határai érdekelték, elfogadták, hogy az olasz főparancsnoksággal tárgyaljanak Padovában. A Magyarországot érintő frontokkal – a románnal és a balkánival, ahol a szerb és a francia expedíciós hadsereg gyorsan nyomult előre a magyar és a horvát határ felé – nem törődtek. Horvátország elszakadását de facto elismerték, a flottát Horthy főparancsnok az uralkodó parancsára már a fegyverszüneti tárgyalások megkezdése előtt átadta a Szerbiával egyesülő Horvátországnak. A független államként, hadviselő félként diplomáciai szinten nem létező Magyarországgal egyelőre senki sem foglalkozott.

Az időközben megalakult Károlyi-kormány →14 felismerte a veszélyes helyzetet; egyrészt nem volt kontaktusa az olasz fronton harcoló magyar ezredekkel, másrészt senki sem állt kapcsolatban a délről közeledő francia–szerb hadsereggel.

A Károlyi-kormány új hadügyminisztere, Linder Béla →18 tüzér törzskari ezredes, miután tájékozódott Szurmaynál, azonnal kérte, hogy Padovába utazhasson, azonban az AOK nem járult hozzá, hogy Linder vagy Károlyi részt vegyen a padovai tárgyalásokon. Linder a teendők tisztázására Cseresnyés honvédhuszár alezredest küldte az AOK badeni főhadiszállására, akivel ott közölték: miután Magyarország déli határainak védelme rájuk már nem tar-

tozik, hozzájárulnak az olasz és francia frontokon küzdő magyar egységek hazatéréséhez.

Az AOK ugyan októberben még alakított egy bizottságot az ellenség balkáni erőivel kötendő fegyverszünet előkészítésére, de a magyar forradalom után ezt már nem látta saját feladatának. Ezért Arthur Arz von Strassenburg vezérkari főnök november 1-jén értesítette Károlyit: feloszlatta ezt a csoportot, és annak két magyar alezredesét a magyar kormány rendelkezésére bocsátja, hogy most már az gondoskodjon a balkáni francia és szerb sereggel folytatandó tárgyalásokról és a déli magyar határ védelméről.

Tehát nem Károlyi ötlete volt, mint az irodalom sokáig állította, hogy Belgrádba utazzon. Az Arz által rendelkezésre átadott Dormándy Géza alezredes november 4-én már Belgrádból jelentette Lindernek: a balkáni francia főparancsnok, Franchet d'Espèrey szerint a 3-án aláírt padovai fegyverszünet csak az olasz frontra vonatkozik és Belgrádba várja a magyar kormány képviselőit, akiknek küldi is fegyverszüneti feltételeit. Linder →18 még próbálkozott a francia tábornok kész helyzet elé állításával: másnapi válaszában közölte vele, hogy a fegyverszünetet Padovában Magyarország nevében is megkötötték, és a szerződést aláíró Viktor Weber von Webenau vezérezredes távirata szerint „a magyar határ demarkációs vonal”. Ez így nem volt igaz, és a francia marsall nem is válaszolt Lindernek. De miután neki sem volt felhatalmazása fegyverszünet kötésére, mint az olaszoknak, óvatosan csak „katonai konvenciót” ajánlott, aminek lényege a Délvidék – és Pécs, Baja – szerb megszállása volt a békekötésig. Károlyi november 7-én – tragikomikus módon a *Millennium* nevű hajón – Belgrádba utazott. A feltételeket akkor nem írta alá azzal, hogy kormánya elé kell terjeszteni azokat. Ámde nem volt más megoldás: Linder november 13-án Belgrádba utazott, és a kormány nevében aláírta a „katonai konvenciót”.

Károlyi kíséretében volt belgrádi útján kormánya tagjai közül Jászi Oszkár, →29 a Nemzeti Tanács →16 részéről Hatvany Lajos, a munkástanács képviselőjében Bokányi Dezső, a katonatanács elnöke, Csernyák Imre százados és több szakértő. Sokat idézték a francia tábornok szavait, aki, amikor Károlyi bemutatta neki Csernyákot, így kiáltott fel: „ilyen mélyre sülyedtek önök?!” Ez a szá-

mára a katonai fegyelem végét jelentő katonatanács hivatalos elismerésére vonatkozott, és nem az egész magyar küldöttségre, hiszen mikor Bokányit mutatták be neki, az ő jelenlétére nem tett hasonló megjegyzést, sőt megkérdezte, tud-e franciául, és kérte: fordítsák le szavait „a munkások vezérének, mert ez elsősorban a szegény embernek szól. Az nem utazhat el Svájcba, ha baj van”. (HT)

Kikiáltották-e a köztársaság elnökévé 1918. november 16-án Károlyi Mihályt?

Nem. 1918. november 16-án csak a Köztársaságot kiáltották ki. Mindenki természetesnek találta, hogy a függetlenné vált Magyarország köztársaság lesz, és annak első elnöke Károlyi Mihály, de az október 31-én megalakult Károlyi-kormány →14 pártjai nem akarták elszietni a formásokat. Ennek több oka volt. Az egyik: szerették volna úgy lebonyolítani az elszakadást Béctől, hogy Magyarország területi egysége lehetőleg fennmaradjon (a már elszakadt Horvátország nélkül). Ezért szerettek volna mielőbb megegyezni a Szlovák és Román Nemzeti Tanáccsal és a többi nem magyar nemzetiséggel, nem állítva őket olyan kész helyzet elé, amit esetleg nem fogadnak el.

Még arra is gondolni lehetett – bár a forradalom napjaiban senki sem nyilatkozott a királyság mint államforma mellett –, hogy később lehetnek, akik nem értenek egyet egy ilyen forradalmi döntéssel. Bár a budapesti nép követelésére Károlyi november 1-jén visszavette a királyra tett esküjét, hasonló köztársaságpárti megnyilvánulások híre érkezett vidékről is. Ezért november 1-jén este a forradalmi Magyar Nemzeti Tanács →16 nyilvános ülésén úgy határoztak: az általános, titkos, nőkre is kiterjedő választójog alapján 6 héten belül választásokat tartanak, és az így megválasztott Alkotmányozó Nemzetgyűlés dönt az államformáról, az államfő személyéről, az új kormányról és demokratikusan legitimálja a köztársaság határait is.

Hamarosan újabb legitimációs problémák merültek fel. A szerb hadsereg gyorsan megszállta a számára kijelölt területet, a Román Nemzeti Tanáccsal pedig nem sikerült megegyezni. →29, 140 Kérdéssé vált, hogy biztosítani lehet-e a megszállt területeken

a demokratikus választásokat, ezért a kormány úgy döntött, vár még, de legalább a köztársaságot haladéktalanul kikiáltják.

Ez meg is történt november 16-án az Országház téren (ma Kossuth tér). Mintegy 200 ezer főnyi tömeg gyűlt össze, hogy a vidéki nemzeti tanácsok →115 küldöttével együtt kikiáltssa a „Népköztársaságot”. Mindenki azt hitte, hogy egyben kikiáltják Károlyit a Magyar Népköztársaság első elnökévé, a tömegben ezt hirdető feliratok jelentek meg: ő azonban nem vállalta ezt, meg akarta várni a szabályosan megválasztott nemzetgyűlés összeülését.

Az események utólagos ismeretében rossz döntésnek kell tartanunk a választások halogatását; a megszállás folytatódott, a választásokra végül nem is került sor, hiba volt adott körülmények között a ragaszkodás a demokratikus formákhoz. Ügyesebben járt el a Román Nemzeti Tanács, amely nagyobb előkészítés nélkül összehívta december 1-jére, Gyulafehérvárra →140 az erdélyi románok mintegy 100 ezer képviselőjét, és kimondták a csatlakozást Nagy-Romániához – máig ez a gyűlés az egységes Románia létrejöttének a legitimációs alapja. (HT)

Ki volt a rejtélyes dr. Sebestyén Emil?

A végét járó Osztrák–Magyar Monarchia forradalmasításának elősegítésére már 1918 nyarán érkeztek haza egykori hadifoglyokból bolsevikká lett párttagok Magyarországra – a tomszki hadifoglytábor antimilitarista csoportját Kun Bélával és Münnich Ferencsel együtt létrehozó Seidler Ernő vezetésével –, ők nagyjából 40-50-en lehettek (de persze jóval nagyobb számban érkeztek haza a nem beszervezett, csak bolsevik eszmétől „fertőzött” hadifoglyok). A magyarországi pártalakításra azonban csak 1918 októberében ért meg a helyzet. Ezt jelezte Kun Bélának a *Pravdá*-ban megjelentetett „Elvégeztetett!” című cikke, amelyben a korábbi szociáldemokrata párttag (átmenetileg) lemondott a „burzsoázia uralmával megalkuvó” Magyarországi Szociáldemokrata Párthoz fűződő utolsó reményeiről is, és kinyilvánította egy magyarországi kommunista párt megalakulásának szükségességét.

Az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportja 1918 márciusában szerveződött meg a moszkvai Drezden szál-

lóban Kun Béla elnökletével, és Leninnel, Buharinnal és Szverdlovval egyeztetve ennek a csoportnak a tagjai vállalták magukra, hogy hazatérnek Magyarországra a Kommunista Magyarországi Pártjának megalakítása céljával. Ennek megszervezését valóban pénzzel támogatta Szovjet-Oroszország – innen ered a „guruló rubelek” toposza. Kun Béla Magyarországra történő kalandos hazatérésének történetét először a kommunista pártot nem sokkal később elhagyó Nánássy György beszélt el az 1919-ben megjelent alapvetően rágalmazó füzetében, de az abban elmesélt történetet később Münnich Ferenc és mások is megerősítették. E szerint Kun Béla és társai az 1918. november 4-i utolsó értekezletet követően november 6-án indultak el Moszkvából. Eredetileg Németországon keresztül utaztak volna Magyarországra, de miután november 5-én éppen diplomáciai konfliktus zajlott le Németország és Szovjet-Oroszország között (Berlinből kiutasították a szovjet állam követét), a másik utat választották, ahol a zavaros ukrán területeken, majd az osztrák–magyar ellenőrzéseken át kellett hazajutniuk. Kun Bélát frontról érkező ezredorvosnak álcázták, egy dr. Sebestyén Emil névre szóló igazolványt kapott, és sikeresen játszotta el az antibolsevista ezredorvost. Ha kellett, tisztek előtt ecsetelte a bolsevista rémtetteket – a legenda szerint még Kun Béla tetteire is kitérve –, és még arra is vállalkozott, hogy az egyik szállásadója beteg fiát orvosi kezelésben részesítse, hiszen nem volt más választása, ha el akarta kerülni a lebukást. A magyar határ felé vezető út utolsó szakaszát vöröskeresztes autón tették meg. November 17-én érkezett Kun Béla Budapestre, ahol Seidler Ernőnek és a mindvégig Magyarországon tartózkodó, a Galilei Körben tevékenykedő Korvin Ottónak köszönhetően már egy jól szervezett csoport várta a Kommunista Magyarországi Pártja megalakítását, amely 1918. november 24-én történt meg a galileista házaspár, Kelen József és Kelen Jolán Városmajor utcai lakásán. (CSP)

Sikkasztott-e Kun Béla?

Kun Bélának még fiatal, kolozsvári szociáldemokrata pártember korában volt egy kínos pénzhistóriája. Ezt a személyével foglalkozó lejárato irodalom felfújta és átszínezte: lett belőle sikkasztás,

bajtársi lopás (katona korában) és más hasonló. Az igazság, visszaemlékezések és Borsányi György kutatásai alapján, a következő.

A fiatal Kun kolozsvári újságíróként, a Szociáldemokrata Párt lelkes tagja volt. A párt szerzett neki állást a kolozsvári munkásbiztosító pénztárnál. Erre a pártnak lehetősége volt, amit arra használt fel, hogy a legaktívabb, de nem fizetett pártmunkásokat biztos megélhetéshez juttassa. Az így elhelyezettek aztán a biztosítónál végzett adminisztráció mellett idejük jó részében pártmunkát is végeztek. A 25 éves Kun hamarosan a segélyezési és balesetkártalanítási osztály vezetője lett.

Munkatársa, Jócsák Kálmán azt írja memoárjában: ő sokat dolgozott, hogy tehermentesítse Kunt, akit lefoglalt a pártmunka, de ismert bohémiájával a rá váró biztosítási ügyeket is gyakran elhanyagolta. Mikor az igazgatót más városba helyezték, megbízott igazgatóként Kun került a helyére, jó fizetéssel. Kun már ekkor is megosztó egyéniség volt. Egyesek becsülték, főleg politikai tevékenységéért – agitációjával nagy része volt a szövetséges, függetlenségi Apáthy István professzor törvényhatósági bizottsági taggá választásában –, más kollégái irigykedtek rá. Talán utóbbiak is részesek voltak abban, hogy napfényre került egy szabálytalansága: felvett 100 korona kiszállási díjat Kalotaszegre, de a kiszállást nem teljesítette. Valódi csalás volt, vagy rosszkor jött az ellenőrzés – nem tudni. Kun szeretett volna Győrbe kerülni, így újra küzdelem alakulhatott ki az utódlás körül. Nem tudni, hogyan járt volna el a párt az ügyben, mert jött a világháború, Kun bevonult a 21-es bakákhöz. Kapcsolata a párttal megmaradt, mert a *Népszava* két levelét is közölte – egyet 1915-ben még a frontról, a másikat 1917-ben már a hadifogságból. →23 (HT)

A katonatanácsok és a vörös Napóleon

Franchet d'Espèrey felháborodott, amikor Károlyi Belgrádban →19 bemutatta neki a katonatanácsok képviselőjét. Pedig Károlyi talán éppen azért Csernyákot vitte magával – aki akkor már nem volt a katonatanács elnöke –, mert azt hitte, egy hivatásos katonatiszt mégis jobb benyomást tesz a francia tábornokra, mint utóda, Pogány közlegény.

A Budapesti Katonatanácsot az orosz forradalom inspirációjára fiatal katonatisztek alakították meg 1918. október 25-én. A katonatanácsnak nem volt politikai jellege, pártkapcsolata. Azért jött létre, mert tagjai érezték a forradalom közeledtét. Elsősorban a fővárosban bujkáló sok ezer katonaszökevényt akarták megszervezni, és maguk is meglepődtek, mikor egymás után jelentkeztek náluk a Budapesten állomásozó alakulatok bizalmijai. A katonatanács elnöke, Csernyák Imre repülőszázados – ő volt a rangidős, a többiek fiatal hadnagyok voltak – jelentkezett a Nemzeti Tanácsnál, →16 amelynek vezetői nem vették nagyon komolyan. A katonatanács viszont magára vállalta a Nemzeti Tanács védelmét, bekvártélyozta katonáit a Károlyi palotájához közeli Reáltanoda épületébe, majd mikor a Nemzeti Tanács az Astoria szállóban vett ki szobákat, felállította gépfegyverét az Astoria bejáratánál, és sikeresen védte a Nemzeti Tanácsot a letartóztatásukkal próbálkozó Lukachich tábornoktól.

A katonatanács nyilvánosan feleskette tisztjeit a Nemzeti Tanácsra, részt vett a forradalmi demonstrációkban, kapcsolatba lépett a szervezett munkásokkal, akiktől fegyvert szerzett, valamint más forradalmi csoportokkal. A forradalom győzelmében döntő szerepe volt a katonatanácsnak. Nem tudjuk, milyen része volt a katonatanácsnak Tisza István megölésében. →9 Bár a merénylet hátterét sem a forradalmi kormány, sem a már a Horthy-rendszerben lefolytatott per nem tisztázta, a katonatanács több tagját súlyos börtönbüntetésre ítélték a perben, valószínűleg indokoltan.

Különös körülmény, hogy a kormány sietett feloszlatni a katonatanácsot, és ez alkalommal tagjait pénzjutalomban részesítette. November 3-án megalakult az új Budapesti Katonatanács, a fővárosi alakulatok demokratikusan választott bizalmijaiból. Bár Linder hadügyminiszter ellenezte a katonatanácsok működését, →18 a Szociáldemokrata Párt támogatta, és a Budapesti Katonatanács elnöke Kunfi javaslatára Pogány József, a *Népszava* munkatársa lett. A vidéki helyőrségek is megalakították a maguk katonatanácsát.

A Napóleon-drámája után „vörös Napóleonnak” gúnyolt Pogány a forradalom letehetségesebb szereplői közé tartozott, nagy agilitása azonban még nagyobb ambícióval párosult. Bár 1918 nyaráig hűségesen követte a pártvezetés óvatos, mérsékelt

politikáját, mégsem méltányolták képességeit, és ettől kezdve szélső radikalizmusba csapott át. Ám csak a párt keretein belül – a kommunista párt megalakulását nem helyezte.

Mint a katonatanácsok feje fő feladatát a készülődő ellenforradalom elleni harcban látta, ami előrelátásra vallott, de lebecsülte a honvédelem feladatait és a tapasztalt tisztek jelentőségét. Elérte a tábornokok és ezredesek nyugdíjazását, majd sikeres kampányt indított Bartha Albert hadügyminiszter megbuktatására, akit alaptalanul vádolt az ellenforradalom támogatásával. Megbuktatta Bartha utódát, Festetics Sándor grófot is azzal, hogy a forradalom csak egy szocialista hadügyminiszterben bízhat. Célját csak félig érte el, mert nem őt, hanem Böhm Vilmost nevezték ki hadügyminiszternek. →100 Elvtársa ellen már tehetetlen volt, de befolyását a katonatanácsban megőrizte, és ott március 21-én, pár órával a munkástanács előtt proklamálta a Tanácsköztársaságot. El is érte, hogy ő legyen a tanácskormány hadügyi népbiztosa, de az őt vetélytársnak tekintő kommunisták saját módszerével, fegyveres demonstrációval, hamarosan megbuktatták. A kormánynak azonban tagja maradt, és elszántságával jelentős része volt a Vörös Hadsereg sikereiben. Szakított pacifizmusával és egyetértett a katonatanácsok gyors feloszlásával – helyüket kinevezett politikai biztosok foglalták el. (HT)

Ki és mikor mondta ki először, hogy „Nem! Nem! Soha!”

A köztudat a két világháború közötti magyarországi revíziós propagandához köti a trianoni határokat elfogadhatatlannak tartó „Nem! Nem! Soha!” hármas jelszót, sokan egyenesen a szimbolikussá vált Trianon névből eredeztetik azt, mivel egy kis nyelvészkedő csűrös-csavarással a „tria non” háromszori tagadásként értelmezhető. Azonban a „Nem! Nem! Soha!” hármas jelszava már több mint másfél évvel a trianoni békeszerződés előtt felbukkant Magyarországon, ráadásul nem is jobboldali csoportok, hanem a túlzott pacifizmusa miatt bírált Károlyi-kormány →99, 100 dobta be a köztudatba. A „Nem! Nem! Soha!” felirat először a Nemzeti Tanács által létrehozott Országos Propaganda Bizottság Jeges Ernő rajzolta, 1918. decemberi plakátján tűnt

föl, amelyen – ha jól megnézzük – Nagy-Magyarország térképét természetesen nem az akkor még nem ismert trianoni határok mentén szakította szét az alkotó. →19, 98

Az elrettentő ábra nemcsak plakáton, hanem képeslapon és folyóiraton is megjelent a lakosság mozgósítására. Ez volt ugyanis az az időszak, amikor a Károlyi-kormány tagjaiban szertefoszlottak a kezdeti, illuzórikus pacifista várakozások, és elsődlegesen Bartha Albert hadügyminiszter szorgalmazására és vezetésével hozzáfektak az újrafegyverkezéshez. →99 A Károlyi-kormány időszakában ugyanis nemcsak az 1918. novemberi lázongásokat verték le kemény kézzel, de az ún. „ezeréves (bár csak 1868 óta létezett) határokat” is meg akarták védeni. →80 A Károlyi-kormányban egyedül Kunfi Zsigmond képviselte azt az álláspontot, hogy az etnikai határok védelmére kell berendezkedni, valamint 1918 őszére Jászi Oszkár jutott el még az ország föderalizálásának gondolatáig. →29 A nemzetiségügyi miniszter azonban 1919 januárjában távozott a kormányból. Ahogy az idő haladt és a nehézségek nőttek, Károlyi Mihály nemhogy engedett volna, de egyre határozottabban elkötelezte magát a fegyveres ellenállás gondolata mellett, habár a szükséges egymillió fős hadsereg helyett a kivérzett Magyarország csak egy jóval kisebb hadsereg kiállítására volt képes. →99

Károlyi a legszenvedélyesebb, harcra buzdító beszédét 1919. március 2-án Szatmárnémetin tartotta a román fenyegetés ellen az 1918/19 telén kiállított Székely Hadosztály előtt. →31 A köztársasági elnök szinte fenyegetőzött elhíresült szatmári beszédében, amelyben szintén kiállt a „Nem! Nem! Soha!” programja mellett: „Ha a wilsoni eszmék nem válnak valóra, ha a megegyezéssel béke és az önrendelkező jog eszmét meghazudtolják, és olyan békét akarnak velünk aláírni, amely Magyarország feldarabolását jelenti, akkor én azt mondom nektek, katonák, hogy én ezt a békét nem fogom soha aláírni.” Mivel: „Magyarország feldarabolásába mi soha-soha beenyugodni nem fogunk! [...] a végső szükség esetében még fegyverrel is felszabadítjuk ezt az országot!” Károlyi szemléletváltása a passzív pacifizmustól az aktív honvédelemig odáig terjedt, hogy a Károlyi-rendszer utolsó minisztertanácsi ülésén, a Berinkey-kormány ülésén →44 többek között azzal érvelt a Vix-jegyzék elutasítása mellett, hogy az annak elfogadásával létrejövő kelet-magyaror-

szági semleges övezet lehetetlenné tenné a magyar haderő román hadsereg →107 elleni támadását. Vagyis Károlyi Mihály és a Károlyi-rendszert vezető politikusok hibája nem az volt, hogy nem ragaszkodtak Nagy-Magyarország integritásához, hanem éppen az, hogy képtelenek voltak lemondani arról, noha fenntarthatatlan volt. Az integritáshoz való ragaszkodás ugyanis mindvégig korlátozta a Károlyi- és a Berinkey-kormány →14, 37 diplomáciai mozgásterét. (CSP)

Volt-e realitása 1918 őszén Jászi Oszkár „Keleti Svájcz”-koncepciójának?

Az új Magyarország egyik első, emblemikus lépése a nemzeti-ségi miniszter posztjának létrehozása volt. Már maga az új pozíció is jelezte, hogy Károlyi kormánya elengedhetetlennek tekinti Magyarország területi épségének érdekében a nemzeti-ségi kérdés megoldását. A posztot pedig az a Jászi Oszkár töltötte be →12, aki a nemzeti-ségi politikusok számára is a megértő, nagyvonalú, a magyarosítást elvető politika hiteles képviselője volt. Jászi tudományos munkássága és publicisztikája volt a bizonyíték arra, hogy szakítani akar a századelő magyarosító lázával és persze a világháború idején intézményesített nemzeti-ségi diszkriminációval, és személyesen is jó kapcsolatokat ápolott a nemzeti-ségi politikusokkal.

Jászinak azonban ezzel együtt is nagy lépést kellett megtennie igen rövid idő alatt. Bár már *A nemzeti államok kialakulása és a nemzeti-ségi kérdés* című, 1912-ben megjelent munkájában is határozottan elítélte a magyarosító politikát, nem utolsósorban annak céltalanságát emelve ki, elképzelései nemigen léptek túl a közigazgatási és iskolai nyelvhasználat biztosításán és az állami adminisztráció kisebbségellenes hozzáállásának megváltoztatásán. Még 1918 márciusában is határozottan elutasította Magyarország területének megbontását a Monarchia föderalizálása →143 vagy a Dunai Egyesült Államok kialakítása során.

1918. november elején azonban – a birodalom összeomlása és a környező országok forradalmi →93 mellett – ez már semmiképp sem volt tartható és politikailag is releváns álláspont. Bár október második felében Jászi és Károlyi folyamatosan konzultált a nem-

zeti önrendelkezést követelő Román Nemzeti Tanáccsal, kormányra kerülésük után megnyitották a nemzetiségi iskolákat, és még a főispánok kinevezéséhez is kikérték a kisebbségek véleményét, az október 30-i Turócszentmártoni Nyilatkozat →118 vagy a Román Nemzeti Tanács november 9-i követelése a Kelet-Magyarország feletti szuverenitás átvételéről nem hagyott kétséget afelől, hogy merre tartanak az események.

Jászi munkatársai ezzel együtt nem hagytak fel a tervekkel, a miniszter körül lázas munka folyt, megpróbáltak olyan új közjogi berendezkedést találni, amely minden nemzetiség számára biztosítja a kulturális és részben jogi autonómiát anélkül, hogy mások uralma alatt kellene élnie. A nagyobb autonóm vidékek mellett ez sokszor kisebb, etnikai alapon lehatárolt egységeket, kantonokat jelentett, innen is kapta a tervezet a nevét: Keleti Svájc, ahol a nemzetiségek békésen élnek együtt.

A tervezet tizennégy kerületre osztotta Magyarországot, ezek közül azonban hat (Győr, Temesvár, Dés, Kárpátalja, Kassa, valamint Kolozsvár/Marosvásárhely) nemzetiségileg vegyes lett volna. A kantonok hatásköre a közigazgatásra, közegészségügyre, földművelésügyre, népjólétre és az országos törvények keretein belül az igazságügyre terjedne ki. A hivatalos nyelv a kerület többségi nyelve, de lehetőség szerint az összes többi használatát biztosítanák. Az országos hivatalok nyelve viszont a magyar, és az oktatásügyben →147 is ez maradt volna privilegizált helyzetben.

Eközben a kormány, Jászi javaslatára, tárgyalásba bocsátkozott a románokkal. Erre Aradon november 13–16-a között került sor. A magyar delegáció hajlandó volt átengedni a közigazgatást a románok által követelt területek jelentős része felett, de cserébe nemcsak azt várta el, hogy közös szervezetben gondoskodjanak a gazdaság, pénzügy, közlekedés és közéleti intézéséről, hanem a bonyolult kantonális rendszert ajánlotta az erdélyi nemzetiségek önzorgatására. Amikor ezt elutasították, akkor további engedményekre is hajlandónak mutatkozott, de csak olyan módon, ami továbbra is fenntartotta volna a román politikusok részvételét a magyar parlamentben. Mindkét ajánlatát azzal vetették el, hogy ezek révén az RNT nem tudja szavatolni a közrend fenntartását. A tárgyalások végül azzal értek véget, hogy a román fél egyértelművé

tette: immár a teljes elszakadás a cél. Ennek deklarálását azonban a december 1-jére, Gyulafehérvárra összehívott nagygyűlésre →140 halasztották. (EG)

Áruló volt-e a Székely Hadosztály?

Bár az őszirózsás forradalom →93 egyik hajtóereje és legfőbb ígérete a béke és vele a hadsereg leszerelése volt, az elkövetkező néhány hétben kiderült, hogy a Népköztársaság sem lehet meg haderő nélkül. →99 Ráadásul nem csupán a belső rend fenntartásához volt szükség a katonákra. →18 A belgrádi katonai konvenció →19 elvileg rendezte mind a demarkációs vonalakat, mind a közigazgatás (vele implicit módon a szuverenitás) kérdését, legalább a békeszerződésig, az események hamar túlléptek a megállapodás katonai rendelkezésein. Északon a csehszlovák haderő, keleten a román hadsereg nyomult előre, →107 hamarosan átlépve a konvencióban vagy kétoldalú egyezményekben meghatározott demarkációs vonalat.

A hazatérő haderő azonban legfeljebb alapos szűréssel lett volna ismét hadra fogható, a katonák nagy többségének elege volt a háborúból, egy részük pedig a polgári lakosság és a régi rendszer képviselői elleni erőszaktól sem riadt vissza. →18 Ilyen körülmények között kezdett szerveződni a legneuralgikusabbnak bizonyult keleti országrészben az új haderő, →99 amelynek 1918 végén már egyértelmű feladata is volt: megakadályozni, hogy a román csapatok átlépjék az új, a Marostól a Belényesi-medencén, Csucsán és Zilahon át Máramaroszigetig húzódó demarkációs vonalat. A lassan 12–15 000 főre növekvő katonai csoportosítás igencsak vegyes alakulatokból állt, de magjáról leginkább Székely Hadosztálynak nevezték, noha hadrendi értelemben ilyen alakulat csak nagyon rövid ideig létezett. 1918 végén Kolozsvárról kezdett el szerveződni egy fegyveres alakulat. A katonatisztek a Székelyföldről menekültek, a román vonalakon már át nem jutó hazatérők és a Székelyföldön toborzott katonák részvételével próbálták ütőképessé haderőt szervezni. →99 Ebben segítségükre volt a Budapesten megalakult, gróf Bánffy Miklóst, Bethlen Istvánt és Jancsó Elemért is magába foglaló Székely Nemzeti Tanács is.

Kolozsvár román kézre kerülését követően ezek az alakulatok, a 21. és 32. gyalogezredek egységeivel Csucsá, Zilah és Szilágysomlyó felé vonultak vissza és foglaltak biztosító állást, ahonnan még éppen megakadályozták, hogy a román csapatok kijussanak az Alföldre. Délen, a Maros-völgyet és Nagyváradot összekötő úton, Belényes környékén egy másik egység, az ún. Verbőczy-csoport (vagy zászlóalj) játszotta ezt a szerepet. Ezek a csapatok hamarosan egy közös, keleti, Szatmárnémetiben székelő haderő-parancsnokság alá kerültek, ennek parancsnoka Kratochvil Károly volt.

Ez lett volna az alapja annak a haderőnek, amelyik a kormány reménye szerint megállíthatja a románokat. →99 A március 21-én megalakuló tanácskormány azonban nem sok bizalommal viseltette irántuk, ami nem meglepő annak tükrében, hogy a kommunista sajtó már korábban is támadta a székely csapatok jelenlétét és toborzását Budapesten, ellenforradalmi ágenseket látva bennük, akik csak a Székely Nemzeti Tanácsnak engedelmességek. A „hadosztály” tisztikara viszont nem nézte jó szemmel a budapesti küldöttek agitációját, és már korábban is összetűzésbe keveredett a katonatanácsokkal. →25 Ettől nem függetlenül Kratochvil puhatólni próbált a franciáknál, hogy hajlandók lennének-e visszatarítani a román csapatokat a demarkációs vonalon, amíg a „székely hadosztály” megdönti a Tanácsköztársaságot.

Budapestről 1919. április közepén a csucsai szorosba munkásalakulatokat küldtek az ott állomásozó csapatok leváltására. Ez éppen egybeesett az április 15–16-án meginduló román támadással, ami hamarosan visszavonulásra készítette a keleti demarkációs vonalon álló összes alakulatot. A csapatok Debrecen és Szatmárnémeti felől Nyíregyháza–Tokaj irányába vonultak vissza. A gyors román előrenyomulás miatt azonban hamarosan előállt az a helyzet, hogy az alakulatokat bekerítés veszélyeztette. Kratochvil és tisztjei jelentős része ekkor inkább a feltételekkel végrehajtott fegyverletétel mellett döntött, amit a román parancsnokság elfogadott, és a katonákat Brassóba internálták. Ugyanakkor néhány zászlóalj, a székely tüzérség és a Verbőczy-csoport átkelt a Tiszán, és a Vörös Hadsereg kötelékében harcolt 1919. július végéig, majd hosszú meneteléssel eljutott a Nyugat-Dunántúlra.

Azóta is felmerül a kérdés, hogy vajon áruló volt-e a „Székely Hadosztály”. Az kétségtelen, hogy a fegyverletétel súlyosan érintette a Tanácsköztársaságot, bár a román támadás megállítására akkor nem volt sok esély. Kratochvil tapogatódzása ugyan érthető, hiszen a tiszték nem nézték jó szemmel már a Pogány-féle katonatanácsokat →25, 78 sem, és még kevesebb bizalommal voltak a kommunisták iránt. →44 Ugyanakkor az elképzelés részben naivitásról tanúskodik, részben pedig éppen azt a lehetetlen helyzetet jelzi, amibe a honvédelmet felvállaló, de a forradalmat vagy a Tanácsköztársaságot már nem támogató tiszték és katonák kerültek: a tanácskormány bukása a honvédő haderő →78, 99 vereségét is jelenti. Másfelől maga a „hadosztály” valójában rendkívül heterogén csoport volt, egységes, hazafias, elhatározottan ellenforradalmi beállítottsága inkább olyan legenda, amelyet a részt vevők a következő években alakítottak ki, részben azért, hogy jobb helyzetbe kerüljenek az ellenforradalmi Magyarországon, részben pedig azért, hogy elfelejtsék a „hadosztály” egy részének aktív szerepvállalását a Vörös Hadseregben még 1919 áprilisa után is.

Még ezekből a visszaemlékezésekből is kiderül, hogy a forradalmi agitáció megérintette a „székely” katonákat is. Egyes alakulatok eleve inkább szabadcsapatként, félkatonai alakulatként működtek, egy ötvenfős különítmény például Csucsánál a román falvakat fosztogatta. Ők nem is adták meg magukat, hanem elvonultak a Dunántúlra, ahol aztán már a Nemzeti Hadsereg vezetése kényszerült arra, hogy intézkedjen velük szemben. A Verbőczy-csoport 1919 áprilisában szerepet játszott két belényesi román értelmiségi kivégzésében – talán ezért nem adták meg magukat. Magát a parancsnokot, Verbőczy Kálmánt pedig egy évvel később kifejezetten megbízhatatlan tisztként jellemezték a Nemzeti Hadseregben, akit el kell választani a katonáitól. A „székely hadosztály” tehát egységes alakulatként nem követett el árulást, ám 1919 áprilisának végére, a román előrenyomulás és a Tanácsköztársaság katonapolitikája nyomán tagjai olyan dilemmákkal szembesültek, amelyekre nem egységes, hanem inkább egyéni választ adtak. Eközben persze a katonák →18 sokszor csak követték tisztjeiket, mások viszont éppen ők voltak azok, akik az adott helyzetben nem láttak más lehetőséget, mint az erőszak folytatását. (EG)

Mondta-e Ady a halálos ágyán, hogy „ez nem az én forradalmam”?

Alighogy Ady Endre 41 évesen elhunyt a városligeti Liget Szanatóriumában, megkezdődött – majd az 1920-as években kiélesedett – a harc életműve birtoklásáért. Bár az Ady-művek jogaiért is csatázott Ady özvegye és a családja, egy sokkal fontosabb küzdelem zajlott azért, hogy a politikai táborok kisajátíthassák maguknak a költőt. Ady Endre 1919. január 27-i halála után a polgári radikális *Világ* másnapi vezércikkében azzal búcsúztatta a „jóst”, a „magyarság jövődömondóját”, hogy az a forradalom, amelyet verseiben több mint egy évtizeden át sokáig „félreismerve”, „üldöztetve”, „kikacagva” vagy „kiátkozva” hirdetett, végre bekövetkezett. Ady szabadkőműves páholya, a Jászi Oszkár alapította radikális Martinovics páholy →14 is „a forradalom váteszeként” köszönt el mesterétől. E méltatások nem meglepők, Ady ugyanis költőként és publicistaként a magát „progresszívnek” nevező baloldali tábor emblematikus alakja volt.

„Megvan a költőnk!” – kiáltott föl Jászi Oszkár, mikor kezébe vette az 1906-ban megjelent *Új verseket*, amelynek minden darabja azt hirdette, hogy ami addig volt, az nem mehet tovább, mindegy, hogy az álszemérmes szerelmi líra hazugságairól, a napi megélhetési gondokat elhazudó, addigi költőképről vagy a magyar közélet korrupciójáról van-e szó. Az Ady-kötet nemcsak a magyar irodalom történetében, hanem eszme- és politikatörténeti értelemben is útelágazásnak bizonyult, Adyt pedig az országot szétszedni és nyugati minták alapján újra összerakni akaró polgári radikális kör szimbolikus vezérévé avatta. És Ady innentől csak tovább radikálizálódott: a *Budapesti Napló* után a radikális szabadkőműves-páholyokhoz kötődő *Világban* jelentek meg a cikkei, az 1910-es évektől pedig már a *Népszavában* is publikált.

A „megújuló Magyarország” igyekezett hű maradni Adyhoz: a Berinkey-kormány →37 a nemzet halottjának nyilvánította a költőt, és állami temetéséről gondoskodott. A január 29-i temetésen megjelent Berinkey Dénes miniszterelnök, a miniszterek közül Garami Ernő, Kunfi Zsigmond, Nagy Vince és Szende Pál, a Nemzeti Tanács képviselőit pedig annak elnöke, Hock János. Ady

holttestét a Nemzeti Múzeumban ravatalozták föl, a koporsó mellett a Galilei Kör tagjai álltak őrséget, annak a szabadgondolkodó diákegyesületnek a tagjai, amelyhez Ady több verset is dedikált. Am Tormay Cécile Ady Endre „zsidó” kisajátításaként írta le azt a *Bujdosó* könyvben, hogy a Károlyi-rendszerben állami temetéssel búcsúztak a költőtől, és hogy a baloldali radikális szervezetek sorra adták ki az Adyt méltató nekrológokat, aki már nem tudott azok ellen tiltakozni. Tormay ugyanis úgy tudta, hogy Ady az utolsó mondatai egyikével megtagadta az őszirózsás forradalmat, megbánta, hogy cikkeivel és verseivel a polgári radikálisokat és a szociáldemokratákat támogatta, mivel az 1918. őszi forradalom eseményeit látva úgymond rádöbrent, hogy idegen érdekeket szolgált.

A baloldaltól történő visszavétel szándékával született meg Ady Endre helyezkedő öccsének, Ady Lajosnak az 1923-as „jobboldali” Ady-életrajza is. A Hatvany Lajos által annyit támadott Ady Lajosnak ugyanis a Horthy-korban igencsak igyekeznie kellett bizonyítani magyarságát, mivel a Károlyi-rendszerben tankerületi főigazgatóvá nevezték ki. Az Ady Lajos művére írt legjelentősebb válasznak viszont Bölöni György *Az igazi Ady* című, 1934-ben megjelent könyvét tekinthetjük, amely viszont mindent megtett azért, hogy nyomatékosítsa: Ady baloldali költő volt haláláig. Adódik a kérdés: Ady valóban megtagadta-e a Tormay Cécile által „patkánylázadásnak” nevezett őszirózsás forradalmat? Már az gyanúra ad okot, hogy a megtagadás háromféle verzióban is felbukkan. Az egyik szerint Ady akkor tolta el magától a forradalmat, mikor meglátogatta a Nemzeti Tanács küldöttsége, egy másik szerint azután mondta, hogy tiszteletét tette egy forradalmi népgyűlésen, és végül olyan formában is ismert az „ez nem az én forradalmam” kijelentése, hogy csak úgy megállapította a Károlyi-kormány tehetlenségét látva. Ráadásul ha Ady Endre életének Vezér Erzsébet által rekonstruált legutolsó hónapjaira tekintünk, Ady – amíg tudatánál volt – nem tett olyan egyértelműen bizonyítható gesztust, amelyet Tormay Cécile és mások neki tulajdonítottak. A forradalom melletti kiállására azonban már bőven akad példa. Ady életének utolsó nyarat Csucsán töltötte, és csak késő ősszel tért vissza feleségével a fővárosba. Az Országos Polgári Radikális Párt 1918. október 14-i kongresszusán így személyesen nem volt jelen, csak

üdvözlő táviratot küldött Jászi pártjának: „Szerető harcos üdvözllet a kongresszusnak. [...] Minden elhatározástok az enyém. A feudális és nacionalista bűnöket próbáljuk expiálni. [jóvátenni – Cs. P.] Mentsük meg a magyar népet – hasonlóan minden magyarországi népet. Népek joga, népek szövetezése jöjjön. Demokrácia jöjjön, a demokráciában bízom. Hitetek, erőtek, amihez újra és újra felajánlom magam, diadalmaskodni fog. Igaz emberség szálljon vissza a földre. Ady Endre.”

Ady október 23-án érkezett Budapestre, ám a „forradalmi rohanás” közben észre sem vették a megérkezését. Vagyis éppen hogy mintha a forradalom lett volna hűtlen hozzá. Október 31-én hiába kereste fel a Nemzeti Tanácsot, →96 hogy hitet tegyen mellette, nem találta sem Jászit, sem Kunfit. Akik pedig ott voltak, nem igazán foglalkoztak a költővel a zaklatott napon. (Böloni György beszámolója szerint Adynak is zaklatott volt az aznap estéje, az általa „vad, geszti bolondnak” nevezett Tisza István meggyilkolását →9 hallva ugyanis sírva fakadt.) Bár november elején egy kisebb agyvérzés érte Adyt, továbbra is igyekezett felvenni a kapcsolatot a forradalmi vezetéssel: 1918. november 16-án, a köztársaság kikiáltásának ünnepségére az Országház elé vitette magát, de szintén nem kapta meg a várt üdvözlést. Ebben csak két nappal később részesült, amikor Hock János vezetésével küldöttség kereste fel Veres Pálné utcai lakását.

A legismertebb verzió szerint ekkor történt a megtagadás, bár az egyik korai megörökítője, a fiatal Csécsy Imre csak utalt erre a *Huszadik Század* folyóirat 1919. júniusi Ady-émlékszámban közölt, vagyis a Tanácsköztársaságban, az őszirózsás forradalmat éppen a megalkuvása miatt bíráló proletárdiktatúra idején megjelent „Ady és az ifjúság” című megemlékezésében: „Alig egy hónap múltán a Nemzeti Tanácsnak is eszébe jutott, hogy Adyt mint a forradalom költőjét ünnepelje. A válasz, amit kaptak, nem volt valami épületes. De ha az októberi forradalom nem is volt Ady forradalma, az októberi ifjúság mégis Ady ifjúsága volt.”

A Nemzeti Tanács →96 küldöttségében jelenlévők, például Hatvany Lajos szerint viszont semmi ilyesmi nem történt. Nyilván nekik érdekük volt, hogy elhallgassák, ha bármi kellemetlent mondott volna Ady, de az megint csak gyanús, hogy Ady ősell-

ségének, Rákosi Jenőnek a lapja, az „ez nem az én forradalmam” elhangzásának legendáját az 1920–1930-as években lelkesen felidézgető *Budapesti Hírlap* egykorú, 1918. november 19-i tudósítása szerint →145 Ady a következőt válaszolta a köszöntésre: „Betegen és meghatottan, hálásan szorongatom a felém nyújtott kezeket. Úgy érzem, elkövetkezett az én forradalmam. Ékes magyarnak soha szebbet száz menny és pokol nem adhatott.” Persze az ízes mondatok elhangzása is fölöttébb valószínűtlen, mivel a beteg Ady ekkor már csak nagyon nehezen tudott beszélni, de az ekkor írt „Üdvözllet a győzőnek” című versében „száguldás”-nak nevezte a forradalmat, vagyis a legkevesbé sem tagadta meg azt. És november végén megérkezett az igazi elismerés: a forradalmi írószervezet, a Vörösmarty Akadémia elnökévé választotta Adyt, aki jelen volt az alakuló gyűlésen, és beszédet is mondott. Összességében azt mondhatjuk, hogy mivel nincs perdöntő bizonyíték az elhíresült „ez nem az én forradalmam” kijelentés konkrét elhangzására, amit a *Bujdosó* könyvében Tormay Cécile állít, aki Jászi Oszkárral ellentétben egyszer sem látogatta meg a haldokló költőt. És ha esetleg valóban elhagyta volna Ady száját ez a mondat, valószínűleg akkor se azért, amiként Tormay Cécile értelmezte: Adynak nem az lehetett a baja a Károlyi-rendszerrel, hogy túl radikális volt, hanem éppen hogy az, hogy nem szakított eléggé radikálisan a „rég Magyarországgal” – miként a Tanácsköztársaságot az „Ez az Ady Endre forradalma!” című 1919. tavaszi cikkében üdvözlő Emőd Tamás (vagy az egykori galileista Csécsy Imre) értelmezte Ady szavait. (CSP)

Ki vezette a Berinkey-kormányt?

A forradalom hozta nemzeti egység nem tartott soká, mind többen fordultak el a Károlyi-kormánytól. →14 A legnagyobb csalódást az újabb területek idegen megszállása okozta: karácsony előtt Párizs engedélyével előbb a román hadsereg vonult be Kolozsvárra és egész Erdélybe →122, majd a cseh hadsereg a Felvidékre – Pozsonytól Kassáig. A megszállt területeken fokozatosan megszűnt a magyar közigazgatás. Azok, akik a háború végén elhitték, hogy Károlyi a franciák, vagyis az ellenség embere, a fegyverszünet →98 után azt remélték, hogy a győztesek majd kedveznek Károlyinak,

de nekik is, a Károlyiban hívóknak is csalódnuk kellett; az antant szinte minden vitás kérdésben Romániát, a délszláv államot és Csehszlovákiát pártolta. Károlyi régi hívei ugyanakkor az MSZDP, a különböző tanácsok növekvő hatalmát kifogásolták. Egymás után léptek ki a kormányból Batthyány Tivadar belügyminiszter, Bartha Albert hadügyminiszter, Lovászy Márton kultuszminiszter.

Lovászy a Károlyi-párt többségének támogatásával átvette volna a kormányt, erősítve annak polgári jellegét. A szociáldemokraták meghasonlottak: a mérsékeltek, Garami vezetésével kiléptek volna a kormányból, de a párt többsége nem akart lemondani a hatalomról és az azzal járó pozíciókról. A mindinkább balra tolódó Károlyi szívesen látott volna egy tiszta szociáldemokrata kormányt, de ezt az SZDP nem merte vállalni.

Áthidaló megoldás született: miután választásokat nem akartak tartani, mert azt a megszállók az ország nagy részén megakadályozták volna, a hatalom konszolidálása érdekében a kormánypártok rávették Károlyit, hogy legyen a Népköztársaság „ideiglenes elnöke”, és az így megüresedett miniszterelnöki székbe pártsemleges személyt ültettek: Berinkey Dénes addigi igazságügy-minisztert. Így Károlyi presztízse megnőtt, mintegy a pártok fölé emelkedett. Miután a Nemzeti Tanács →16 1919. január 11-én egyhangúlag ideiglenes elnökké választotta a képviselő-választások megtartásáig, kilépett pártjából. Mint pártok felett álló elnök továbbra is részt vett a minisztertanács ülésein, sőt gyakorlatilag ő vezette azokat. A Külügyminisztériumot továbbra is ő irányította. Január 18-án megbízta Berinkeyt az új kormány megalakításával, és másnap a miniszterek már le is tették az esküt Károlyi kezébe. A Károlyi-párt jobbszárnyának kiválásával a kormány kivétel nélkül Károlyi politikájának híveiből állt. Berinkey mellett szólt az is, hogy mint ismert nemzetközi jogász szakszerűen képviselhetette volna Magyarországot a béketárgyalásokon.

Az új kormányban a legnagyobb változást nem is a miniszterelnök-csere jelentette, hanem az MSZDP súlyának növekedése: kettő helyett négy tárcát kapott. Garami maradt kereskedelemügyi miniszter (akihez az ipar és közlekedés is tartozott), Kunfi →112 átadta a népjóléti tárcát elvtársának, Peidl Gyula régi szakszervezeti vezetőnek, ő pedig közoktatásügyi miniszter lett. Fontos új pozí-

ciót kapott az SZDP a hadügyminiszter (Böhm Vilmos →100) személyében.

A vallás- és közoktatásügyi minisztériumot kettéválasztották, talán azért is, hogy ne törjék meg a katolikus vallásügyi miniszterek hagyományát. →149 (Kunfi református volt, ráadásul zsidó származású.) Vallásügyi miniszter a Károlyi-párti Vass János lett, kinevezése egyben a Károlyi-párt fiatalításához is hozzájárult. Még inkább áll ez a 33 éves Károlyi-párti belügyminiszterre, Nagy Vincére és Juhász Nagy Sándor igazságügy-miniszterre. Az ugyancsak Károlyi-párti Buza Barna maradt földművelésügyi miniszter, párttársa Baloghy Ernő közlekedési miniszter. Jászi kivált a kormányból, így a radikális pártot csak a szociáldemokratákhoz közeledő Szende Pál képviselte. Miután Magyarországon már csak két jelentős nemzetiség maradt, ezek külön minisztériumot kaptak, a ruszin Szabó Orest, illetve a német Junker János vezetésével. Tárcánküli miniszter lett az erősödő Kisgazdapárt vezére, Szabó István (a Nagyatádi jelző később ragadt rá), a földreform előkészítésével megbízva. →154 Az első paraszt magyar miniszteri székben. (HT)

Kik dűlték fel 1919 januárjában a *Pesti Hírlap* szerkesztőségét és miért?

Amikor Légrády Imre sajtómágnás, a *Pesti Hírlap* kiadóvállalat tulajdonosa az *A kommün fogságában* című 1919-ben megjelent beszámolójában visszaemlékezett a proletárdiktatúra időszakára, saját – nagyon lehatárolt, sajtótörténeti – perspektívájából nem tűnt éles határvonalnak a proletárdiktatúra 1919. március 21-i kikiáltása, →44 bár ekkor távolították el a *Pesti Hírlap* éléről is, Légrády szerint már 1919. január 23-án eltűnt a sajtószabadság, →145 amikor a Károlyi-rendszer élén álló kormány a „felbérelt csöcselékkel” „leromboltatta” lapjának kiadóhivatalát. Ettől kezdve szerinte a sajtó csak a kormány szája íze szerint szólalhatott meg, így maga a *Pesti Hírlap* is „Merénylet a sajtószabadság” ellen című vezércikkében számolt be a támadásról másnap. A „polgári”, valójában kevésbé értékelvű, elsősorban mindig a kereskedelmi szempontokat szem előtt tartó lap Vilmos császár (a mai

Bajcsy-Zsilinszky) úti szerkesztőségének feldúlása – amikor már nem is a Károlyi-, hanem a Berinkey-kormány →37 volt hivatalban – a jobboldali emlékezetben annak lett szimbóluma, hogy már a Károlyi-rendszerben is terrorizálták a sajtót, hogy hozzáállásban a sajtószabadsághoz nem volt különbség a Károlyi-rendszer és a Tanácsköztársaság között.

A tények azonban mást mutatnak. Légrády lapját és kiadóját nem is lehetett ellenzékinékné nevezni az őszirózsás forradalom időszakában. Légrády adta ki például 1918 őszén a Gellért Oszkár szerkesztette *A diadalmas forradalom* könyve című reprezentatív kiadványt. A *Pesti Hírlap* székházában dühödten pusztítók sem a kormány emberei voltak, hanem a kormánnyal szemben álló és egyre inkább a kommunisták befolyása alá kerülő leszerelt katonák, munkanélküliek és rokkantak, akiket mélyen felháborított a *Pesti Hírlap* 1919. január 23-i számában közölt „Kezdődjék a munka” című vezércikk. Ez ugyanis azt állította, hogy a munkanélküliek nem akarnak dolgozni: „*Munka van, de munkás nincs. Azaz hogy van, de elég különösen a munkások ott jelentkeznek tömegesen, ahol a munkanélküliek napi tizenöt koronáját folyósítják, ellenben alig láthatók ott, ahol munkába lehetne állni, ahol becsületes munkával pénzt lehetne keresni.*” A sértő cikk miatt romboltak a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében a – kommunisták izgatására is odasereglett – munkanélküliek, akik annyira nem a „kormány emberei” voltak, hogy az akció után a *Vörös Újság* szerkesztősége elé vonultak, és a Kommunisták Magyarországi Pártját éltették – amelynek vezetését négy héttel később letartóztatta →43 a Berinkey-kormány. (CSP)

Hogyan lett a bankárfiú Lukács Györgyből kommunista népbiztos?

A magyar eszmétörténet egyik legnagyobb talánya, hogy miként lett a filozófiai tanulmányokat folytató, az első világháború alatt a Vasárnapi Kör tagjaként Balázs Béla kanapéján elheverve elmélkedő milliomos bankarcsemetéből, Lukács Györgyből a Tanácsköztársaság népbiztosa. Lukács György életének „középponti problémája” ez az 1918/19 telén végrehajtott fordulata, amikor

csatlakozott a kommunista párthoz, miután kétszer is végig gondolta a „proletárdiktatúra igazolhatóságának” etikai dilemmáját. Vívódásának dokumentumai ekkor született nevezetes esszéi, „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma” és a „Taktika és etika”, amelyek a baloldali radikális értelmiség korabeli bolsevizmus-vitájának keretében születtek, és amelynek a Galilei Kör folyóirata, a *Szabadgondolat* adott helyet az 1918. decemberi bolsevizmus-különszámában.

A vitában, amely arról szólt, hogy megvalósítható-e az „új világ” megteremtését ígérő proletárdiktatúra, és ha igen, akkor igazolható-e az erőszak, megszólalt a polgári radikális vezér Jászi Oszkár, a szociáldemokrata (és 1919 után kommunista) közgazdász Varga Jenő, a Galilei Kör első elnöke, a frontról hazatért és a kör bolsevizálódása ellen fellépő Polányi Károly, vagy éppen a szabadgondolkodó diákegyesület akkori elnöke, Sisa Miklós is. Különböző – és igen magas színvonalú – válaszok születtek ekkor. Ezek az esszék azonban mind feledésbe merültek, míg Lukácsnak „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma” című írását máig gyakran idézik, mint az erőszakos politikai megoldások ellen megfogalmazott, elejétől végéig átgondolt kiállást.

Lukács nem kívánt foglalkozni a bolsevizmus „gyakorlati keresztülvihetőségének” kérdésével – mint Varga Jenő –, vagy esetleges „hasznos vagy káros következményeivel” – mint Jászi Oszkár –, hanem tisztán erkölcsi szempontból vizsgálta a problémát. „*Lehet-e a jót rossz eszközökkel, a szabadságot az elnyomás útján elérni; létrejöhet-e egy új világrend, ha létrehozásának eszközei csak technikailag különböznek a régi rend joggal utált és megvetett eszközeitől?*” – tette fel a kérdést Lukács, és válasza az volt, hogy nem lehet keresztülhazudni magunkat az igazsághoz. Mert ha a proletariátus lemond a demokrácia akarásáról, megszűnik „messianisztikus osztálynak”, a szociális megváltás ígéretének hordozója lenni, és csak egy új osztályelnyomás letéteményese lesz. „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma” szerzője, Lukács szerint a diktatórikus eszközökhöz nyúlás olyan, mintha valaki Belzebubbal üzné ki a Sátánt, csak annyi változást hozna, hogy helyet cserélnek a felül és az alul lévők – és a megváltás elmarad. Írása végén ismét nyomatékosította, hogy a bolsevizmus azon a metafizikai feltevésen alapul,

hogy „a rosszból jó származhatik, hogy lehetséges [...] az igazságig keresztülhazudni magunkat”. A lukácsi állásfoglalás azonban nem váltott ki katarzist a KMP tagjai között, és az egy hete elindított *Vörös Ujság*ban igen lekicsinylően nyilatkoztak a *Szabadgondolat*ban megjelent írásokról.

Ezek után nem meglepő, hogy micsoda ellenérzésekkel fogadták a pártban a nem sokkal később kopogtató Lukácsot, ugyanis a filozófus 1919 elején újragondolta a problémát, és ennek eredménye lett addigi állításait felülíró „Taktika és etika” című esszéje, amely csak 1919 májusában jelent meg a Közoktatásügyi Népbiztosság kiadványaként. A két esszé születési körülményei közötti különbség, hogy míg előbbi megírásakor még élt a remény a „demokratikus” út iránt, utóbbi megszületésekor már egyre kevésbé: a Károlyi-, majd Berinkey-kormány már láthatóan nem tudott válaszolni a kihívásokra. Ráadásul Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg németországi meggyilkolása, Magyarországon pedig Kun Béla 1919. februári „félholtra” verése →43 után nyilvánvalóvá vált, hogy a „demokraták” sem tartózkodnak a diktatórikus eszközöktől. →73 Míg 1918 decemberében Lukács még remélte, hogy az „új világ” békés eszközökkel is elérhető, mire a „Taktika és etika” megírásába fogott, nyilvánvaló lett számára: erőszak nélkül nem fog menni. Továbbá a filozófus nézőpontja is megváltozott 1919 elején: míg „A bolsevizmus mint erkölcsi probléma” etikai rendszere szerint az ember csak az elkövetett bűnökért vonható felelősségre, a „Taktika és etika” lapjain már bevezette és szövegszervezővé tette a „negatív felelősség” fogalmát, amely szerint az ember felelős a meg nem tett jó cselekedetekért, mások bűneinek meg nem akadályozásáért is. Lehet nemet mondani a kommunista kísérletre, de ez azt is jelenti, hogy igent mondunk a kapitalizmusra és annak „imperialista revansháborúira”. Mert ahogy Lukács írta: *„Étikailag senki sem bújhat ki a felelősség alól azzal, hogy ő csak egyes ember, akin nem múlik a világ sorsa.”* Lukács György nem futamodott meg, és – egy egész életére szóló döntéssel – felvételét kérte a Kommunisták Magyarországi Pártjába, hogy aztán haláláig hirdesse: *„a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus”.* (CSP)

Kik és miért verték „félholtra” Kun Bélát?

Azzal együtt, hogy a Károlyi-, majd az 1919 januárjában megalakuló Berinkey-kormány →37 tehetetlennek bizonyult az egyre növekvő kihívásokkal szemben, rohamosan nőtt a Kommunisták Magyarországi Pártjának népszerűsége, a *Vörös Ujság* pedig szüntelenül támadta a kormányt. A KMP a koalícióban kompromisszumok sorát kötö – 1918 novemberében az osztályharcot is „felüggesztő” – Magyarországi Szociáldemokrata Párttal szemben egyre inkább a munkásosztály és a frontról hazatérő dühös háborús veteránok egyetlen hiteles érdekképviselőjének tűnt. 1919. január 28-án Kun Béla a KMP addigi legsikeresebb akcióját hirdette meg, amikor kifejtette: nemcsak a katonai szolgálattól búcsúzó tiszteknek, de az altiszteknek is jár 5400 korona illetmény.

Az „5400” lett a kommunisták nyerő száma, amitől kezdve a tüntetők zászlóira varrtak. A kormány azonban nem akarta teljesíteni a követelést, és a katonák február 12-i várbeli tüntetése után úgy döntött koalíció vezető erejét alkotó MSZDP, hogy leszámol a baloldali riválissal. Erre jogi lehetőséget is adott a Berinkey-kormánynak a népköztársasági államforma védelméről szóló 1919. évi XII. törvénye. A kommunisták letartóztatására a *Népszava* és a szociáldemokraták elleni, február 20-i, lövöldözésbe torkolló Népszínház utcai tüntetést használták ki. Bár a nyolc áldozattal – közülük öt rendőr és népdör – járó lövöldözéshez nem volt közük a kommunistáknak, őket tették felelőssé. A kortársakat az 1919. januári németországi eseményekre emlékeztető leszámolás során (amikor a szabadcsapatokat segítségül hívva a szociáldemokrata Friedrich Ebert és Gustav Noske végeztek a kormány baloldali ellenzékével) letartóztatták a KMP vezetőinek többségét. Ám a szociáldemokraták rosszul számoltak: az akció csak növelte a kommunisták iránti rokonszenvet, ráadásul a Mosonyi utcai Toloncházban a Népszínház utcai lövöldözésben elesett társukért bosszút álló rendőrök dühükben alaposan megverték Kun Bélát.

Az *Est* című bulvárlap riportere, Tarján Vilmos bejutott a Toloncházba, és interjút készített Kun Bélával – nem azért, mert baloldali lett volna az újságíró, hanem mert az újságot eladó „sztorit” kereste (a proletárdiktatúra bukása után például ugyanő

a Lenin-fiúk tetteiről írt leleplező könyvet). A „Kun Bélát félholtra verték a rendőrök” című cikkel rekordpéldányszámban kelt el Az Est 1919. február 21-i száma, és százazrek olvashatták Kun Bélának a „Kik verték meg?” kérdésre felelő legendássá vált válaszát: „Félrevezetett emberek. Nem fontos, hogy kicsodák.” Ennél nagyobb reklám nem kellett a Kommunisták Magyarországi Pártjának, amely a még a letartóztatások előtt óvintézkedésből megválasztott második Központi Bizottsága vezetésével tovább folytatta a kormányellenes akciók szervezését – Kun Béla mártírrá tételének köszönhetően – immár még nagyobb támogatással. (CSP)

Puccs vagy forradalom? – Átadta-e a hatalmat Károlyi Mihály?

A „forradalom” meghatározása, jelentése korszakonként változik. A Horthy-rendszer büszkén vallotta magát ellenforradalomnak, míg 1918–1919 magától értetődően – és pejoratívan – forradalomnak számított. 1956-ot a nép forradalomnak, a Kádár-éra ellenforradalomnak nevezte. Azóta a „forradalom” név felértékelődött, ezért akik elítélik a Tanácsköztársaságot, nem szívesen nevezik forradalomnak, inkább használják a „puccs” meghatározást. (Hasonló változáson megy át az orosz „októberi forradalom” elnevezése.)

Vannak, akik a Tanácsköztársaságot mintegy a Népköztársaság folytatásának, egy forradalmi folyamat részének tekintik, miután erőszak, fegyveres erő alkalmazása nélkül ment végbe. Továbbá a szociáldemokraták mind a Berinkey-kormánynak, mind a Tanácskormánynak meghatározó ereje voltak, sőt az utóbbi első összetételében túlnyomó többségét adták a „népbiztosoknak”, ami megfelelt a Berinkey-kormány utolsó, lemondó ülésén elfogadott megoldásnak. A Tanácskormány ugyan többször átalakult a kommunisták javára, de azért a szociáldemokraták mindvégig többségben maradtak.

A Tanácsköztársaság megosztotta a magyar társadalmat, de kétségtelenül nagy támogatottsága volt a szervezett munkások, radikális művészek, baloldali diákok, vöröskatonák részéről, nem valami titkos összeesküvés eredményeként jött létre, a Budapesti

Munkástanács és a Katonatanács március 21-i ülésein több száz jelenlevő kiáltotta ki.

Min alapul mégis a puccs elnevezés? Azon, hogy Károlyi Mihály (ideiglenes) köztársasági elnököt →22 bizonyos értelemben megpuccsolták. Ő a Népköztársaság kormányának lemondását március 21-én abban a tudatban fogadta el, hogy egyelőre elnök marad, és a Munkástanács ülésén szociáldemokrata kormányt nevez ki, amelyet a kommunisták is támogatnak. Károlyi már januárban felajánlotta, hogy tiszta szociáldemokrata kormányt nevez ki, de akkor erre az utóbbiak még nem szánták el magukat. Többségük álláspontjának megváltozását a Vix-jegyzék keltette döbbenet mellett két tényező okozta. Az egyik: miután a kormány végre elszánta magát a választások kiírására (áprilisra), az MSZDP, amely főleg a fővárosi munkásságra támaszkodva a forradalom domináns ereje volt, a választáson feltehetőleg nem kapta volna meg a vidéki szavazatok többségét, tehát az abszolút többséget sem. A másik: a KMP januártól márciusig annyira megerősödött, hogy nélküle a szociáldemokraták nem mertek volna kormányt alakítani.

A kormány 21-ei ülése után Károlyi elé terjesztettek egy lemondási nyilatkozatot, amit azzal fogadott el, hogy ő azt a Munkástanács ülésén előterjeszti, és kinevezi a Kunfi-kormányt, de a részleteket nem tisztázta. Az ő ideje azonban lejárt – meg sem hívták a Munkástanács sorsdöntő ülésére. Bizonyos értelemben tehát becsapták, mégis tudomásul vette a Munkástanács határozatát, nem fordult ellene. Erre pedig módja lett volna: a Tanácskormány megkérte, hogy utazzon Bécsbe, hogy megmagyarázza az osztrák kormánynak a budapesti fordulatot. Módjában lett volna Bécsben maradni, és ott leleplezni, elítélni a történeteket. Nem ezt tette, és visszatért Budapestre, és bár a változásokkal sok tekintetben nem értett egyet, passzív maradt egészen júliusig, amikor (nem titokban) elhagyta az országot. (HT)

Miért Garbai Sándor lett a Forradalmi Kormányzótanács elnöke?

Egykorú bonmot szerint azért, hogy „legyen aki sábeszkor aláír” – célzás arra, hogy a kormányzótanácsnak sok zsidó származású

tagja volt, és igazi vezetője Kun Béla. →23, 50, 81 Később elterjedt az a nézet, hogy a vezetés Kun és a kommunisták kezében volt, a szociáldemokraták, így Garbai is, csak másodrangú szerepet játszottak. Ez azonban nem igaz. A valóságban a szociáldemokraták mindvégig többségben voltak a kétszer is átalakított Kormányzótanácsban, és mint annak jegyzőkönyveiből is láthatjuk, a vitákban többször érvényesítették akaratukat, például a terrorakciók leállításánál.

Garbai – pontos nevén: Garbai Szabó Sándor – kőműves volt, 1903-tól az építőmunkás szövetség (MÉMOSZ) elnöke, az MSZDP vezetésében többnyire középutas, kiegyenlítő álláspontot foglalt el. A Munkástanács 1919. március 21-i ülésén ő jelentette be a két párt egyesülését, és javasolta a Tanácsköztársaság kikiáltását. A bukás után alakult szakszervezeti kormánynak is tagja maradt, majd haláláig emigrációban élt.

A március 21-én alakult kormányzótanácsban még csak két kommunista népbiztos volt (Kun Béla, Vántus Károly), a többi szociáldemokrata, helyetteseik pedig kommunisták.

Április 3-án a kormányzótanács átalakult, a helyettesi rang megszűnt, tagjai egyenrangú népbiztosok voltak. Az elnök Garbai maradt. A 34 népbiztos közül 19 szociáldemokrata, 14 kommunista, a ruszin népbiztos polgári nemzetiségi politikus volt. A kommunisták nagy többsége a világháború előtt tagja volt a szociáldemokrata pártnak. 11 népbiztos munkás, illetve munkából lett szakszervezeti vezető. Legtöbbjük vasas vagy nyomdász. Csak egy paraszt származású volt köztük, a többi értelmiségi. 5 jogász, 6 magántisztviselő, 4 újságíró, 3 tanár, 2 orvos, 2 mérnök. Életkorukat tekintve a népbiztosok több mint fele 40 éven aluli volt, tehát a korábbi kormányok tagjaihoz képest fiatalok. Nő nem volt köztük: nő miniszter nem volt Magyarországon az 1950-es évek előtt.

Az irodalomban gyakran szerepel, hogy a népbiztosok többsége zsidó volt. Ez úgy mondható pontosabban, hogy valóban zsidó származású volt közülük 21, vagyis 61%-uk. Ezek közül azonban megkeresztelkedett 2, jogilag is felekezeten kívüli legalább 2, de az izraelita vallást valószínűleg gyakorló nem több mint 6 vagy 7, hiszen az aktív szociáldemokraták közül is csak kevesen voltak ilyenek.

Június 24-én, a Tanácsok Országos Gyűlése után újjáválasztották a kormányzótanácsot. Garbai maradt az elnök, helyettese az ugyancsak szociáldemokrata munkás, Dovcsák Antal. Az egész gazdaságot átfogó Népgazdasági Tanács élére 4 népbiztos került: Varga Jenő, →47 Bajáki Ferenc, Lengyel Gyula és Nyisztor György. Kun maradt külügyi, Landler Jenő belügyi, Guth Antal egészségügyi népbiztos. Igazságügyi népbiztos Ágoston Péter, közoktatásügyi népbiztos Pogány József →25 lett. Hadügyi népbiztost nem választottak, a hadsereg főparancsnoka, Böhm Vilmos →100 lett a kormány tagja.

Így 12 népbiztos maradt a kormányban. A létszámcsokkentés részben egyszerűsítés volt, a kimaradt népbiztosok nagy része helyettes vagy hadtestparancsnok maradt. Volt azonban politikai változás is: nem kapott vezető posztot a szociáldemokrata elveket markánsan képviselő Kunfi Zsigmond és a baloldali kommunista Szamuely Tibor. →112 Az új kormányban csak három kommunista maradt: Kun Béla, Lengyel Gyula és Guth Antal. A szociáldemokraták mintegy fele azonban közeledett és a bukás után csatlakozott is az újjáalakult kommunista párthoz.

Szociális eredetüket tekintve 4 népbiztos munkás, 1 paraszt, 2 jogász, 2 tanár, 1-1 orvos, diplomás újságíró és tisztviselő. A népbiztosok fele zsidó származású, de gyakorló izraelita aligha volt köztük. A népbiztosok fele 40 éven aluli volt. (HT)

Miért zárták ki Csizmadia Sándort a Forradalmi Kormányzótanácsból?

Nagy múltja, de szárnalmas jelene volt 1919-ben Csizmadia Sándornak, az MSZDP munkásköltőjének, a *Proletár költemények* című 1897-es nagy jelentőségű kötet szerzőjének, aki leghamarabb távozott a népbiztosok közül a Forradalmi Kormányzótanácsból – ahová nem is akart bekerülni. Legalábbis az 1919 őszén írt memoárja szerint, amelynek célja nemcsak az volt, hogy Csizmadia tisztázza saját kommunébeli szerepvállalását a Forradalmi Kormányzótanács földművelésügyi népbiztosaként, de hogy a munkásmozgalmat is rehabilitálja annak állításával, hogy a kommunébeli bűneiért nem a szociáldemokrata párt egésze a felelős, hanem csak

az a néhány „kalandor és szélhámos” – Kun Béla és Szovjet-Oroszországból hazatért társai →23 –, akikkel szemben a szociáldemokrata politikusok nem tudták megvédelmezni „évtizedeken át igaz meggyőződéssel hirdetett” szociáldemokrata elveiket. Visszaemlékezése szerint Csizmadia maga is csak a *Népszavából* értesült arról, hogy földművelésügyi népbiztos lett, és március 25-én be is jelentette a lemondását, de a Forradalmi Kormányzótanácsból csak április 3-án zárták ki a másik három földművelésügyi népbiztos, Vántus Károly, Nyisztor György és Hamburger Jenő javaslatára, mivel képtelen volt az együttműködésre. Nemcsak azért, mert Csizmadia, a *Világszabadság* című agrárszocialista hetilap szerkesztője más nézeteket vallott a földkérdés megoldásáról, mint a nagybirtokokat a felosztás helyett közvetlenül termelőszövetkezetekké alakítani kívánó társai, hanem mert Csizmadia notórius ittassága igencsak megnehezítette a közös munkát.

Csizmadia eltávolítására az a „pikáns ügye” adott alkalmat és indokot, amelyről a saját párton belüli küzdelmeit heroizáló Csizmadia természetesen nem számolt be a memoárjában. Az esetet a proletárdiktatúra bukása után szellőztette meg a sajtó. 1919 októberében az *Az Est* egy előkerült ügyiratra hivatkozva írta meg, hogy a proletárdiktatúra idején Csizmadia öt fegyveres élén rontott be a telefonközpontba, majd minden bizonnyal részegen üvöltözni kezdett a telefonkezelőkkel, amiért nem kapcsolták össze a Köztelekkel, ahol az OMGE székházába költöző Alkalmazott Kertészek és Kertész munkások Országos Szövetsége volt található. Mikor Gerstenbrand Aladárné telefonkezelő azt válaszolta, hogy azért, mert Csizmadia nem mondta meg a számot, a népbiztos elvitette az asszonyt. Az eset miatt sztrájkba léptek a telefonkezelők, mire vizsgálat indult, amely során megállapították: Csizmadia „erősen borszagú volt, és így hivatalos hatalommal való visszaélésen kívül a szesztilalom miatt is felelősségre vonandó [...]”. A kínos, a Tanácsköztársaságot blamálo eset után Csizmadia Sándort nemcsak kizárták a Forradalmi Kormányzótanácsból, de le is tartóztatták, hogy ne kezdhessen „ellenforradalmi” agitációba, így a magyar munkásmozgalmi költészet legendája – aki azonban nem értette az „új időknek új dalait”, mert 1909-ben fellépett az ellen, hogy Ady Endre →34 versei helyet kapjanak a *Népszavában* – a

proletárdiktatúra nagy részét házi őrizetben töltötte mátyásföldi otthonában. (CSP)

Miért egyeztek meg a szociáldemokraták a kommunistákkal 1919. március 21-én?

A tömör válasz az lehetne, hogy miután a Berinkey-kormány →37 a Vix-jegyzék hatására lemondott, és Károlyi „tisztá” szociáldemokrata kormány kinevezését határozta el, utóbbiak a kialakult végzetes helyzetben nem merték a kommunisták ellenében vállalni a hatalmat. Az előzmények azonban messzebbre nyúlnak vissza. →49

Az MSZDP az első világháború előtt kimondottan egy osztály, a szakmunkások pártja volt, kevés paraszti vagy értelmiségi taggal. A képzettségükhöz viszonyítva hátrányos és hasonló helyzetben levő proletároknak természetes volt a szolidaritás, az egység eszméje, annak ellenére is, hogy nem mindenben értettek egyet. Bár a háború új ellentétet váltott ki, az MSZDP az éles belső viták ellenére sem szakadt ketté, mint az angol vagy német munkáspárt. Mikor a háború után megalakult a KMP, bár sokan értettek egyet programjával és a bolsevik forradalommal, inkább csak azok csatlakoztak az orosz fogságból hazatértekhez, akik már a háború előtt konfliktusba kerültek a pártvezetéssel (Szántó Béla, Vágó Béla, Bettelheim Ernő például). Sokan a pártban maradtak, akik csak a háború megítélésében kerültek élesen szembe Garami politikájával. Ezek mindinkább úgy látták, hogy ellentéteik a kommunistákkal nem nagyobbak, mint Garamiékkal, és letartóztatásukat éppen az osztályegység, a marxista szolidaritás elárulásának tekintették. Nevükben Bogár Ignác nyomdász március 11-én a Gyűjtőfogházban őrzött Kun Bélához fordult, →23, 43 az egység lehetőségéről kérdezve. Kun válaszelevele nem volt elutasító.

Ezt a fejleményt érdeklődéssel figyelték olyanok is, akik a KMP megalakulását feleslegesnek, károsnak tartották, amíg a koalícióban az SZDP-nek mind nagyobb lett a súlya. Mikor azonban a kormány végre elszánta magát az országgyűlési választások kiírására, attól tartottak, hogy vidéken nem kap az SZDP többséget, inkább megbarátkoztak az új forradalom gondolatával. és erre jött a Vix-jegyzék, amely a habozókat is döntésre készítette. A mérsé-

kelt politika következetes hívei – Garami Ernő, Peidl Gyula – bár kisebbségbe kerültek, nem csatlakoztak az egyesüléshez.

Több olyan szakszervezeti vezető is szerepet vállalt, aki addig Garami politikájának híve volt – Haubrich József, Erdélyi Mór, Peyer Károly –, de politikai szerepük nem volt. Előtérbe került az MSZDP centruma – Garbai, →45 Böhm, →100 Kunfi →112 –, akik élvezték a többség támogatását. Már csak képességeiknél fogva is egyre nagyobb súlyt jelentettek azok, akik közeledtek a kommunisták nézeteihez, de még nem tartoztak oda, és a bukás után is csak némi habozás után csatlakoztak hozzájuk: Landler Jenő, Pogány József, →25 Hamburger Jenő, Varga Jenő. →47 (HT)

Miről beszélgetett Kun Béla és Lenin a csepeli szikratávíró-állomás segítségével?

A Tanácsköztársaság kapcsolatát a külfölddel elsődlegesen az 1914. november 1-jétől működő csepeli szikratávíró-állomás biztosította – leginkább persze a Szovjet-Oroszországból érkező üzenetekre vártak izgatottan a magyarországi kommunisták. A Forradalmi Kormányzótanács a hatalomátvétel másnapján, 1919. március 22-én felhívással adta hírül a világnak a magyarországi proletárdiktatúra kikiáltását, amelyben a világ proletárjait közös harcra hívta az imperializmus ellen. Március 23-án meg is érkezett a válasz, az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt VIII. kongresszusának német nyelvű üdvözlete. Azért németül és nem oroszul, mert egyfelől a kommunisták által egykorúan osztott elképzelés szerint, ha Németországban is kitört volna a proletárforradalom, Berlin vette volna át Moszkvától a világforradalom központjának szerepét. Másfelől egy prózai oka is volt ennek: Lenin és Kun Béla németül kommunikáltak egymással már Moszkvában is – az egyszerűség kedvéért –, és ezt a nyelvet a csepeli távírdában is ismerték. A kongresszus elnöksége – többek között Lenin, Kamenyev, Zinovjev – a Tanácsköztársaságnak küldött üzenetében kifejezte meggyőződését, hogy hamarosan győz a világkommunizmus, és a világ munkássága nem engedi meg a Tanácsköztársaság bukását.

Lenin személyesen is „távbeszél” Kun Bélával. Lengyel József mesélte el az Alpári Gyulától hallott történetet a *Visegrádi utca*

című riportregényében. E szerint komoly problémát okozott, hogy Kun Béla miként tudja igazolni, hogy Lenin valóban a magyarországi Tanácsköztársaság vezetőjével beszélget. Ez úgy történt végül, hogy Kunnak fel kellett idéznie, hogy Magyarországra indulása előtt miről diskurált utoljára Leninnel a Kremlben: végül Kunnak nagy nehezen eszébe jutott, hogy a „parasztkérdésről”. Ezzel Lenin egyszersmind a földkérdés jelentőségére →154 is felhívta Kun Béla figyelmét (a földkérdés megoldatlansága végül valóban szerepet játszott a Tanácsköztársaság kezdeti támogatottságának radikális csökkenésében). Ennél több támogatás azonban nem nagyon érkeztetett a maga intervenciók háborúját vívó, és ezért segítséget nyújtani nem tudó Szovjet-Oroszországtól, →109 hiába biztatta a *Jön az orosz testvér* című propagandakiadvány. Végül csak szovjet híradófilmek érkeztek Magyarországra: ezeket személyesen Szamuely Tibor hozta el, aki május 18-án a legendás Dobos István pilóta segítségével – akit ezért 1919 után kizártak a Magyar Aero Szövetségből – egy nagyon kockázatos vállalkozás keretében Vinyicába repült, hogy személyesen tárgyaljon az Ukrajnában harcoló szovjet Vörös Hadsereg vezetőivel. Ezután Moszkvába vonatozott, ahol Lenin társaságában tekintette meg a május 25-i díszszemlét, és számolt be személyesen a Tanácsköztársaság helyzetéről. Szamuely repülőútja volt a fő forrása a proletárdiktatúra idején terjedő, a népbiztosok repülővel meneküléséről →86 szóló álhíreknek, melyek egyikét Kosztolányi Dezső is megörökítette az *Édes Annában*. (CSP)

Tényleg voltak sírógörcsei Kun Bélának?

Meglehetősen ellentmondásos figura volt Kun Béla, →23, 24, 43, 50, 86 és nem csak azért, mert meggybefőttel szerette a tojásos nokedlit, hanem mert feszült helyzetekben rendre sírógörcsök gyötörték a Tanácsköztársaság sokszor „örödként” beállított vezetőjét, aki valójában jobban szeretett kegyelmet adni, mint kivégeztetni – bár ha szükségesnek érezte, megtette, mint például amikor 1919 júliusában kivégeztette az egy „baloldali” puccs jegyében ellene szervezkedő két ukrán tisztet. Elmondható még róla, hogy

internacionalistaként szentimentálisan kötődött szülőföldjéhez és kommunistaként csodálta az arisztokratákat.

Az egyik legérzékletesebb portrét Kun Béláról nem más rajzolta meg, mint Károlyi Mihály, aki azt írta róla utóbb, hogy a nagyhatalmúvá lett egykori vidéki újságíró „mélységesen élvezte”, hogy a „hatalmas arisztokraták” különböző szívésségkérésekkel keresték fel a proletárdiktatúra idején, és „nem igen tudott tőlük bármit is megtagadni”. Mert bár Kun „*a könyörtelen terrort, a kéméletlen megtorlást, a nép bosszúját hirdette, de mindenkin kész volt segíteni, aki személyesen fordult hozzá*”. És Károlyi nyomatékosította – az ellenforradalmi propagandairódalom a „vérengző” Kun Béla-képével szemben –, hogy Kun Béla még egy közönséges gyilkos halálos ítéletének aláírásakor is könnyezett. Kun Béla sírógörcei azonban nemcsak szentimentalizmusának voltak köszönhetőek, hanem világháborús sebesülésének is. Bár Fehérvári István volt honvéderőmester azzal kívánta diszkreditálni Kun Bélát, hogy „sebesületlenül” esett fogságba a világháború alatt, valójában – ha akkor még nem is került fogságba – Kun Béla megsebesült a világháborúban, mégpedig 1915 januárjában az Uzsoki-szoros visszafoglalásáért vívott harcokban. A visszaemlékezésekben annyit említett sírógörcei is ennek a világháborús sebesülésnek a következményei voltak, amelyek nyilvános szerepléseikor igencsak kellemetlenek tudtak lenni a Tanácsköztársaság vezetőjének, már csak azért is, mert – mint Borsányi György írta Kun Béla-életrajzában – hányinger is kísérte ilyenkor patakzó könnyeket. Kun Béla talán az izgalmi állapot levezetése és a hányinger megelőzése érdekében is szopogatott előszeretettel cukorkát. (CSP)

Mit ettek a népbiztosok?

Az 1919 utáni Tanácsköztársaság-ellenes kiadványok mindig legszórakoztatóbb részei azok, amelyek a népbiztosok császárkori Rómát idéző lakomáiról számolnak be, hiszen furcsamód mindig azoknak voltak a legpontosabb információik a Forradalmi Kormányzótanács ebédjeinek és a szovjetházi vacsoráknak a menüsoráról, akik állításuk szerint a legnagyobb bujdosók voltak a kommün idején. Ezt az ellentmondást jellemzően úgy oldot-

ták fel a rágalmozó könyvek írói, hogy azt állították: a Szovjetház lakóinak titkos luxusfogyasztásáról a korábbi szálló pincéreitől szereztek tudomást. E szerint a hivatalos, látszólag visszafogott, kalácsot, tejeskávét, dzsemet tartalmazó menüsort követően a népbiztosok mindig visszavonultak, és zárt ajtók mögött ették tele magukat: „a szobákból kihordott tányérokon mindig meglátták a titokban elfogyasztott ételek nyomait. Sonka és finom felvágottak, vajban sült spárga és karfiol, szardínia, rák, szárnyasok és halak maradékai mindig megállapíthatók voltak” – írták például a *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből* című 1919-es kiadványban.

Kivételesen „egyesen” volt Lovász Károly költő-parodista, aki nem a szóbeszédre, vagy az egykori Hungária Szálló pincéreseinek elbeszéléseire hivatkozott, hanem magára vállalta, hogy 1919 júniusában részt vett a Szovjetház egyik lakomáján, mivel kíváncsi volt, valóban „pompás ebédeket és vacsorákat” esznek-e a népbiztosok, miközben a nép éhezik. Elmondása szerint egy öreg munkásmozgalmi vezetőtől szerzett ajánlólevelet, majd annak köszönhetően belépőjegyet és vacsorajegyet. Ő a következő menüről írt: „A vacsoramenü a következő volt: becsínált borjú. Melegházi újbúrgonya. Képviselőfánk. Fekete valódi babkávéből. Szovjetsör. (De nem 1%-os!)” Ha el is hisszük ezt a menüsort, akkor is merész tett lenne lucullusi lakomának nevezni ezt még az 1919-es ételmezési körülmények között is. Kun Béláné a memoárjában azt állította, hogy a népbiztosok luxusfogyasztásáról szóló pletykát valójában csak a Hungária Szálló borravalókhoz szokott személyzete terjesztette el, amelynek derogált, hogy a pezsgőző nagyurak után a népbiztosokat szolgálja ki. Kun Béláné állítása szerint a szakácsok és a pincérek annyira ellenszenveztek a népbiztosokkal, hogy szabotálták a Forradalmi Kormányzótanács ellátását, és végül már csak „ehetetlen valami” került az asztalra – persze Kun Béláné szintén túloz. Annyi biztos, hogy egészen 1919 májusáig az amúgy egyenlőséget hirdető népbiztosok átlagon felül ételmezésben részesültek, amelyet felhasználhattak ellenük az ellenforradalmi propaganda. A népbiztosok kiváltságos étkezésében rejlő konfliktuspotenciált érzékelt a Forradalmi Kormányzótanács is, ezért Kunfi Zsigmond javaslatára 1919. május 23-án határozatot hoztak arról, hogy a Szovjetházban

és az Andrássy úti pártklubban is „ugyanolyan élvezés legyen, mint amilyen élvezésben a munkások részesülnek”.

A megszórítás előtti menükről a legbiztosabbnak tűnő forrás Fehéri Armand *A vesztegető forradalom* című kiadványa, amely bár a kommun dögező „varjai” – vagyis a világháborúban vesztet Magyarországot fosztogató baloldali politikusok, újságírók és művészek – leplezési igényével született, de egykori nyugták információit közli. Ezek szerint 1919. március–április során a Forradalmi Kormányzótanács ebédjeit és vacsoráit a Nemzeti Kaszinó biztosította. Március 28-án „potage parmesannal”, tojás gombával, rizzsel és paradicsommal, képviselőfánk, alma, kenyér és kávé volt a népbiztosok vacsorája, március 30-án pedig tea, sonkás szendvics, füstölt hús, kenyér és uborka volt a menü. A népbiztosok tehát semmi rendkívülit nem ettek ezeken a napokon, és a helyzet a későbbiekben is hasonló volt: az olykor előforduló, elegánsan és exkluzíven ható francia megnevezések egészen hétköznapi étkeket takartak (a „potage parmesannal” például nem más, mint sajttal megszórt krémleves). De ami a konkrét menüsornál is fontosabb: a népbiztosok a Nemzeti Kaszinóból rendeltek, tehát csak ugyanazt ették, mint a megelőző magyar kormányok tagjai. (CSP)

Voltak-e orgiák a Szovjetházban?

Már Nánássy György arról írt 1919 februárjában a *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból?* című „leleplező” kiadványában, hogy többek között azért szakított Kun Bélával és társaival, mert már Moszkvában nőkre és késő éjszakába nyúló pezsgős vacsorákra költötték a mozgalomépítésre szánt rubeleket. Nem csoda, hogy mikor a Forradalmi Kormányzótanács tagjaiként az ország élére kerültek, a népbiztosokkal kapcsolatos pletykák is szintet léptek, és a pezsgős vacsorákból lucullusi lakomák, a szertöklökkel töltött éjszakákból pedig a Szovjetházban rendezett orgiák feltételezése lett a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban. De a *Kun Bélának 131 napos rémuralma* című 1919-es kiadvány a Lenin-fiúk Batthyány-palotában tartott orgiáiról is írt, tegyük hozzá, hogy a kiadványt szerkesztő újságíróknak különösen igyekezniük kellett a kommun befektetésével, mivel a Tanácsköztársaság

idején többször is pénzt vettek fel a proletárdiktatúrát támogató cikkek írásáért.

Az orgiavád felbukkanása a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban – a szovjetházi lakomák vagy a Batthyány-palotában történt rémségek leírásával kapcsolatban – nem meglepő, mivel ahogy Klaniczay Gábor írta: „a normasértés és az obszcenitás vádjával történő befektetés hathatós fegyver, mert minden társadalomban léteznek normák és szexualitással kapcsolatos tilalmak”. A kommunistákat ért orgiavádak nemhogy nem példátlanok, de meglehetősen konvencionálisak. (A különböző, olykor kifejezetten aszketikus és önmegtartóztató eretnek szektákat kísértetiesen hasonló sematikus orgiavádakkal illették a középkorban, amelyeknek szintén voltak előzményei.) A hatalom képviselői az antikvitásból merítettek példát a társadalmi rendet veszélyeztető csoportok – mint amilyenek az eretnekcsoporthozulások voltak a középkorban, a magyar kommunisták 1919-ben, és a kommunákba szerveződő hippik az 1960-as években – diszkreditálására. A szovjetházi orgiatörténetekbe nem akárhiket keverték bele, és nem akárhik adtak neki hitelt – mai szemmel igazán nevetségessé téve magukat. A *Pesti Hírlap* tulajdonosa, a sajtóvállalkozó Légrády Imre számolt be arról, hogy a kommun túszaikhoz eljutó hírek szerint Károlyi Mihály és neje részt vett a Szovjetház orgiáin. Ez a szóbeszéd elég elterjedt lehetett, mivel maga Andrássy Katinka is felidézte a forradalmi idők megöröklítő visszaemlékezésében, hogy egy fodrászszalonban hallotta vissza ezt a róluk szóló pletykát, amelyet „mindenki tud”. Nem meglepő, hogy éppen a „Bolsi Katának” gúnyolt, a baloldali mozgalmak mellé álló, emancipált, autót is vezető, renegát arisztokrata nővel szemben bukkant fel az orgiavád, hiszen Andrássy Katinka éppúgy normasértőnek számított a maga korában, mint az özvegy vagy férjüket elhagyó, egyedül várukban élő nagyszonyok a kora újkorban, akik körül szintén rémtörténetek keringtek. (CSP)

Mi volt a „szovjetsör”?

A Forradalmi Kormányzótanács már első intézkedései egyikeként, 1919. március 21-én →44, 49 szigorú alkoholtilalmát rendelt el, megtiltotta mindennemű szeszes ital kimérését, forgalmazását és

fogyasztását. Kimérés és forgalmazás esetén akár 50 ezer korona pénzbírsággal és az üzlet elkobzásával fenyegettek, a fogyasztást 10 ezer koronáig terjedő pénzbírsággal és legfeljebb egy évnyi fogházzal büntették. A szigorú szesztilalom addig ismeretlen volt Magyarországon – ellenben az alkoholizmus nagyon is elterjedt népbetegség –, úgyhogy a rendelkezésnek csakhamar mindenféle hátsó szándékot kezdtek tulajdonítani.

Pesthy Jenő tanár-újságíró például 1921-ben kiadott „naplójegyzeteiben” amellelt érvelt, hogy a szesztilalomnak nem is egészségvédelmi okai voltak, és a borivás és a sörivás tiltása is csak egyike volt azoknak „a körömalatti tűszúrásoknak”, amelyekkel a kommün vezetői kínozni akarták a polgárokat. Az alkoholelleses propagandának még kifejezetten magyarelleses élt is tulajdonított Pesthy Jenő, felidézte ugyanis, hogy a legkiválóbb magyarok, Mátyás vitézei, Rákóczi kurucái és Petőfi is mennyire szerettek italozni, vagyis mivel az „italozás” az elmúlt évszázadokban része lett az idealizált magyar nemzetkarakternek, betiltását nyilvánvalóan csak a magyar nemzettől „idegenek” – vagyis a „zsidók” – esz-közölheték. Végül Pesthy szerint a kommunisták azt is célozták az alkoholtalommal, hogy az ittas emberek nehegy elmondják őszinte véleményük a kommünről. Ebben a megállapításában legalább van ráció, mivel 1918 őszén, a forradalmi hullám idején a bűncselekmények vagy a bosszúállás valóban jelentős hányadát a háborúból hazatért ittas veteránok követték el, így az alkoholfogyasztás tiltásától a rend és a közbiztonság megerősödését várhatták a Tanácsköztársaság vezetői. Az alkoholelleses kampány gondolata azonban évtizedekkel az 1918–1919-es forradalmak elé nyúlik vissza a nemzetközi munkásmozgalomban és a baloldali radikális értelmiségi körökben. Ennek nemcsak egészségvédelmi okai voltak, hanem például a szabadgondolkodók – a radikális szabadkőműves páholyok, a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete vagy a Galilei Kör tagjai – jelentős szerepet szántak az antialkoholista propagandának a társadalom átalakításában, mivel az alkoholizmust a vallás mellett a szabadgondolkodást gátló egyik legfőbb tényezőként, az uralkodó osztályok támaszaként azonosították. Az antialkoholista küzdelem baloldali radikális harcosai – például Madzsar József (ő a nemzetközi antialkoholista szervezet,

a Good Templar Rend tagja volt), akik az 1910-es években még azért is hiába küzdöttek, hogy a munkások ne szombaton, hanem hétfőn kapják meg a heti fizetésüket, mert így nem tudják elinni azt a vasárnapi munkaszüneti napokon – az 1918–1919-es forradalmak idején végre minden állami erőforrást megkaptak nézeteik propagálásához. Ez a Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság olyan – ma már megmosolyogtató – propagandafüzeteinek kiadásához vezetett, mint az *A józanság proletárkötelesség* és a *Mese a sör tápláló erejéről* című kiadványok, amelyekből nemcsak azt tudhatták meg az olvasók, hogy a „remegő kezű ember” „felesége, gyermeke könnyét, vérért és életét” issza a poharából, de azt is, hogy a kocsmák az „ellenforradalom fészkei”.

A szigorú alkoholtalom azonban fenntarthatatlan volt, mivel – ahogy Bajáki Ferenc szociális termelésért felelős népbiztos megfogalmazta a Forradalmi Kormányzótanács ülésén – „nagy befolyása van annak a hangulatnak, hogy a munkások nem kapnak szeszes italt”. Ezért aztán a proletárdiktatúra vezetői meghátráltak, és legalább a nehéz fizikai munkát végzők számára engedélyezték egy nagyon alacsony alkoholtartalmú sörítalt, az 1%-os „szovjetsör” fogyasztását. (CSP)

Miből finanszírozták Budapest május 1-jei feldíszítését?

A Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban a legkülönbözőbb információk bukkannak fel azzal kapcsolatban, hogy a Tanácsköztársaság mennyi és milyen típusú élelmiszert exportált Ausztriába, hogy finanszírozza Budapest 1919. május 1-jei feldíszítését. Vest Fedor szerint az ünnepség költségeinek fedezésére az inségtől gyötört Magyarország 400 hízott ökröt szállított Ausztriába – azzal egy időben, hogy „Budapest közélémezése már rettenetesen kritikus stádiumba lépett, a hús eltűnt a piacról” –, csak hogy az élelmiszert „vörös posztótánázatra” cserélve vörös lepelbe bújtathassák a Tanácsköztársaság fővárosát. A *Kun Bélák rémuralmának története hiteles okmányok alapján* című kiadvány szerint azonban a tanácskormány zsírt szállított „vagonszámra” Bécsbe, „csak hogy vörös rongyokat kapjon” cserébe. Vagyis ebben a „forrásban” zsír-, és nem vágómarha-szállítás szerepel. Melyik kiadvány írja az igazsá-

got? Véltetően egyik sem, hanem Kóbor Tamásnak van igaza, aki egykorú kommunéírásában azt írta, hogy egy az 1919. május 1-jéhez hasonló ünnepséget egy végkimerülés határán lévő ország is megrendezhet, hiszen a Forradalmi Kormányzótanács igyekezett minél olcsóbban megszervezni a proletariátus nagy ünnepét.

Miután az 1919. április 14-i ülésen Landler Jenő belügyi népbiztos 250 ezer koronát kért a költségekre, Rákosi Mátyás szociális termelésért felelős népbiztosként bejelentette, hogy a díszítésre csak papírszövetet használhatnak fel. →75 A Tanácsköztársaság egyébiránt valóban vásárolt papírt Ausztriából, de első-, második és harmadsorban sem azzal a céllal, hogy becsomagolják vele a Hősök terei Millenniumi emlékművet, hanem azért, hogy a *Vörös Ujságot*, *Népszavát* és propagandakiadványokat kinyomtathassák. És persze az újságpapír-importnál is sokkal fontosabb volt a fegyverek beszerzése, amely a díszítőanyag biztosításával ellentétben valóban elsőbbséget élvezett. (CSP)

Mi történt a Millenniumi emlékmű királysobraival a Tanácsköztársaság idején?

A rendszerváltásokat követő közterület-átnevezések és szoboreltakarítások nem ismeretlenek, hiszen ezek a szimbolikus politikai küzdelem elsődleges és leghatásosabb eszközei. Céljuk, hogy az adott hatalom eltakarítsa a közterekről a politikai ellenfél által emlékeztetpolitikailag hasznosítható történelmi alakokat és neveiket, hogy a helyükre a hatalom a saját történelmi előképeit állítsa, ezzel felmutatva: nemcsak a választók akarataiból (demokratikus rendszerek esetén), hanem magából a történelemből következik az adott hatalom regnálása, amelynek nincs alternatívája.

A Tanácsköztársaság alig 133 napos uralma alatt a szimbolikus politika szinte minden eszközével élt, az új pénz nyomását kivéve (ellenben 1919 júniusára elkészült a kommun saját arcképes bélyegsorozata Karl Marx, Petőfi Sándor, Martinovics Ignác, Dózsa György és Friedrich Engels portréival). Az „Internacionáléban” is megénekelt a „múltat végképp eltörölni” program jegyében a Tanácsköztársaság kultúrpolitikusi magától értetődően meg akartak szabadulni azoktól a köztéri szobroktól, amelyek „kizsák-

mányolóknak” – például királyoknak és az őket kiszolgálóknak – állítottak emléket. Így egyértelművé vált, hogy a „nemzet oltára”, a Hősök terei Millenniumi emlékmű sem maradhat meg a régi formájában. Először a Habsburg-uralkodók – I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és Ferenc József – szobrai távolították el (ezek a szobrok ma sem láthatók az emlékművön, 1945 után a Rákosi-korszak emlékeztetpolitikájába beilleszthető „szabadságharcos” erdélyi fejedelmek és Kossuth Lajos kerültek a helyükre). A Habsburgok száműzése már 1919. április elején megtörtént, és a Közoktatásügyi Népbiztosság ügykesei nyilvánvalóvá tették, hogy az Árpád-házi, az Anjou-uralkodók és a Hunyadiak sem maradhatnak a helyükön: „Ezt az emlékművet, mely a proletáröntudatot éppúgy sérti, mint a jó ízlést, legközelebb teljesen eltávolítják vagy átalakítják. Egyelőre a művészi szempontból teljesen értéktelen Habsburg-szobrokat fogják kilakoltatni az oszlopsor celláiból. Azután kerül sor a többi fejedelmi személyre” – ahogy a *Vörös Ujság* „Eltávolítják az ezredévi emlékmű királysobrai” című 1919. április 6-i cikkében írták.

A Millenniumi emlékmű teljes átalakítása az 1919. május 1-i ünnepségre →57 következett be. Az ünnepség megszervezésével Szamuely Tibort →72, 84, 112 bízták meg, aki úgy nyilatkozott a *Fáklya* címen a Közoktatásügyi Népbiztosság lapjává átalakított korábbi polgári radikális *Világ* 1919. április 20-i számában: „Az Andrássy út végén lévő millenáris emlékmű közepét vörös obeliszkké alakítjuk át. A körülötte lévő oszlopsorokat is megfelelően feldíszítjük. Az ott elhelyezve volt csúnya szobrok helyett ebből az oszlopsarnokból a munka allegorikus szobra fog alakulni. Az obeliszk előtt pedig felállítjuk Marx Károlynak nyolc méter magas szobrát, kétoldalt két munkásalakkal.”

A május elsejei dekoráció megtervezését a neves plakátművészre, Bíró Mihályra bízták, akinek vezetése alatt számos szobrász gyártotta le olcsó és könnyen megmunkálható gipszből a nemzetközi munkásmozgalom neves alakjainak – például Karl Liebknechtnek – közterekre kihelyezett új szobrai, míg a régi rendszer szobrai – például Werbőczy Istvánét – letakarták. A Millenniumi emlékmű átalakítása a tervek szerint meg is történt: az ünnepségre vörös lepelbe burkolták, és az obeliszkké átalakított oszlop tövében

Árpád fejedelem és vezérei helyett – helyesebben egy emelvény segítségével azokra ráépítve – már Marx és két munkás volt látható. Ami komikus, hogy mind Árpád és vezérei, mind Marx és a munkások szobrát ugyanaz a művész, Zala György készítette. (CSP)

Mit csinált Kertész Mihály, a *Casablanca* rendezője a proletárdiktatúrában?

Lenin azt mondta Lunacsarszkijnak, hogy „minden művészet közül számunkra legfontosabb a film”. Bár a Tanácsköztársaság alig 133 napos működése során nem készült egy *Sztrájkhoz* (1924), *Patyomkin páncélos*hoz (1925) vagy *Október*hez (1927) hasonlítható propagandisztikus műremek – hogy csak a film hőskorának legnagyobb zsenijének, Szergej M. Eisenstein műveit említsük –, azonban olyan később legendássá vált alkotók köthetők a magyarországi proletárdiktatúra filmgyártásához, mint Kertész Mihály és Korda Sándor, vagyis a *Casablancával* 1943-ban Oscar-díjat nyert Michael Curtiz és a brit filmmogul, Sir Alexander Korda.

Az első világháború kitörésének pillanatában még csak kialakulóban volt a magyar filmgyártás rendszere, szinte a harci eseményekkel egy időben. Magyarországon 1914-ben mindössze egy stúdió létezett. Ez a Vígszínházhoz köthető Hunniának volt a műterme, egy speciális üvegház, ugyanis a korban minden természetes fényre szükség volt a forgatáshoz. Olyannyira nem volt még mesterséges világítás, hogy amikor IV. Károly koronázási filmjét készítették 1916-ban, magáról a templombeli ceremóniáról egyetlen képet sem tudtak rögzíteni a Mátyás-templom belső terének sötétsége miatt. E kezdetleges technikai fejlettségnek köszönhető, hogy az 1918–1919-es forradalmak eseményeit megörökítő híradófilmek – *Az Est* híradófilmjei és a *Vörös Riport*-filmek is – kivétel nélkül szabadtéri felvételeket tartalmaznak.

Az első magyar játékfilm 1912-es elkészülésétől kezdve azonban egészen 1918-ig exponenciálisan emelkedett a Magyarországon gyártott filmek mennyisége, és a stúdiók száma is feltucatnyira nőtt. Ez elsősorban a világháborúnak volt köszönhető, ugyanis a színház- és mozilátogatási „düh” tombolt a világháború éveiben – a színházi nézőtérén vagy a moziteremben, ha rövid időre is, de el-

hetett feledkezni a világháború szörnyűségeiről –, és a magyar film fejlődését segítette az is, hogy 1914 után az antanthatalmak filmjeit nem forgalmazták Magyarországon. A világháború utolsó évében már 30-35 játékfilm készült. A magyar film hőskorának csúcsteljesítményét, a Korda Sándor rendezte *Az aranyembert* azonban már az őszirózsás forradalmat követően, 1918 novemberében mutatták be. 1918 végén azonban a Károlyi-kormány a terjedő spanyolnáthára hivatkozva átmenetileg bezáratta a mozikat – a sötét, tömött és jellemzően igen mocskos mozitermek kedveztek a betegségek terjedésének –, és azokat csak 1919 elején lehetett megnyitni, és nyitvatartásukat ekkor is korlátozták. 1918. november 5. és 1918. december 28. között az *Az Est* sem készítette el híradófilmjeit, így erről az időszakról – egyetlen esemény, a köztársaság november 16-i kikiáltásának kivételével – nincsenek fennmaradt felvételek.

A Tanácsköztársaság idején államosították a magyar filmgyártást is, 1919. április 8-án jelent meg a Forradalmi Kormányzótanács XLVIII. számú rendelete „a mozgóképüzemek szocializálásáról”. Az államosítás lebonyolítására a Társadalmasított Mozgóképüzemek Központi Üzemvezető Tanácsát hozták létre, amelybe a Közoktatásügyi Népbiztosság egy politikai megbízottat, a Pénzügyi Népbiztosság és a Szociális Termelés Népbiztossága egy-egy termelési biztost küldött. A magyar filmpart irányító tanács lapjaként az először 1919. április 12-én megjelenő *Vörös Film* című szombatonként megjelenő hetilapot alapították meg, amely azonban a közölni kívánt információk mennyiségétől függően gyakrabban is megjelenhetett – a lapból mára csak egyetlen példány maradt fenn.

A magyar filmesek lelkesen támogatták a Tanácsköztársaságot, az 1919. május 1-jei ünnepségen külön felvonultak a „moziszakma” képviselői is – menetüket Szirontai Lhotka István díszlettervező dekorálta hetvenöt iparművész segítségével. A május 1-jei ünnepséget a *Vörös Riport Film* örökölte meg; Damó Oszkár filmrendező, a Társadalmasított Mozgóképüzemek Központi Üzemvezető Tanácsának titkára vezetésével tizenkét operatőr dolgozott a felvételeken. A Tanácsköztársaság propagandisztikus filmhíradóit hetente egyszer, szerdán vetítették, a felvételeken érthető módon a legelőnyösebb szögből mutatják a proletárdiktatúra arcát: a Le-

nin-fiúk is csak úgy jelennek meg bennük, hogy a Kun–Vágó Lak-tanyává átnevezett Batthyány-palota előtt „Burzsu” nevű blökijüket simogatják. Bár a *Vörös Riport Filmek* beállításai propagandisztikusak, a felvételeken feltűnő, a Margitsziget áprilisi megnyitását követően zsömlékbe harapó, vagy a júliusban a Balatonba gázoló proletárgyermekek valódiak voltak. És földöntúli örömük is, hogy a proletárdiktatúra emancipatorikus politikájának köszönhetően végre emberszámba vették őket. A riportfilmek forrásértéke tagadhatatlan.

De nemcsak a szociális intézkedésekről, hanem az északi hadjátról is rendelkezünk felvételekkel, a Vörös Hadseregnek ugyanis filmes osztálya is volt Paulik Béla vezetésével. A Tanácsköztársaság alatt készült játékfilmekből azonban mindössze egy maradt fenn, az Orbán Dezső írta és a Lázár Lajos rendezte, egy gyárban játszódó *Tegnap* című film, amely természetesen a legsötétebb oldaláról igyekezett bemutatni a kapitalista társadalmat. Melodramatikus elemei miatt azonban az alkotás nem aratott osztatlan sikert a Forradalmi Kormányzótanács tagjai között. A forradalmak korának filmterméséből így Kertész Mihály utolsó Magyarországon forgatott filmje, a Farkas Antal „Jön az öcsém” című költeményét adaptáló, azonos című versfilm emelkedik ki, amelyben egy bolsevikká vált korábbi hadifogoly siet haza magyarországi családjához: „Legyen tiéd mind, ami sohse volt még, / Te rongyos óriás, te koldus-árva! / Siess vörösre vált Szibériádból, / Siess vörösre vált Szibériádba! / Siess, öcsém, siess!” – ahogy Farkas Antal megfilme-sített költeménye zárul.

Tanácsköztársaságbeli szerepvállalásoknak köszönhetően a magyar film korabeli legjobbjai nem is tévováztak, és a proletárdiktatúra bukását követően Nyugatra emigráltak. (CSP)

Elvállalta-e Szekfű Gyula, hogy történelmi materialista „vezérkönyvet” ír a kommünnek?

Szekfű Gyulát nemcsak a legnagyobb hatású történészként, és a magyar konzervatív történetpolitikai gondolkodás egyik legmeghatározóbb alakjaként tartja számon a historiográfia, hanem bírálói a magyar történetírás történetének legnagyobb opportunistájá-

nak is nevezik. A „magyar Meinecke” több rendszert is kiszolgált, miközben egészen ellentétes képeket rajzolt egymást követő munkáiban egyes történelmi személyiségekről, például II. Rákóczi Ferencről, akit az 1913-as *A száműzött Rákóczi* című, nagy botrányt kavarázó művében impotens pojácaként ábrázolt, míg a Horthy-korszak reprezentatív történeti összefoglalásában, a *Magyar történet* megfelelő kötetében már Széchenyi Istvánhoz hasonlította.

A cikcakkokban bővelkedő pálya három nagyobb szakaszra osztható: Szekfű előbb a Habsburg udvari levéltár, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv levéltárosaként a magyar történészek „labancos” bécsi körének volt a tagja. Aztán az 1920-as évektől az ellenforradalmi, keresztény-nemzeti Horthy-rendszer történészfejedelmévé avanzsált, akinek az éves jövedelme 1942-ben megközelítette a kor legnagyobb filmsztárját, Jávor Pálét. Végül 1945 után Szekfű radikális gyorsasággal jutott el a „keleties típusú népi demokrácia” igenléséig. Lenin halálának évfordulóján, az Operaházban 1946. január 21-én tartott előadásában a korábban a „keresztény-germán kultúrközösség” mellett hitet tevő Szekfű úgy nyilatkozott: „*És hiszem, hogy végső fokon Lenin és a leninizmus, valamint első munkatársa és utóda, Sztálin és a sztálinizmus tanulmányozásával jutunk közelebb a Szovjetunióhoz, ahhoz az országhoz, mely most egy éve mentett meg bennünket a végpusztulástól, elragadván a germán mélység széléről, melybe gyenge fővel és gyenge erkölccsel már majdnem beleszedültkünk.*”

Nem meglepő tehát, hogy az a Szekfű Gyula, aki az 1920-as *Három nemzedék* című antiliberális művével – amely Szabó Dezső *Elsodort falu* című regényével és Tormay Cécile *Bujdosó könyvével* →34 együtt Horthy-rendszer egyik „megalapozó mítosza” lett – ki-méletlenül bírálta a forradalmak vezetőit, és azt a több évtizedes „hanyatlást”, amely értelmezésében a hatalomra jutásukat lehetővé tette; egy évvel korábban, 1919-ben megtalálta a helyét a Tanácsköztársaságban is. Az persze könnyen megmagyarázható, hogy miért láttak fantáziát a baloldalon a Horthy-rendszer leendő történészfejedelmében. A nemzeti illúziókat szertefosztatni igyekvő, botrányos Rákóczi-könyvének megjelenése után ugyanis Szekfűre társutasként tekintettek a baloldali értelmiségiek, a könyv 1914 és 1916 között újra és újra fellángoló vitájában Jászi Oszkár és a pol-

gári radikálisok álltak ki leginkább Szekfű mellett. Az *A száműzött Rákóczi* körüli botránynak köszönhető, hogy a bécsi levéltáros magántanári kinevezése elhalasztódott a Budapesti Egyetemen, miután a bíráló bizottságban Szekfű Gyula legszenvedélyesebb vitapartnere, a Rákóczi-kultusz ápolója, Ballagi Aladár is helyet foglalt.

Szekfű Gyulát a Tanácsköztársaság kárpótolta: a *Pester Lloyd* 1919. május 17-i számában jelent meg a hír, hogy Szekfűt kinevezték a Budapesti Egyetemen a történeti segédtudományok tanárának. Szekfű a proletárdiktatúra után, a Szekfűhöz hasonlóan „labancos” történésznek, Angyal Dávid dékánnak írt 1919. szeptember 4-i levelében azonban úgy magyarázkodott, hogy a kinevezéséről maga is csak az újságból értesült, annak szándékáról és előkészületeiről nem tudott, és „gonosz hazugság” minden ellenkező állítás.

Fogadjuk el, hogy az 1918. november 30. óta a Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású levéltári anyagának összeírásán dolgozó (miután az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után rendezni kellett a birodalom levéltári anyagának sorsát is) Szekfűnek tudomása sem volt a kinevezésről, azonban a historista szemléletéről és szellemtörténeti módszertanáról elhíresült Szekfű egy történelmi materialista tankönyv megírását is elvállalta a Tanácsköztársaságnak. A Közoktatásügyi Népbiztosság iratanyagában 1919. április 10-i keltezéssel bukkant fel egy kétkötetes „történelmi materialista vezérkönyv” –1740 és 1848 közti korszakot bemutató – 6-7 íves fejezetének megírójaként. Azonban arról meg azt állította utólag, hogy „esze ágában sem volt történelmi materialista szellemben elkészíteni”: *„Megírtam volna gazdaság- és közigazgatástört.[éneti] szempontból, s ha a felülvizsgálatnál nem fogadják el, ez az ő dolguk lett volna”* – írta 1919. szeptember 16-án megint csak Angyal Dávidnak.

Szekfű védekezése sikeres volt, elfogadták a magyarázkodását, hogy azért nem állt ellen a proletárdiktatúrának, hogy nyugodtan dolgozhasson Bécsben a magyar-osztrák levéltári anyag szétválasztásán (ebben a pozíciójában a Tanácsköztársaság átvette Szekfű Gyulát, és 1919 júniusában a Külügyi Népbiztosság határozta meg Szekfű hivatali besorolását és fizetését a pótlékokkal). Ezért a

Tanácsköztársaság bukását követő egyetemi igazolási eljárás során Szekfűt igazolták, ellentétben a dualizmus korának vezető történetírójával, Marczali Henrikkel, akit szabadságolással, majd kényszernyugdíjazással távolítottak el az egyetemtől, de az 1918–1919-es forradalmak idején katedrát kapó Babits Mihálytól is megvonták az előadói jogot. Éppen utóbbinak van egy két évtizeddel későbbi feljegyzése, amely azonban új megvilágításba helyezi a történeteket. Babits beszélgetőfüzetében olvasható egy visszaemlékezés az 1919 májusában éppen Budapesten lévő Szekfűvel történő találkozásra: *„Szekfűvel a kommün 3-adik hónapjában az utcán találkoztam. Azt mondta, mint történetíró: a magyar kommün túljutott a válságon, most már meg fog maradni, nem lehet tenni semmit.”* A beszámoló hitelesnek tűnik, ugyanis Szekfű valójában egyáltalán nem volt bonyolult történetpolitikai gondolkodó: életművének kulcsfogalma a „realizmus”, és értelmezésében azért következett be ez vagy az az esemény a múltban, mert az volt a „realitás”, amely ellen nem lehet tenni semmit, csak alkalmazkodni lehet hozzá. Szekfű 1919-ben a Tanácsköztársaságot gondolta realitásnak, ahogy 1913-ban az Osztrák–Magyar Monarchiát, 1920-ban a Horthy-rendszert, 1945 után pedig a szovjet megszállást. (CSP)

Valóban mozikká akarták-e alakítani a templomokat a kommünben?

Karl Marx elhíresült kijelentése szerint „a vallás a nép ópiuma”, és a baloldali radikalizmus képviselői valóban az alkoholfogyasztáshoz hasonlóan akarták visszaszorítani a vallásosságot. Meggyőződésük volt, hogy az istenhit – más „babonákkal” egyetemben – ha nem is öl, de butít és nyomorba dönt azzal, hogy gátolja a szabadgondolkodást, a társadalmi problémák azonosítását és megoldását – például a nemi kérdéssről való nyílt, képmutatásmentes beszédet, és ezzel a nemi betegségek megelőzését. →68 Ráadásul a baloldali radikálisok a katolikus egyházat a régi Magyarország legfőbb támogatójának ítélték a nagybirtokos osztály mellett. Persze maga a katolikus egyház is igen jelentős birtokállománnyal rendelkezett.

Az antiklerikális programot →55 a Galilei Kör 1911-ben elindított folyóirata, a *Szabadgondolat* programcikkében fogalmazta meg Vámos Henrik szerkesztő. E szerint: „csak a klerikalizmus romjain épülhet fel a jövőendő Magyarországa”, ezért „meg kell ragadnunk minden alkalmat, a nyomtatott betű és a szóbeli agitáció minden eszközét egy erős egységes antiklerikális közvélemény kialakítására”. Amikor az 1918–1919-es forradalmak idején kormányzati pozícióba került a baloldali radikális értelmiség, végre hozzá is láthatott ahhoz, hogy megtörje a katolikus egyház (és minden más történelmi egyház) pozícióit, és hogy a vallást a közügyekből a magánélet szférájába száműzze. Az egyházellenes küzdelem vezetésére létrehozták a Vallásügyi Likvidáló Hivatalt a baloldali radikálisok „Prohászka Ottokárja”, a kiváló szónoki képessége és vitakészsége miatt antiklerikális „csodafegyvernek” tartott Fáber Oszkár vezetésével. A Fővárosi Könyvtár munkatársa egy kiugrott szerzetes volt, aki 1907-ben publikálta az *Egy szerzetes naplótöredéke* című hírhedtté vált művét, a papok és szerzetesek alkoholizmusát és szexuális viselkedését részletező igazi „botránykönyvet” állítólagos klauzúrabeli élményeiről, valamint a már jóval adatoltabb, *A klerikális veszély* címmel 1911-ben megjelentetett és a baloldali radikálisok által sokat forgatott munkáját.

A „klerikalizmus” „likvidálása” címen következő lépéseket tették: a Tanácsköztársaságban az egyházi vagyont elkobozták, és csak cenzúrázott egyházi kiadványok megjelenését engedélyezték →145 (a Szent István Társulat nyomdájának pedig kommunista propagandakiadványokat kellett kinyomtatnia). Ezt azonban nem a vallás, hanem a felekezeti és a klerikalizmus elleni fellépésként értelmezték, mivel megkülönböztették a magánügynek tekintett vallás, illetve a leküzdendő felekezeti és klerikalizmus – „a papok politikai működése” – fogalmát, ahogy azt Czákó Ambró kifejtette *A vallás a kommunista társadalomban* című 1919-es tájékoztató kiadványban. Noha a *Vörös Ujság*ban megjelentek ennél radikálisabb hangok is, például 1919. április 3-án a „Pokolba a csuhásokkal” című cikkben a templomok bezárását követelték. →68 Összességében a Tanácsköztársaság antiklerikális intézkedései között voltak méltányosak és kifejezetten hasznosnak ígérkezők, mint a kötelező iskolai hitoktatás eltörlése, és helyette a szexuális

felvilágosítás bevezetése; és egészen méltánytalanok és haszontalanok, mint az a szimbolikus tett, hogy a mihasznának ítélt „burzsujok” mellé többek között klerikusokat vezényeltek ki a fővárosi löversenypálya felszántására és bevetésére.

A köztudatba leginkább beférkőző, legelhíresültebb intézkedést, a templomok mozikká alakítását azonban valójában nemhogy nem valószínűzték meg, de nem is szándékozták. Lányi Ede jezsuita szerzetesnek az 1919-es élményeit leíró „naplójában” olvasható, hogy a Forradalmi Kormányzótanácsnak – és különösen Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztosnak – szándéka volt, hogy a templomokban „színházakat”, „mozikat” és „bűnbarlangokat” rendezzenek be, és a terv csak a vallásos magyar nép tiltakozására hiúsult meg. A Forradalmi Kormányzótanács „megijedt” a várható következményektől, és ezt követően terjesztették el, hogy ez csak álhír volt.

A templomok mozivá történő átalakítása valóban rémhír volt – miként a nőközösség bevezetése is –, amire már nagyon korán reagáltak a *Vörös Ujság* „A templomokat nem rekvirálják” című 1919. április 1-jei cikkében. A tájékoztatás azonban nem nyugtatta meg a lakosságot, mert az álhírral a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 11-i ülésén is foglalkozniuk kellett a népbiztosoknak. A szöbeszéd alapja az lehetett, hogy az „első láz” napjaiban a Budapestről vidéki városokba (például Miskolcra) érkező egyes „teljesen tájékozatlan” fiatal agitátorok valóban hangoztathatták a templomok mozivá alakításának szükségességét. A szélsőséges nézetek helyett a Forradalmi Kormányzótanács azonban a Lányi Ede állításával szemben éppen hogy nem „vallásgyűlölő” Kunfi Zsigmond véleményét tette magáévá az 1919. április 11-i ülésén, miszerint „nem volna helyes, ha a vallás kérdésében bármi radikális intézkedés is történnék”.

A Forradalmi Kormányzótanács állásfoglalását ezután tájékoztató – és megnyugtató – céllal három egymást követő héten ki kellett hirdetni az istentiszteleteken, hiszen a Tanácsköztársaság idején a templomokban továbbra is miséztek, és nem filmvetítéseket rendeztek. (CSP)

Leköpte-e Reisz Leó az oltáriszentséget?

A templomok mozivá történő átalakításához →65 hasonlóan az elhíresült 1919. június 19-i krisztinavárosi körmeneti provokáció sem úgy történt meg, ahogy az a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban szerepel. A Tanácsok Országos Gyűlésén nagy felháborodást okozó, állítólagos eset szerint, amelyről először nem is egy kommunellenes szerző, hanem Nyisztor György földművelésügyi népbiztos számolt be, egy Reisz (más forrásban Preisz vagy Preysz) Leó nevű férfi Úrnapiján berontott egy budai templomba, és leköpte az oltáriszentséget. A Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács elnöke, Biermann István tagadta az esetet, ahogy az a Tanácsok Országos Gyűlésének naplójában is olvasható, úgyhogy a valójában megtörténtek kiderítésére vizsgálatot indítottak, mivel az oltáriszentség meggyalázásáról szóló pletyka hozzájárult a kommün alatti antiszemitizmus erősödéséhez.

Az ügyet végül kivizsgálták, és a *Vörös Ujság* arról adott hírt 1919. július 3-án, hogy a „vallásháborítással vádolt” Preysz Leó tizenkilenc éves vöröskatonát hat hónap fogházra ítélték. Bár a bíróság a tanúk kihallgatása után azt állapította meg, hogy az oltáriszentség leköpesének híre csak „egy fölizgatott képzeletű nőtől eredt”, de a fiatal férfi magát népbiztosnak adta ki és „vörös katonához nem méltó magatartással” provokálta a budai Várban tartott körmenet résztvevőit. Valószínű tehát, hogy bár Reisz Leó minden bizonnyal hibbant volt, nem köpte le az oltáriszentséget, a híresztelés nem volt más, mint rágalmazás, egy középkorig visszanyúló antijudaista toposz. (CSP)

Kommunizálni akarták-e Zsófit?

A szocializmus egyik ígérete a nők társadalmi, gazdasági és politikai emancipációja volt. A nemek egyenlőtlensége valójában a kapitalista termelési viszonyok közt kialakult házasság és a családi kapcsolatok következménye volt – érveltek. Éppen ezért a kapitalizmus megszűnésével a nők emancipációja is eljön. Ezzel együtt a szocialista mozgalomban voltak, akik kifejezetten a nőkérdés

szocialista megoldását keresték, mivel a burzsoá társadalmi nemi viszonyok láthatóan nem korlátozódtak Európa felső- és középsőosztályaira.

A háború változásokat hozott a nők helyzetében. A mozgósított és fogságba esett százazrek helyett nők vettek át formális és informális gazdasági szerepeket, miközben aktív szerepet vállaltak a háborús segélyezésben, jótékonykodásban, sebesültek és rehabilitációra szorulóknak ápolásában. Az őszirózsás forradalom idején Károlyi Mihály azzal demonstrálta elkötelezettségét a demokratikus és forradalmi korszak mellett, hogy az I. néptörvény (1918. november 23.) általános választójogot biztosított a 21. éven felüli férfiaknak és a 24. éven felüli írni-olvasni tudó nőknek. Igaz, amikor 1920-ban végül sor került a választásra, egyetlen nőt, Slachta Margitot választottak meg képviselőnek. Tekintettel arra, hogy a háború előtti feminista törekvések a választójogot állították előtérbe, ez jelentős lépés volt, bár csak korlátozott emancipációt jelentett. Károlyi emellett egy nőt, a feminista, pacifista Bédy-Schwimmer Rózát nevezte ki svájci követé, bár ezt a nyugati diplomáciai közösségben nem fogadta széles körű helyeslés.

A Kun Béla vezette Tanácsköztársaságnak sokkal radikálisabb tervei voltak. A nők alacsonyabb rendű helyzetét több fronton támadták – házasság és család, szexualitás és erkölcsi nevelés, fogyasztás. A válást nagymértékben megkönnyítették, amit sok pár ki is használt. A szocialisták a válást elengedhetetlennek tekintették ahhoz, hogy a párokat ne gazdasági szükség vagy jogi kényszer kösse egymáshoz, hanem a szerelem és a tisztület. Ez volt a „szabad egyesülés”, pejoratívan a „szabad szerelem” eszméje. A házasság újragondolása, a női szabadság növelése nem a szexualitás és a házasság lealacsonyítását jelentette, hanem férjek megtestesítése „burzsoázia” feleségeként élő „proletariátus” kizsákmányolását csökkentette.

A kommunisták ellenfelei mindezt a hagyományos erkölcs és család elleni támadásnak, a női erényt fenyegető veszélynek látták. A feminizmushoz, szocializmushoz vagy kommunizmushoz kapcsolódó nőket szexuálisan túlfűtöttnek vagy kétes erkölcsűnek láttatták, akik a kommunizmus révén csak alantat vágyaikat elégitenék ki. A kormány azonban úgy vélte, hogy éppen a házasság és

család jelentősége miatt kell azokat átalakítani, és biztosítani, hogy az élet minden területén érvényesüljön az egyenlőség, a háztartásban is, és a gyereknevelést, különösen az anya szerepét, vegyék komolyan, hiszen az kulcsfontosságú az ország számára. Ez pedig a „hagyományos” családot erősítette, még ha néhány közpolitika támadni látszott is azt. A Tanácsköztársaság ugyanakkor betiltotta a prostitúciót is, mint a munkásosztály kizsákmányolásának egyik eszközét.

A társadalom teljes forradalmasításához kulturális átalakulásra is szükség volt, széles körű oktatási reformmal. A Lukács Györgyhöz →40 fűződő kísérlet az iskolában is bevezette a szexuális oktatást. A tömegek felvilágosítása a hagyományos, a kapitalista termelési módból következő hatalmi központokat is gyengítette volna. A cél az egész társadalom valódi felszabadítása volt, mivel a női önmegtartóztatás és monogámia a kereszténység vezető szerepének fenntartását, a nők tartós alacsonyabbrendűségét is szolgálta, hiszen szexualitásukat másként ítélték meg, mint a férfiakét.

Más lépéseket is indokoltak a nők helyzetének javításával, például az alkoholtilalmat. →55 Bár a lépést sokkal általánosabb érvekkel indokolták, a kampány a nőket állította előtérbe. Ha a nők az alkoholizmus elsőszámú áldozatai, akkor a tilalomból is ők húznak majd hasznót. Ezért a plakátok gyakran mutatták, hogy milyen szerepet játszik az alkohol a nők nyomorúságában, így az alkoholtilalom akaratlanul is a női emancipáció része lett. (GE)

Mióta nem kell belépődíjat fizetni a Margitsziget meglátogatásához?

A Tanácsköztársaságot gyalázó ellenforradalmi propagandakiadványokban előszeretettel emlegették föl, hogy miután Kun Béla a Szilágyságból Budapestre hozatta a családját, szerelmes verset frogató húga, a molett Kun Irén esténként „Arany János öreg tölgyfái között” sétált a Margit-szigeten szüleivel, mutatva ezzel, hogy hová jutott Arany János óta a világ. Arról persze rendre megfeledkeztek a gyalázkodó pamfletek, hogy nemcsak a Kun család vette birtokba a Margit-szigetet, de az addig a szigetre a lábukat be nem tevő proletárok is. Az 1918–1919-es forradalmak előtt

ugyanis belépődíjat kellett fizetni azért, hogy valaki meglátogassa a Margit híd szárnyhídjának 1900-as megépítése óta már gyalog is megközelíthető Margit-szigetet, amely 1908-ig Habsburg József főherceg tulajdonában volt. 1908-ban ugyan megvette a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, de a Margit-szigetet továbbra is csak fizető közönség látogathatta.

A Károlyi-rendszerben csak a hídpénz fizetési kötelezettségét törölték el, a Margit-szigetet azonban csak a Tanácsköztársaság idején nyitották meg – a főváros minden más zárt- és magánkertjével (például a Károlyi-kerttel) egyetemben. Erről 1919. március 28-án hozott rendeletet a Főváros Népbiztossága, amely szerint onnantól kezdve „a Margitsziget területére is mindenki díjtalanul léphet, úgyhogy a sziget teljes egészében a nép rendelkezésére áll”. A Margit-sziget ünnepi átadása április közepén történt meg. Dienes László népbiztos hangsúlyozta a beszédében: *„Nincs többé belépődíj, mindenki, aki dolgozik, szabadon lehet részese az élet örömeinek, mert munkájával megváltotta a belépés jogát.”*

Az addig zárt magánkerteket és a Margit-szigetet ellepő gyerekekről, akiknek zsömléket osztottak és lekvárevőversenyt rendeztek, lelkesen tudósított nemcsak a *Vörös Riport Film* híradója, de a proletárdiktatúra ekkori békés heteiben még működő és a Tanácsköztársaságot támogató polgári sajtó is: a „kicsi, pesti purdék” az „aszfalt porából” a „zöld gyepre” kerültek, a napfényben és a kertben óriások fejlődhetnek a csenevész gyerekekből, akikből a külvárosi nyomorban „biztos rossz, keserű, pesti jassz fejlődött volna” – ahogy a „Gyerekek a Károlyi-parkban” című 1919. április 12-i cikkében írta a *Világ*. A *Pesti Napló* pedig a „Margitsziget proletárünnepé” címmel számolt be 1919. április 15-én arról, hogy a „sápadtképzű proletárgyermek” „tízévrével sereglettek a Margitszigetre”, amelynek bejáratánál az eltávolított jegyváltóbódé helyett „Minden a mienk! Világ proletárjai egyesüljete!” felirat köszöntötte a proletár családokat. →155 A kirendelt katonazenekarok természetesen a Marseillaise-t és az Internacionálét játszották a sziget megnyitásának ünnepén, amely a Tanácsköztársaság rövid történetének egyik legnagyobb propagandarendezvénye volt – amikor nem vér folyt, hanem lekvár. Nem is szívesen emlékeztek erre az ellenforradalmi korszak entellektüeljei és propagandistái. (CSP)

Fel akart-e állítani guillotine-t Szamuely Tibor a mai Vörösmarty téren?

Szamuely Tibor →84, 86, 112 a „vörös terror” jelképes figurája lett, pedig nem volt vérszomjas figura. Érzékletes jellemzését adta Lengyel József, aki szerint, míg Korvin Ottó számára a terror szükséges rossz volt, Cserny József számára szükséges jó, addig Szamuely Tibor számára egyszerűen csak szükséges. Ha úgy érezte, hogy a forradalom megköveteli, akkor akasztatott, ha nem látott más megoldást, akkor skrupulus nélkül lövetett, de nem akart „vérben fürdeni”, mint ahogy Tormay Cécile →34 írta róla a *Bujdosó* könyvben. Tormay könyvének 1919. április 23-ra datált bejegyzésében a következő szerepel Szamuelyról: „Mielőtt elutazott Pestről Szolnokra, egy délután Gerbeaud cukrászdájának az ablakában ült és kávézás közben kinézett a térre. Többen hallották, mikor mondta: itt a Gizella téren fogok egy guillotine-t felállítani. Annyi burzsuj vérnek kell még folynia, hogy az automobilom kereke vérben gázoljon.”

Tormay kijelentésének képtelensége, miszerint Szamuely guillotine-t akart felállítani az akkori Gizella (a mai Vörösmarty) téren, már első olvasásra is mosolyra fakasztó. Hozzáteve, hogy Tormay „bujdosóként” természetesen nem hallotta a kijelentést, azt csak meg nem nevezett forrásai „hallották”, ahogy könyvében mindent csak „mondanak”, és minden leleplezőnek szánt információ előtt ott van egy „állítólag”. Tormay Cécile Szamuelyval kapcsolatban nemcsak a guillotine-os kijelentését hallotta, de például azt is, hogy „irtózik a napfénytől”, akár egy vámpír, meg hogy: „Szamuely Tibor a gyűlöletnek titokzatos rítusán nevelkedett, és a keleti zsidóknak egy ultraortodox szektájához tartozik, mely mindennél szigorúbb szertartásokat úz [...] Hívei csakis azt vallják igaznak, ami a Törében van és azt is csak azért, mert benne van.” Talán itt be is fejezhetjük, hiszen ha Szamuely Tibor életvezetését valóban a Tóra határozta volna meg, akkor hogy kerültek volna elő a dzsentroid allűrök, a kávéházi kártyázások és a párbajok, a fiatal újságíró ugyanis ebben a világban mozgott hadifogsága előtt. A *Bujdosó* könyv csak egyvalamiről tájékoztat hitelesen: Tormay Cécile-nek az 1918–1919-es események alatt bekövetkezett ideg-összeroppánásáról.

A *Bujdosó* könyv nem hiteles napló, hanem egy megtörtént eseményen alapuló horrorregény, amelyet az első világháborús vereséget követően a vesztes országokban népszerűvé vált expreszszionista horrorirodalom (és horrorfilmek) felől érdemes olvasni. Siegfried Kracauer a *Caligari*tól *Hitlerig* című munkájában vezette végig, hogy az 1918. őszi összeomlás sokkja, a tény, hogy Németország úgy vesztette el a világháborút, hogy csapatai szinte még mindenütt idegen földeket tapostak, hogyan vezetett ez a trauma mintegy a „tördöfés-elmélet” filmes megfelelőjéhez, a horror műfaj kialakulásához. Olyan klasszikus filmek sorozatához a *Dr. Caligari*tól (Robert Wiene) a *Nosferatu*n (Friedrich Murnau) át az *M – Egy város keresi a gyilkost*-ig (Fritz Lang), amelyeknek egytől egyig közös üzenete az volt, hogy idegen erők tartanak minket foglyul, hogy nem vagyunk urai a sorsunknak. Ahogy Tormay Cécile is ezt állította a *Bujdosó* könyvben, amely szerint 1918 őszétől a „megrendelésre dolgozó sajtó hipnotizálja a közvéleményt”, és számos arra utaló jelet fedez föl, hogy démonok vezetik az embereket.

A *Bujdosó* könyv horrorregény voltának köszönhető, hogy a Tanácsköztársaság szociálpolitikájáról nem sokat olvashatunk benne. Pedig a sohasem tervezett guillotine felállítása helyett az volt a Gizella térhez köthető legjelentősebb kommün alatti esemény, hogy emancipációs intézkedésként megnyitották a Gerbeaud cukrászdát a munkások előtt, amennyiben felmutatták szakszervezeti igazolványukat. Vér helyett kakaót szomjaztak azok a proletárok, akik a kommün idején a Gizella teret látogatták. (CSP)

Beszélhetünk-e „vörös terrorról” a Tanácsköztársaságban?

Minden forradalom véráldozatokkal jár – különböző mértékben. A Tanácsköztársaságban sem volt másképp, ámbar a kivégzettek és más módon megöltek száma más forradalmakhoz hasonlítva nem volt magas, a vele foglalkozó irodalomban mégis kiemelten szerepel a „vörös terror”.

Mennyiben beszélhetünk „vörös terrorról”? Maga a kifejezés tulajdonképpen a bolsevik forradalomból származik. A Népbiztosok Tanácsa a Lenin ellen elkövetett merénylet után, 1918. szeptember 5-én adta ki rendeletét a vörös terrorról. Még aznap agyonlőtték

mindenféle formaság nélkül Lenin merénylőjét, aki mellesleg nő volt. A következő hónapokban ezrével végezték ki a szovjethatalom aktív vagy potenciális ellenségeit – noha a hatalom átvételekor a Szovjetkongresszus megszüntette a halálbüntetést. Ezt a határozatot ugyan nem vették túl komolyan, de szeptemberig csak néhány tucat *hivatalos* kivégzés történt. (Helyi atrocitások persze bőven voltak.) A szovjethatalom tehát különbséget tett a kezdettől elkerülhetetlennek tekintett diktatúra, a konkrét ügyekben alkalmazott terror és a diktatúra mindenfajta ellenségeivel szemben alkalmazott tömegterror között.

A magyarországi Tanácsköztársaság gyakorlata tehát nagyjából az első félév szovjet gyakorlatához hasonlítható, bár voltak radikálisok, mint Szamuely Tibor akik követték volna az orosz példát, de ezt a vezetés többsége, főleg a szociáldemokraták, néhány esetet kivéve meg tudta akadályozni. Az oroszországi vagy finnországi, baltikumi vörös (és fehér) terrorhoz hasonlóról Magyarországon nem beszélhetünk.

Ha egészében nézzük a magyar forradalmi folyamatot, azt kell látnunk, hogy a spontán forradalmi kitörés 1918. október–novemberében következett be →117, és ekkor is volt a legtöbb áldozat, mind a forradalmi nép és a fellázadt katonák, mind a Károlyi-kormány →14 rendcsináló szervei (nemzetőrség) részéről.

Sok adatot ismerünk, de számszerű összesítés nem készült még. Bizonyosra vehető, hogy a legtöbb emberáldozattal az 1918. novemberi konfliktusok jártak, már csak azért is, mert itt a régi Magyarország területén történt halálesetekkel számolunk. Óvatos becslés szerint az áldozatok száma elérte az 1000 főt. 1918. december és 1919. március között is történtek atrocitások, de a közrend decemberre nagyjából helyreállt, így a halálos áldozatok száma *aránylag* nem volt nagy.

Az 1918. novemberihez hasonló lehet az ellenforradalmi bíróságok és különítmények, valamint a román megszálló csapatok által 1919–1920-ban kivégzettek száma, összesítés ezekről sem készült, de ugyancsak ezres nagyságrenddel számolhatunk. Pogány József 1920-ban megjelent *Fehér terror* című könyvében 5000-re teszi a „fehér terror” halottainak számát. →25 Ez a szám bizonyosan túlzott, de a rendszerváltásig minden publikáció szinte kötelezően,

ellenőrzés nélkül megismételte. Fehér terrorról akkor beszélhetünk, ha ide számítjuk a jóval nagyobb számú bebörtönzötteket, internáltakat, bántalmazottakat és a hazából kiűzötteket.

A Tanácsköztársaság áldozatairól Váry Albert koronaügyész-helyettes készített egy adatait tekintve elég precíz kimutatást. Ez 590 dokumentált erőszakos halálesetet tartalmaz, hibája azonban, hogy ide veszi a rablók, tolvajok, csempészek agyonlövését, kémek kivégzését, továbbá a fegyveres harcban elesett lázadókat. Ezek és a dokumentálatlan halálesetek száma mintegy 80. A vörös uralom áldozataihoz számolja egy ultrabaloldali puccskísérlet két agyonlőtt résztvevőjét stb. Fegyveres harcban esett el mintegy 130 felkelő. Ha Váry adataiból különválasztjuk a politikai terror eseteit – ellenforradalmár, „polgár”, kijárási vagy szesztilalmat megszegők –, ezek száma tehát 380 körül van. Tehát kevesebb, mint a Károlyi-éra vagy az ellenforradalmi időszak áldozatainak száma.

A „vörös terrorhoz” számíthatjuk azonban a túszedést. Ennek mértéke azonban meg sem közelíti az oroszországi eseteket, és a magyar túszoikat – országos vagy helyi előkelőségeket, gazdagokat – néhány hét után szabadon bocsátották.

Végül: a forradalmak áldozatainak számát hasonlítani sem lehet a világháború *civil* áldozataiéhoz. (HT)

Mire szánta volna a Forradalmi Kormányzótanács a bécsi magyar követségből ellopott 140 millió koronát?

Kun Béla sosem titkolta, hogy a magyarországi proletárdiktatúra egyedül nem állhat fent hosszabb távon egy teljesen ellenséges környezetben, vagyis ahogy ő mondta: „a Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk”. A legkönnyebb feladatnak Ausztria, a szintén vesztes, megcsonkított, Magyarországnál is jobban éhező szomszéd (a lakosságának egynegyedét tette ki a „vörös” Bécs) forradalmasítása ígérkezett. Ezért a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom jelentékeny részének állításával ellentétben nem a Forradalmi Kormányzótanács tagjainak „életbiztosítására” – várható bukásuk és menekülésük után ausztriai költségeik fedezésére –, hanem kereskedelmi célokon túl az osztrák kommunisták támogatására, és egy baloldali Volkswehr felfegyverzésére szolgált

volna az a 140 millió korona, amelyet a Tanácsköztársaság Ausztriába juttatott, és amelyet egy ellenforradalmi csoport Takács-Tolvay gróf vezetésével elloptott 1919. május 2-án őrzési helyéről →129, a Bank-gassei bécsi magyar követségről (ide költözött 1918 novemberében a bécsi magyar képviselet). A „bank utcai puccs” diplomáciai perpatvarhoz is vezetett. Bár az ellenforradalmi kiadványok azt állították, hogy mivel az elrabolt pénzösszeg hivatalosan nem létezett Ausztriában, Kun Béla sokáig vonakodott engedélyt adni az osztrák rendőrségnek, hogy kutakodjon a magyar követségen, a tények mást mutatnak. Kun Béla nemhogy engedélyt adott, hanem egyenesen felszólította az osztrák szerveket a nyomozásra. Azzal fenyegette meg az osztrák kormányt, hogyha nem indítják meg az eljárást, kénytelenek lesznek ellentételezésül kifosztani a budapesti osztrák képviseletet – ahogy ez a *Népszava* „Magyar ellenforradalmárok Bécsben” című 1919. május 4-i cikkében olvasható. A pénz azonban nem került elő, hogy hová lett, arról az akcióban részt vevő ellenforradalmárok utóbb egészen különböző magyarázatokat alakítottak ki. Ezek az ellenforradalmi visszaemlékezések azért különösen szórakoztatók, mert szerzőik sokkal jobban gyalázták ellenforradalmi társaikat, mint a Forradalmi Kormányzótanács tagjait, egymást vádolva az elrabolt pénz elsikkasztásával. (CSP)

Miért volt fehér a pénz?

Az első világháború éveit egyre gyorsuló infláció jellemezte, ami egy idő után a pénzellátáson is nyomot hagyott. Kezdetben ez a nemesfém (ezüst) tartalmazó, egykoronás ércpénz felhalmozását jelentette és a papírpénzzel szembeni bizalmatlanságot. Később aztán általános pénzhány is előfordult, elsősorban ott, ahová nem sikerült eljuttatni a jegybank által kibocsátott bankjegyeket. A pénzkibocsátás monopóliumával felruházott, állami szabadalommal, de magántársaságként működő Osztrák-Magyar Bank egyfelől állami nyomás alatt állt, hiszen a háború költségeit jórészt a bank kölcsöneiből fedezték, az állami költségvetés felduzzasztása viszont egyre intenzívebb pénznyomtatást kívánt, noha erre nem mindig volt kapacitás. (A bankjegyeket Bécsben nyomták.) Másfelől orvosolnia kellett a pénzforgalom zavarait, ami nemcsak

a szükségpénzek eltűrését eredményezte, hanem egyre újabb és újabb kísérleteket a kis címletek és váltópénzek hiányának orvoslására. Egy- és kétkoronás papírpénzek mellett a különféle ötvözetekből, illetve a háború vége felé már vasból vertek aprópénzt, ezek azonban soha nem tudták kielégíteni az igényeket.

Az őszirózsás forradalom, illetve a Monarchia szétesése elvben nem érintette a jegybankot, hiszen az magántársaságként tovább működhetett volna, és elláthatta volna a feladatát minden utódállamban. Kezdetben ezek kormányai egyet is értettek azzal, hogy a bank 1919 végén úgys lejáró szabadalmáig nem bolygatják a kérdést, elkerülendő az átváltásból és új valuták bevezetéséből fakadó bonyodalmakat. A Károlyi-kormány pedig mindenekelőtt a pénz és az ércfedezet egyensúlyának helyreállítását szerette volna elérni, igaz közben lehívta a jegybanki hitelekkel fennmaradt keretet, kétmilliárd koronás tartalékra téve így szert. Kvázi cserébe a kormány garanciát vállalt a jegybanknak a hadikölcsön-kötvények fedezete mellett nyújtott hiteleiből fakadó veszteségeire. Eközben pedig a jegybank ismételtlen szembesült a bankjegyek iránti fokozódó kereslettel (1918 második felében a bankjegykibocsátás 1 milliárd koronával meghaladta az előző év második felének értékét, miközben 1913-ban az egész Monarchia éves pénzforgalma 1,3 milliárd volt), aminek újabb címletek kibocsátásával próbált megfelelni. Mivel Bécsből egyre kevésbé érkeztek bankjegyek, a Magyar Földrajzi Intézetben (ahol volt felszerelés és tapasztalat finom rajzolatú térképek nyomtatásához) önálló pénzjegynyomdát rendeztek be.

A bizonytalan jövőjű hadikölcsön-kötvények mellett azonban hamarosan maga a valuta megőrzése vált kérdésessé. 1918 novemberétől az utódállamok elkezdtek a korona felülbélyegzését, vagyis saját nemzeti valutájuk bevezetését. Amíg korábban lehetőség volt arra, hogy az osztrák-magyar koronával bárki vásároljon bármelyik utódállamban, ettől kezdve ez csak a külön megjelölt, felülbélyegzett bankjegyekkel volt lehetséges. A felülbélyegzés lehetőségét azonban az ottani kormányok általában korlátozták, így a kimaradt pénzmennyiség hamarosan Magyarországra áramlott, hiszen itt ezek a bankjegyek továbbra is törvényes fizetőeszközként szolgáltak. Vagyis az ország egyre értéktelemebb papírpénzéért áruval fizetett.

A magyar kormány végül február 14-én elhatározta a felülbé-lyegzést, de arra a Tanácsköztársaság kikiáltása miatt nem került sor. A tanácskormány viszont hosszabb távon a bankrendszer teljes átalakítására készült, az Osztrák–Magyar Bankot pedig már első lépésként államosította. Kezdetben a bank egyszerű pénzjegy-nyomdaként szolgált, hiteleivel korlátlanul segítette a gazdálkodá-si önállóságuktól megfosztott vállalatokat. A pénz leginkább csak kiáramlott az államháztartásból (és az államosított jegybankból), vissza már alig került valami.

Az eredmény teljes káosz volt a készpénzforgalomban, amit fokozott a különböző bankjegyekkel kapcsolatos bizalmatlanság. A Budapesten nyomott 25 és 200 koronás bankjegyeknek csak az egyik oldalán volt rajzolat, és ennek az árnyalata is eltért a kétolda-lasan nyomott, kékes alapszínű koronától, ezért ezt a köznyelvben csak fehérpénznek nevezték. A lakosság azonban ódzkodott attól, hogy ezt elfogadjá, lényegében csak az állami szektoron belüli fize-tésekre volt alkalmas. Helyette a régi koronát preferálták, olyannyi-ra, hogy még az állam is rákényszerült annak használatára. Csak-hogy a tanácskormány mindkét pénzt ki akarta vonni a forgalom-ból, hogy új, értékálló saját pénzzel helyettesítse. A teljes pénzcseré időpontjául ki is jelölték 1919 végét. Ám a Tanácsköztársaság előbb összeomlott, ami csak tovább bonyolította a helyzetet. A jegybank státusa visszaállt a március 21. előttire, a fehérpénzt csak elkülönít-ve lehetett számon tartani és kifizetések lebonyolítására sem volt többé felhasználható. Azaz, egy idő után mégis, hiszen a pénzhiány mellett megkerülhetetlen lett a kibocsátott szükségpénz is. Végül a fehérpénzt leértékelték, a 25 koronást 5 korona, a 200 koronást pedig 40 korona névértéken fogadták el. (EG)

Hogyan kerültek korábbi császári, honvéd- és későbbi horthysta tiszték a Vörös Hadsereg élére?

A Tanácsköztársaság történetéről szóló ellenforradalmi munkák szerzői jellemzően igyekeztek elhallgatni, hogy a proletárdiktatú-rát az 1919. március 21-i kikiáltását követően átmenetileg még a magyar társadalom konzervatív csoportjai – értelmiségiek, hiva-talnokok – is támogatták, mivel úgy hitték, hogy a Tanácsköztár-

saság vezetői a szovjet-orosz támogatással sikeresen meg tudják védeni a magyar határokat. →43 Nem volt kivétel ez alól a kato-natisztek egy csoportja sem. Például a Ludovikát, majd a bécsi ha-diiskolát elvégző – tehát túlzott baloldalisággal nem vádolható – Tombor Jenő vezérkari ezredes már a Vix-jegyzék átadása előtt, 1919 februárjában a kormány elé terjesztett memorandumában „hazafias” okokból érvelt az orosz példa követése mellett, mivel úgy gondolta, hogy a forradalom „meg fogja menteni Oroszorszá-got az Entente rabló imperializmusával szemben”.

Tombor később, 1945–1946-ban, a Tildy- és a Nagy Ferenc-kor-mány hadügyminisztereként jutott a „csúcsra”, de hosszasan lehet sorolni a Vörös Hadsereg azon vezetőit, akiknek pályája az ellen-forradalmi Horthy-rendszerben teljesedett ki, és 1941-től „an-tibolsevista kereszties hadjáratra” vezették a honvédeket. Werth Henrik, Jány Gusztáv, Szombathelyi Ferenc és Lakatos Géza 1919 tavaszán–nyarán kivétel nélkül a Vörös Hadsereg kötelékében szolgáltak, amelynek titkosszolgálatát Sztójay Döme irányította. Amikor 1932-ben Moszkvában *Riadó* címmel kiadták Szamuely Tibor válogatott cikkeit és beszédeit, a kötethez írt előszóban Kun Béla azt állította, hogy 1919 tavaszán Horthy Miklós is felkereste őt, de ő nem tartott igényt az osztrák–magyar hadiflotta utolsó főparancsnokának szolgálataira. A történetet Benedek Szabolcs is átvette a különböző visszaemlékezésekből egybegyűrt *Az élcspat, avagy Tanácsköztársaság, 1919* című 2009-ben megjelent történel-mi regényébe, bár Kun Béla állításán túl nincs semmilyen bizonyíték erre, és Horthy →110 felajánlkozása vélhetően sohasem történt meg.

Horthy nélkül is illusztris azonban a kommünt szolgáló leendő horthysta katonai vezetők névsora, akiknek tettét tehát – ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni – nem internacionalista, hanem nacio-nalista indokok magyarázták. Ennek köszönhető, hogy amikor a Clemenceau-jegyzék elfogadását követően a Vörös Hadseregnek vissza kellett vonulnia a Felvidékről, ezeknek a katonai vezetőknek a bizalma megrendült a proletárdiktatúrában. Ennek is köszön-hető, hogy a Vörös Hadsereg 1919. júliusi tiszántúli offenzívája összeomlott, bár nem bizonyított, hogy valóban a júniusban le-mondó Stromfeld Aurélt felváltó új vezérkari főnök, Julier Ferenc

→81 –, aki 1927-ben *Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén* címmel publikálta visszaemlékezéseit – játszotta volna át az ellenség kezére a Vörös Hadsereg haditervét, ahogy azt sokáig állították. És azt sem tudni, hogy szervezési hiba vagy szabotázs okozta-e azt, hogy egyes alakulatok éles gránát helyett gyakorlógránátot kaptak. A román hadsereg akkora túlerőben volt, hogy a jóval kisebb létszámú, fáradt és legfőképp a felvidéki visszavonulás miatt demoralizálódott Vörös Hadsereg támadása akkor is kudarcra lett volna ítélve, ha nincs „árulás”.

A proletárdiktatúra bukása után az említett tiszteket nem vonták felelősségre az ellenforradalom, csak egyetlen katonai vezető, mégpedig a legtehetségesebb, az északi hadjáratot a Vörös Hadsereg vezérkari főnökeként irányító Stromfeld Aurél ellen indult eljárás. Őt 1919 augusztusában letartóztatták, és az 1920-as perében azal vádolták, hogy ő beszélte rá tisztársait, hogy az 1918–1919-es forradalmak idején belépjenek a szociáldemokrata pártba. Három év börtönbüntetésre, rangjának és nyugdíjának elvesztésére ítélték, bár egy év múlva „már” szabadult. Ellenforradalmi meghurcolásának is köszönhető, hogy az egykori k. u. k. tiszt meggyőződéses baloldaliként, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt rendezvényeit biztosító Rendező Gárda létrehozójaként és vezetőjeként hunyt el 1927-ben. (CSP)

Nagy-Magyarország határaiért harcolt-e a Vörös Hadsereg?

A Vörös Hadsereg harca a román és a csehszlovák haderő ellen kétségtelenül az egyetlen kísérlet volt a háború vége és a békeszerződés aláírása között az antant területi rendelkezéseinek megváltoztatására. →107, 109 Nem kis részben ez volt az oka annak is, hogy a háborúban edződött és később a Horthy-korszak honvédségében karriert befutó katonatisztek jelentős számban vállaltak szerepet a Tanácsköztársaság haderejében is. →78 Amikor a Vörös Hadsereg 1919. júniusában lényegében elérte Galícia határát, ez azt is jelentette, hogy ha rövid időre is, de egyetlen ponton helyreállt a régi Magyarország határa.

A közeli Eperjes városában azonban nem sokkal később, június 16-án kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot. Bár ez az állam-

alakulat csak néhány hétig létezett, és könnyen a Magyar Tanácsköztársaság bábáramának tűnhetett, létrejötte azt is jelezte, hogy a Vörös Hadsereg még sem egészen a területi integritásért szállt harcba a rátámadók ellenében. A Szlovák Tanácsköztársaság vezetője Antonín Janoušek cseh kommunista újságíró volt – szemben például a Jászi által is támogatott Szlovák Nemzeti Tanácsot →118, 123 vezető magyarországi Dvorcsák Győzővel –, a népbiztosok testületének többi tagja azonban jórészt magyarországi kötődésű volt. Ugyanakkor a szlovák proletárállam hadsereget szervezett (Münnich Ferenc főparancsnoksága alatt), saját maga rendelte el a 100 holdon felüli birtokok kisajátítását és előkészítette a 20 főnél többet foglalkoztató üzemek államosítását is. Közgei pedig átvették a környező települések közigazgatását, vagyis valóban önálló államnak tűnhetett.

Persze az oroszországi polgárháborúban is előfordult, hogy egyes területeken önálló proletárállam jött létre, ami azonban végső soron mégis Szovjet-Oroszország függelékeként létezett, ahogy a szlovák proletárdiktatúra sem létezhetett a magyar támogatása nélkül. Csakhogy a magyar kommunisták nem is a hagyományos állami modellben gondolkodtak a forradalom utáni jövőről, az orosz forradalom vezetőihez hasonlóan ők is a nemzeti alapon megszervezett forradalmi államok föderációját remélték létrehozni.

Budapesten már 1918 végétől gyülekeztek az egykori Monarchia más munkáspártjainak küldöttei, köztük Janoušek is, aki a csehszlovák szociáldemokraták baloldalát kötötte össze a magyarországi kommunistákkal. A Tanácsköztársaság kikiáltása után Kun Béla vezetésével létrejött a tizenöt külföldi csoportot tömörítő Magyarországi Nemzetközi Szocialista Föderáció is. A Tanácsköztársaság alkotmánya pedig szabad népek szövetségeként elismerte, hogy a felszabadítandó területeken a magyarral szövetséges, de önálló tanácsköztársaságok jöhessenek létre. (EG)

Miért fogadta el Kun Béla a Clemenceau-jegyzéket?

Miután Párizsban meggyőződtek arról, hogy a budapesti kormány valóban kommunista, és nem fog magától megbukni, engedélyt adtak a cseh, majd a román hadseregnek újabb, most már nagy-

részt magyarlakta területek megszállására. A román hadsereg sikeresen nyomult a Tiszáig, ahol május 1. körül megállították. →107 A gyorsan felállított magyar Vörös Hadsereg így a csehek ellen fordulhatott, május végén visszafoglalta Miskolcot, majd június 6-án már Kassára ért. Kassa felszabadítása után a Vörös Hadsereg továbbnyomult a Kárpátok felé →109, 80. Párizsban viszont arra kényszerültek, amire addig nem voltak hajlandók: tárgyalásokat kezdeményeztek a budapesti Kormányzótanáccsal.

Június 7-én Clemenceau francia miniszterelnök, mint a „békekonferencia” elnöke jegyzékkel fordult a Tanácsköztársasághoz: a támadás megállítását követelte, ellenkező esetben „a legszélsőbb rendszabályokhoz folyamodik”, ami nagyjából a további román előnyomulás engedélyezését jelentette volna. Követelése elfogadása esetén viszont meghívják a tanácskormányt a békekonferenciára. Kun válaszában elfogadta a meghívást, és késznek mutatkozott a harcok beszüntetésére, ha összehívják az érdekelt országok konferenciáját. Közben északon a Vörös Hadsereg folytatta az előrenyomulást, és elfoglalta Bártfát. A Pozsony felé vonuló hadosztályokat azonban a csehek megállították.

Június 13-án megérkezett Clemenceau válaszjegyzéke. Sajátos fordulatot eltekintett a párizsi meghívástól, viszont táviratban, ultimátumszerűen ismertette Magyarország új északi és keleti határait. Követelte a magyar csapatok visszavonását a határokon túl elért területről, →27 vagyis a Felvidékről június 18-ig, és ennek fejében megígérte, hogy a román hadsereget is visszavonják a Tiszántúlról, az új határra. A déli határt nem közölték, mivel ott nem folytak harcok. A mai Burgenlandról nem volt szó, de úgy tudjuk, ekkor még elutasították Ausztria erre vonatkozó igényét.

Kun húzta az időt, miközben a cseh hadsereg összeszedte magát, és az erőviszonyok kiegyenlítetté váltak, így a Vörös Hadsereg újabb sikert nem tudott elérni. Ebben a helyzetben terjesztette Kun a tanácskongresszus elé javaslatát a visszavonulás elfogadására. Ezt megelőzően heves vita után, de elnyerte a pártvezetőség beleegyezését. A tanácskongresszuson mégis heves vita bontakozott ki: az igazi kérdés persze nem a taktikai visszavonulás volt, hanem az új országhatárok tudomásul vétele. →81

Kun baloldali ellenzéke, Pogány, →25 Szamuely, Hajdu Gyula és mások ellenezték javaslatát, főleg azért, mert nem bíztak Clemenceau ígéreteiben. Kunfi a szociáldemokrata többség véleményét képviselve a visszavonulást javasolta, de nem Kun érvei alapján; ők már arra gondoltak, hogy Párizs elfogadna egy mérsékeltebb, szociáldemokrata kormányt. Végül a kongresszus egyhangúan szavazta meg – az egység megőrzése nevében – Kun javaslatát.

Kun helyzete ellentmondásos volt: ő sem volt jobban meggyőződve Clemenceau őszinteségéről, aki a nagyhatalmak régi szokása szerint nem vette komolyan a kis államoknak adott ígéreteket. A katonai sikerek ellenére azonban érezte pozíciója gyengülését, defenzívába szorult. A „világforradalom” elmaradt, Oroszországtól nem remélhetett gyors segítséget, miután Gyenyikin fehér hadserege átmenetileg (1919 végéig) elfoglalta Ukrajnát. →109 Miután a Tanácsköztársaság belső helyzete is romlott, júniusban, ha Kun visszautasítja a második Clemenceau-jegyzéket azzal katonailag csak annyit ér el, hogy néhány hétre, a várható román támadásig, megtarthatja a középső és keleti Felvidéket. Így viszont a román támadás elmaradt, bár a románok a Tiszántúlt nem ürtették ki, a Tanácsköztársaságot újabb támadás sem érte.

Az igazi hiba az volt, hogy Kun mind reménytelenebb helyzetéből egy elkeseredett húzással próbált kiszabadulni, és július 20-án a Tiszán átkelve megtámadta a román hadsereget, ami gyors vereséggel végződött. (HT)

Miért küldték Budapestre Smuts tábornokot?

A Tanácsköztársaság kikiáltása meglepetést keltett a párizsi békekonferencián. A román diplomácia azt terjesztette, hogy az egész csak Károlyi nacionalista trükkje a nagyhatalmak megzavarására. A francia kormány fegyveres erővel akart volna érvényt szerezni Párizs döntésének, Lloyd George brit miniszterelnök azt felelte erre: „ne tegyük azt Magyarországgal, amit Oroszországgal, elég nekünk egy Oroszország”. Vita után elfogadták Lloyd George javaslatát: a helyzet tisztázására küldjék Budapestre Jan Christian Smuts →107 tábornok tekintélyes dél-afrikai politikust, a brit hadikabinet tagját.

Kun Béla külügyi népbiztos félreértette Smuts misszióját: azt hitte, a nagyhatalmak vezetői megijedtek, és a kompromisszumról akarnak tárgyalni. Tévedett: Párizsban fel sem merült, hogy enyhítsenek a Vix-jegyzéken, vagy tárgyaljanak egy bolsevista kormánnyal – ha tényleg az. Smuts nem kapott megbízást érdemi alkura, feladata csak a budapesti helyzet tisztázása volt.

Miután április 4-én különvonatán megérkezett a Keleti pályaudvarra, el sem hagyta kocsiját, nem ment el a tiszteletére a Hungáriába tervezett fogadásra, viszont a Kunnal folytatott tárgyalások szüneteiben jobboldali politikusoktól, semleges konzuloktól és laptudósítóktól megtudta, amit tudni akart: valódi forradalmárokkal tárgyal.

Sokan vádolták Kunt azzal, hogy rámenősségével elriasztotta Smutsot és a tárgyalás lehetőségét, miután Smuts meghallgatva őt, másnap visszatért Párizsba. Kun jellemző beképzeltségével valóban túlértékelte lehetőségeit, de ennek nem volt jelentősége; mivel Smutsnak nem volt felhatalmazása kompromisszumos tárgyalásra. Kun azt kérte, hogy vonják vissza a román haderőt a novemberben megállapított vonalra, vagyis a Marostól délre, és hívják össze az érdekelt államok tanácskozását Párizsba. Smuts ilyenekről nem volt illetékes tárgyalni. Azt ajánlhatta csak fel, hogy ha elfogadják a Vix-jegyzéket, a demarkációs vonalat *esetleg* mintegy 25 kilométerrel keletebbre teszik, és feloldják Magyarország gazdasági blokádját.

Kun nem keltett benne rossz benyomást, mint később életrajzírójának mondta: „I liked Kun”. Párizsba visszatérve ajánlólag ismertette Kun konferenciajavaslatát, és felvetette a demarkációs vonal módosítását. A konferencia azonban nem vette figyelembe ajánlásait. Megtudták, amit akartak, Clemenceau visszavette a kezdeményezést, és Bukarestbe küldte Franchet d’Espèrey-t a román támadás előkészítésére. (HT)

Volt-e halálfej Szamuely páncélvonatán?

A Tanácsköztársaság terrorjának lett a szimbóluma Szamuely Tibor →72 „halálvonata”, a Vörös Hadsereg 12-es számú páncélvonata, amellyel a Szamuely-különítményesek 1919 áprilisában a

délkelet-magyarországi – hódmezővásárhelyi, szentesi és makói – „rendteremtéshez” megérkeztek, miután 1919. április 23-án a helyi „ellenforradalmárok” meggyilkolták Vásárhelyi Kálmán hódmezővásárhelyi politikai biztost. A bosszú véres volt és kegyetlen, ekkor esett áldozatául a Lenin-fiúknak a Makóról elhurcolt Návay Lajos politikus, a Hadik-kormány →10 belügyminisztere is, a hódmezővásárhelyi túsók közül pedig Weisz Henrik, Weisz Mihály és Havas Henrik helyi polgárok kivégzése vált hírhedtté, akiket a vonaton lőttek le és lökték ki holttestüket a szerelvényből.

A történeteket feldolgozó ellenforradalmi kiadvány, az *A Szamuely halálvonata – Vásárhely–Makó–Szentes rémnappjai* című 1921-es munka részletesen foglalkozott a páncélvonat kinézetével. A megtorló Szamuely-fiúkat a városba hozó páncélvonatot egyszerre írta le a könyv félelmetesnek és parodisztikusnak: bár a vonat tetején egy fekete halálfej, vörös lobogót rázott a szél, az egy „meszelőnyélre” emlékeztető rúdra volt feltűzve, a vonat végén pedig „három kavicshordó lór ékeskedett”: „ezt a három rozoga alkotmányt nézték páncélvonatnak”. De a kiadvány nem sokkal később már iróniamentes leírással rémisztgetett a „dübörgő” „halálvonattal”, amelynek kocsisorában „kézigránát, gyűlölet és bosszú” érkezett a városba. A leírás legérdekesebb része arról tanúskodott, hogy Szamuely páncélvonatának mozdonyán egy halálfej „vigyorgott”, amelynek szemeiből a „vér vörössége rikított” a település házaira. A halálfejet megjelenítették a kiadvány borítóján megfestett horrorisztikus páncélvonaton is. Ismerve az 1919 utáni Tanácsköztársaság-ellenes irodalom túlzásait, a Szamuely Tibor páncélvonatán szereplő „halálfej” első és sokadik olvasatra is csak kitalációnak tűnhet, azonban egy fennmaradt fotográfián valóban látható az egykori páncélvonaton. Azonban amikor 1969-ben, a Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulójára propaganda-célokból Miskolcon rekonstruálták a 12-es páncélvonatot (ennek munkáját a MÁV miskolci javítóüzeme végezte leselejtezett vasúti kocsikból, a géppuskák újragyártását a diósgyőri Lenin Kohászati Művek vállalta, de úttörőket is befogtak a munkába), talán nem meglepő módon már nem festették fel rá a Tanácsköztársaságnak a Kádár-kori idealizált képébe nem illeszkedő „halálfejet”. Így amikor a páncélvonat az 50. évfordulót követő két évben a Tanácsköz-

társaság mozgó múzeumaként járta az országot, már nem riogatta a magyar lakosságot a rossz hírék kalózokra emlékeztető rémisztő embléma, így hősként lehetett megemlékezni a vörös terroristákról. (CSP)

Elrepült-e Magyarországról Kun Béla?

A Tanácsköztársaság népbiztosairól a mai köztudatban élő képet bizonyára alapjaiban határozza meg Kosztolányi Dezső középiszakai kötelező olvasmányként feladott regényének, az 1926-ban kiadott Édes Anna „Kun Béla elrepül” című nyitójelenete, melyben a „puffadozó zsebeit” zserbókkal teletömő, aeroplánját pedig az arisztokráciától és az egyháztól elrablott kincsekkel megrakodó Kun Béla repülőgépen menekül el az országból, a vigyorgó viszszaíntegetés közben elszórva egy aranyláncot. Ehhez képest Kun Béla az úgynevezett „népbiztosvonattal” távozott el, amelyben az Ausztriától politikai menedékkjogot kért és kapott népbiztosok hagyták el Budapestet 1919. augusztus 1-jén késő este, és lépték át 2-án a magyar-osztrák határt. (Szamuely Tibor egyedülként nem kapott menedékkjogot, és ezért ő nem vonattal, legálisan, hanem gépkocsival, illegálisan akart átkelni a határon, de lebukott, letartóztatták, és az őrei figyelmetlenségét kihasználva Savanyúkúton öngyilkosságot követett el a nála lévő, zsebkendőbe rejtett pisztollyal.)

Kosztolányi Dezső természetesen tudhatta, hogy nem igaz a Kun Béla elrepüléséről szóló álhír, regényének bevezető fejezetének végére ezért is helyezte oda a budai keresztény-nemzeti polgárság részben hiszékenységen, részben rosszindulatán élcelődő mondatot: „Legalábbis a Krisztinában ezt beszélték.” Kosztolányinak az erőteljesen pszichoanalitikus hatásokat mutató műve valójában nem más, mint a rémhírek, álhírek és pletykák természetét analizáló regény, amelyben Édes Anna, a végsőkéig kizsákmányolt, de végül a gazdái ellen forduló cselédlány története a proletárdiktatúra metaforája. Kosztolányi nem menti fel Édes Annát, de – a humanista Moviszter doktor szavainak segítségével – megmagyarázza a „vörös terrort”, amely így az író értelmezésében egy ezerszer megalázott, kulturális, szociális és egzisztenciális nyomorban élő

osztály kitörése volt, amelyben megvolt a felelőssége az áldozattá vált addigi elnyomóknak is.

Akik fölött Kosztolányi kegyetlen kritikát gyakorolt: a proletárdiktatúra idején csöndben voltak, hogy mentsék magukat. A „proletármimikrivel” proletárnak álcázták magukat, de a proletárdiktatúra bukása után azonnal megjött a hangjuk, és mindenféle álhíreknek hitelt adva kezdték gyalázni a már „megdöglött” Tanácsköztársaságot. Ahogy a „Vita a piskótáról, az irgalomról és az egyenlőségről” című kulcsfejezetben a mesélő elítéli Vizy Kornélt és vendégeit: „*Lábuknál feküdt a forradalom patkánya. Döglött volt már. De azért még egyszer agyonütötték.*” (Az államszocialista cenzúra rövidlítását bizonyítja, hogy ezt az ellenforradalmi korszakkal szemben kritikus mondatot kihúzták a regény 1945 és 1990 közti kiadásából.) Kosztolányi a saját magáról szóló pletykákat („nagy kommunista volt”, „most nagy keresztény”, „fehér terrorista”, Pogány Józseffel fotózkodó sötét múltú figura, „azelőtt a zsidók fizették meg s az ő pártjukon volt, most meg a keresztények fizetik”) is beleírta a regénybe, amikor a „Párbeszéd egy zöld kerítéses ház előtt” című utolsó fejezetben végképp megsemmisítő ítéletet fogalmaz meg a csaholó és összevissza rágalmazó ellenforradalmi elit fölött: „*Az arcukon [...] az látszott, hogy nekik valóban mindig csak egy gondolatuk volt, de az is látszott, hogy kettőt már nem tudtak volna gondolni.*” Hozzá kell tenni, hogy Kosztolányinak volt miért törleszteni: a magát a kommünben megégető író – akit egy Tanácsköztársaság alatti Martinovics-megemlékezésen valóban egy társaságban fotóztak le Pogány Józseffel –, a proletárdiktatúra után egy jó darabig, 1919 és 1921 között az *Uj Nemzedék* című szélsőjobboldali lap „Pardon” rovatának névtelen – és nehezen azonosítható – cikkeiben rágalmazta a kommünt és pályatársait. (CSP)

Mi köze a reskontót elvesztő Nyilas Misinek a Tanácsköztársasághoz?

A magyar irodalom egyik legnépszerűbb ifjúsági regénye, Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című 1920-ban megjelent műve, amelyet politikai rendszerektől függetlenül adnak ki újra és újra – talán mert a reskontót, vagyis a lottószelvényt elvesztő, jó szán-

dékú Nyilas Misi történetébe igen okosan csomagolta bele Móricz a maga 1919. augusztusi meghurcoltatását.

Móricz Zsigmond is azok közé az írók közé tartozott, akik nagy lelkesedéssel fogadták az 1918-as polgári demokratikus forradalmat, a Vörösmarty Akadémia megalakulásakor a forradalmi írószervezet alelnöke lett Babits Mihállyal együtt, Ady Endre halálát követően pedig elnöke. →157 Móricz Zsigmond elsősorban a földkérdés →154 megoldását várta az „Új Magyarországtól”. Mikor a Károlyi-rendszer végnapjaiban megkésve megszületett a földtörvény (az 1919. évi XVIII. néptörvény), Móricz magyarázó kiskátét írt hozzá, tudósított a Somogy megyei földműves szövetkezetekről, és az „új honfoglalásról” író Krúdy Gyulához hasonlóan maga lelkes cikket írt Károlyi Mihály 1919. február 23-i kápolnai földosztásáról: szerinte ez nemcsak az első földhöz juttatottat, a hadirokek Antal Jánost, de az urat, Károlyi Mihályt is fölszabadította: „*Károlyi Mihály is akkor lett szabad ember, mikor kezet fogott a szegény nyomorék Antal Jánossal. Mert hiába volt ő addig annyi ezer holdnak az ura, csak akkor lett szabad ember, amikor maga körül minden embert felszabadított.*”

Móricz Zsigmondnak az 1918–1919-es forradalmakat támogató cikkei összegyűjtve is olvashatók, az *Új világot teremtsünk* című kötet azonban már nem véletlenül nem tartalmaz írást 1919 nyaráról. Móricz ugyanis csalódott a kommünben, miután az sem valószínűsítette meg az általa annyira vágyott radikális földosztást. Az író visszavonult leányfalui otthonába, és elhatározta, hogy regényt ír a Tanácsköztársaságról. Egy kisebb kötetnyi naplójegyzetet készített a tervezett regényhez, amikor elállt szándékától, és egy Dózsa Györgyről szóló dráma írásába fogott, amelyet szintén nem fejezett be, mert a Tanácsköztársaság után túl nyilvánvalónak érezte az áthallásokat, márpedig vigyáznia kellett.

A Tanácsköztársaságban történő – átmeneti – szerepvállalása miatt a fehérterror idején csendőrök vitték el otthonából a hátrahagyott, megbilincselte kezű Móricz Zsigmondot; és kizárták mind a Kisfaludy Társaságból, mind a Petőfi Társaságból. Ez a meghurcolása adta az ihletet az ártatlanul megvádolt Nyilas Misi történetéhez, amelyben a debreceni református kollégiumban szerzett gyermekkori élményeit is megörökíthette, és senki sem

gyanakodhatott. Ahogy a már említett 1919-es naplójegyzeteiben írta a Tanácsköztársaság-regény és a Dózsa-dráma helyett megírt, de a kollégium tanári karának ábrázolásában az ellenforradalmi berendezkedést bíráló „ifjúsági regényről”: „*gyávaság, de ha gyáva nem volnék már régen fölakasztottak volna, s az se kellemes.*”

Csak kevesen voltak a recenzensek közül, akik felfigyeltek arra, hogy a tizenkét éves Nyilas Misi alakjában valójában osztályharcos parázs izzik, a legtöbben nem tudták dekódolni a történetet, így Földi Mihály, a *Magyarország* című napilap recenzense is azt írta a *Légy jó mindhaláligról* a lap 1921. január 1-jei számában: „*Talán ez az első igazán boldog alkotása, értjük alatta: aminek megírása neki magának is boldog multság volt.*” Vélhetően Móricz Zsigmond szívesen búcsút vett volna ettől a „boldogságtól”. (CSP)

A proletárdiktatúra történetéhez tartozik-e a Peidl-kormány?

Igen, amennyiben a Peidl-kormány létrehozásáról még a Tanácsköztársaság utolsó napjaiban egyeztettek és döntöttek a Kormányzótanács és a Szakszervezeti Tanács részvételével.

1919. július folyamán több, a különböző irányzatokhoz tartozó szociáldemokrata politikus is Bécsbe utazott, hogy ott tárgyaljon a békés átmenet lehetőségéről a tanácskomány lemondása esetén. Tárgyaltak az Osztrák Szocialista Párttal és a bécsi antant-miszsiókkal. Megbeszéléseikről tájékoztatták Kun Bélát is. A tárgyalásokat Böhm Vilmos →100, 113 vezette mint a Tanácsköztársaság bécsi követeként. Ő nagyjából arra gondolt, hogy majd ő alakít egy átmeneti kormányt. A tárgyalásokon részt vevő jobboldali, a kommunistákkal való egyesüléssel egyet nem értő szociáldemokraták, nevezetesen Peidl Gyula és Peyer Károly azonban még Böhmöt vagy Kunfit is „kompromittálnak” tekintették, akik akadályai lehetnek a megegyezésnek a polgári pártokkal. Ezért Peyer Károly a Szakszervezeti Tanács július 29-i ülésén elfogadtatta saját javaslatát – ezt közzölték is Kunál, aki csak akkor nyugodott bele ebbe, mikor a tiszai front végképp összeomlott. A bécsi tárgyalásokon egyidejűleg kérték az osztrák kormányt, biztosítsa menedékjogot a menekülni kívánóknak. El is fogadtak egy továbbiakban bő-

vített listát, amelyre csak Szamuely Tibort nem voltak hajlandók felvenni. Így Szamuely egyedül vágott neki a határnak, de a magyar határőrség feltartóztatta, mire Szamuely, sok jóra nem számítva, öngyilkosságot követett el.

Azt lehet tehát mondani, hogy a szakszervezeti kormány megalakulását a kormányzótanács tudtával beszélték meg, a Vörös Hadsereg összeomlása után azonban annak már nem volt beleszólása az új kormány összetételébe. →107 Ez a bizonytalan helyzet folyamánként elég sajátosan alakult. A kommunistákat természetesen kihagyták, de a „kompromittált” szociáldemokratákat is, mint Böhm, →100 Varga vagy Bokányi. Az ellenforradalom uralomra jutása után azonban kiderült, hogy a Horthy-rezsim másképp határozta meg a kompromittáltak körét; az ún. népbiztos-perben a Peidl-kormány több tagját is halálra ítélték.

Augusztus elsején délután utoljára ült össze a Budapesti Munkástanács. Rónai Zoltán és Kun Béla beszéde után tudomásul vette a „szakszervezeti kormány” megalakulását. Ilyen értelemben tájékoztatta a párttitkárság a vidéki pártszervezeteket.

Leszögezhető tehát, hogy a szakszervezeti kormány a Munkástanács jóváhagyásával alakult meg. Sőt Garbai Sándor, a távozó Forradalmi Kormányzótanács elnöke előzőleg tájékoztatta az új miniszterelnököket, és felkérte, hogy jelenjen meg a Munkástanács ülésén, de Peidl ezt megtagadta. Így a Munkástanács ülésén nem volt szó a szakszervezeti kormány személyi összetételéről, bár azt a népbiztosok nagyjából ismerhették és – mondhatni – tudomásul vették.

Augusztus 2-án délután 5-kor a Peidl-kormány a Munkástanács elnökségének tette le az esküt. Ez bizonyos értelemben a jogfolytonosság deklarálását jelentette, mint az is, hogy a Peidl-kormányban helyet foglalt több volt népbiztos, köztük a jobboldaliakhoz nem tartozó Garbai Sándor és Ágoston Péter. Az új államtitkárok között is találunk volt népbiztosokat: Rónai Zoltánt, Erdélyi Mórt és Kalmár Henriket. (HT)

Miért géppuskázza le a világot a Cserny Józsefet játszó Hobo az 1969-ben készült *Agitátorok* végén, és miért tiltották be a filmet?

A proletárdiktatúra kikiáltásának 50. évfordulójára főiskolásoknak kiírt pályázatra készítették el a magyar filmet megújítani akaró Balázs Béla Stúdió fiatal alkotói az *Agitátorok* című újhullámos, beatzenés filmet, amely teljesen ellentéte a Rákosi-korszak nagy – és Rákosi Mátyás 1919-es szerepét felnagyító és heroizáló – Tanácsköztársaság-filmjének, Várkonyi Zoltán *A harag napja* című 1953-as eposzának. A proletárdiktatúra történetéből csak egy kis kommunista „intellektuális csoport” vitáit és agitációit mutatta be a Magyar Dezső rendezte 1969-es *Agitátorok*, amely az újhullámos formanyelvével hangulatosan idézte meg az állandóan beszélő agitátorok világát.

A filmet mindenekelőtt Sinkó Ervinnek az *Optimisták* című, az 1918–1919-es forradalmakat legmélyebben bemutató regénye inspirálta, de a film írói abból csak a legjellemzőbb karaktereket – mint a Sinkó Ervin által saját magáról mintázott, vívódó Bati Józsefet, a Rothbart Irma ihlette Cinner Erzsit, a Korvin Ottóról és Lukács Györgyről →40 formált Kovács és Vértés elvtársakat –, valamint az etikáról és erőszakról szóló legkifejezőbb monológokat és disputákat vették át.

Sinkó regényén kívül főleg Lengyel Józsefnek a KMP történetét bemutató, *Visegrádi utca* című riportregényéből merítettek – sok más egykori szereplő visszaemlékezése mellett. A film híres zárójelenetét – amikor a Cserny Józsefet játszó, a ma már Hobóként ismert fiatal, bőrkabátos és vörös sálás Földes László a proletárdiktatúra bukása után, egy történelmileg hiteltelen jelenetben igazi vagányként hal meg (mivel Cserny József valójában börtönbe került, ahol igen gyáván viselkedve, a Lenin-fiúk sorát adta fel), és utolsó gondolatában egy robogó gépkocsi tetejéről géppuskázza le a világot – példának okáért nem az *Optimisták*ból, hanem a *Visegrádi utcából* vették át. Lengyel „riportregényében” egy óriási termetű román matróz, Filipescu fantáziál arról, hogy egy szűk utcában, újonnan vörösre festett automobilról géppuskázza le az

ellenséget, és ez a vágyalom a radikalizmus szimbólumaként bekerült az *Agitátorok*ba.

Túl sokan azonban nem láthatták a szuggesztív befejezést: az eszmét komolyan gondoló, és azért ölni és halni képes fiatal kommunistákról szóló film kényelmetlenül szembesített a Kádár-rendszer „létező szocializmusának” kiüresedett és korrupt valóságával, ezért az *Agitátorokat* az elkészülte után betiltották. (CSP)

Miként emlékeztek a Tanácsköztársaságra a Forradalmi Ifjúsági Napokon?

Míg a Rákosi-rendszer csak megkésve és az egykor történeteket teljesen eltorzítva – a személyi kultusz jegyében Kun Béla helyett gyakorlatilag Rákosi Mátyást téve meg a kommun vezetőjének (és első számú történetírójának is) –, a Kádár-rendszerben 1956 után jelentős emlékezetpolitikai és – nem mellesleg – történetírói erőfeszítéseket tettek a Tanácsköztársaság történetének feltárására és kultuszának instrumentalizálására. A Kádár-rendszernek azonban jelentős kihívást jelentett, hogy március 15. megünneplésére sokkal nagyobb társadalmi igény mutatkozott, mint a proletárdiktatúra kikiáltásáról szóló megemlékezésre március 21-én. Ráadásul miután a Rákosi-rendszer Kossuth-kultusza visszafelé sült el 1956-ban (az ötvenhatos felkelők a kivágott Rákosi-címer helyett a Kossuth-címert kívánták elhelyezni egy független Magyarország zászlajában), a kádári vezetés tartott is az 1848-as forradalom évfordulójától, amire minden oka megvolt a népszerű „MŰK” (márciusban újrakezdjük) jelszó miatt. E félelemnek volt köszönhető, hogy bár 1956 decemberében kormányrendelet született arról, hogy március 15. nemzeti ünnep, 1957 márciusában öt nappal a várt ünneplés előtt ismét munkanappá tették.

A Kádár-rendszer emlékezetpolitikai problémájára – március 15. veszélyessége és március 21. érdektelensége – a Forradalmi Ifjúsági Napok bevezetése jelentette a megoldást, amely egyszerre domesztikálta március 15-ét és tette nemzeti üggyé március 21-et. A két dátumot még április 4-ével, az 1945-ös „felszabadulás” ünnepnapjával kötötte össze a Kommunista Ifjúsági Szövetség Titkársága, amely 1966 augusztusában tett javaslatot arra, hogy Forradal-

mi Ifjúsági Napok néven szervezzenek tavaszi ünnepségsorozatot. A javaslat indoklása szerint a három ünnepnapot egybefogó Forradalmi Ifjúsági Napok „forradalmi hagyományok alapján a szabadságharcos és forradalmi örökség folyamatosságának és egységének felhasználásával” a szocialista hazafiság kialakítását célozta.

A Forradalmi Ifjúsági Napok 1969-re, a proletárdiktatúra kikiáltásának 50. évfordulójára nőtte ki magát. *Örök tavasz, örök forradalom* címmel egy műsoranyagot is kiadott az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat az ünnepségsorozat megrendezésének elősegítésére. Ebben a következő eligazítás szerepelt: *„Népünk három diadalmas tavaszára emlékezünk mai ünnepségünkön. Három tavasz – a magyar szabadság három reményteljes tavasza. Mindhárom tele bizakodással, hittel, lelkesedéssel, ígérettel. De a vágyak, a bátor szándékok csak a harmadik tavaszt követően teljesültek.”* A Tanácsköztársaság-blokk a következő szavazásra-elmondásra ajánlott műveket tartalmazta: Ady Endre: „Földindulás” (újságcikk-részlet az 1905-ös orosz forradalomról), Ady Endre: „Megállt a Sors”, Tóth Árpád: „Az új Isten”, Lengyel József: „Lenin a szikratávírónál” (részlet a *Visegrádi utcából*), Somlyó Zoltán: „Vörös zászlókkal”, Juhász Gyula: „Gorkij üzenete”, Dutka Ákos: „Moloch halálára”, Kárpáti Aurél: „Óda a Naphoz”, Gábor Andor: „Évfordulón – 1925. március 21.”, Győri Imre: „Ünneplés módozatokkal”, Szepesi Attila: „Márciusi szél”.

A hatalom azonban nem teljesen érte el a célját az ünnepségsorozattal: 1971-ben és 1972-ben is a rendőrség verte szét a március 15-én tüntető fiatalokat. Végül 1988-ban ismét piros betűs ünnepé tették a forradalom évfordulóját, és ezzel megszüntették a Forradalmi Ifjúsági Napok ünnepségsorozatot. (CSP)

Hol volt forradalom 1918 októberében a környező országokban?

Természetesen: mindenhol (Románia és Szerbia kivételével). 1918 október–novembere a Rajnától keletre a forradalom évada volt, Magyarország esete pedig nem kivétel, hanem csak egyike volt a sok forradalmi helyszínnnek. Ezek közös jellemzője, hogy egyszerre szolgálták a nemzeti és a társadalmi célok megvalósítását, legalább olyan fontos volt a szociális tartalmuk, mint a nemzeti önrendel-

kezés iránti igény. →29 Persze a kettő közül egyik sem volt igazán jól meghatározott, az önrendelkezés jelszava mögött kezdetben sokféle terv húzódott meg a Monarchia föderatív átalakításától a kis, regionális köztársaságokon át (Bánsági Köztársaság, Székely Köztársaság, független Fiume stb.) →135 a nemzetállamok megalakításáig. A szociális követelések pedig a spontán falusi erőszaktól és a nagybirtok felosztásától →154 a szocialista forradalom eszméjéig terjedtek a legkülönbözőbb változatokban.

A szociális eszme a magyar forradalomnak is szerves része volt, de meghatározta a cseh vagy éppen az osztrák átalakulást is. Bécsben 1918. október 21-én ült össze az Ideiglenes Nemzetgyűlés. Tagjai, a *Völkermanifest* alapján →143 a német választókerületek képviselői voltak, többségükben a német nemzeti irányzat képviselői. A nemzetgyűlés október 30-án fogadta el az átmeneti alkotmányt és nevezte ki a szociáldemokrata Karl Renner amúgy keresztényszociális többségű kormányát. A következő hónapokban nemcsak az új Ausztria köztársasági államszervezetét alakították ki, hanem törvényt hoztak a 8 órás munkaidőről, az adókról és az adócsalásról, a gyermekmunkáról vagy a korábban az uralkodó által kinevezett tartományi kormányzók választásáról.

Prágában október 14-én a szociáldemokraták általános sztrájkba kezdtek, ezzel megrémítve a többi cseh párt vezetőit is, akik bolsevik forradalomtól tartottak. Az emigráns Csehszlovák Nemzeti Tanács már szeptember 26-án kikiáltotta Csehszlovákia függetlenségét, és az antant el is ismerte a még nem létező államot. Az odahaza működő Cseh Nemzeti Bizottság így Masaryk és Beneš emigráns kormányával keresett kapcsolatot. Miközben elutasította a császár meghívását audienciára, vezetői Genfbe utaztak, hogy ott egyeztessenek Benešékkal. Október 28-án azonban Prágában tüntetések kezdődtek, az emberek leverték a középületekről a kétéjfű sást, és az események nyomása alatt az otthon maradt politikusok a Vencel téren kikiáltották a független Csehszlovákiát. A hatóságok azonnal alávetették magukat az új hatalomnak, a tömegeket pedig azzal sikerült lecsillapítani, hogy az utcákra vezényelték a katonazenekarokat. Október 30-án aztán a Turócszentmártoni Nyilatkozat kimondta a szlovákok csatlakozását az új államalakulathoz. Az ideiglenes nemzetgyűlés november 14-én alakult meg (a

helyeket az 1911-es választási eredmények alapján osztották el), és ekkor lépett hivatalba Karel Kramář minden pártot magába foglaló kormánya is.

A délszlávok nemzeti tanácsa október 5-6-án alakult meg Zágrábban. Tagjai a Reichsrat és a magyar parlament délszláv képviselői voltak, akik a Monarchia minden délszláv lakosának képviselőjeként léptek fel. Október 29-én aztán kikiáltották a Szlovén–Horvát–Szerb Államot, amely azonban már december 1-jén egyesült Szerbiával, miután a zágrábi kormány csak a szerb hadsereg segítségével tudott úrrá lenni a belső helyzeten és erőszakon, és remélhetett segítséget az olasz területi követelésekkel szemben.

Jóval összetettebb helyzet alakult ki Lengyelországban és Ukrajnában, nem függetlenül attól, hogy a két új állam egymással is harcba keveredett Kelet-Galícia birtoklásáért. A lengyel függetlenséget a központi hatalmak is támogatták, sőt már 1916 végén kikiáltották azt, csakhogy a háború végéig nem tisztázták pontosan melyik területekre terjed majd ki az orosz uralom alatt állott kongresszusi Lengyelországon túl, és milyen lesz a viszonya a Monarchiával: amennyiben az új állam uralkodója egy Habsburg lenne, akkor Galícia megszerzése is reális lehetőségnek tűnt. Csakhogy az orosz forradalom során létrejött az Ukrán Népköztársaság is, sőt a központi hatalmak 1918. februárjában Breszt-Litovszkban kölönbékét is kötöttek az új állammal. Ukrajna kapcsán is felmerült, hogy az uralkodója lehetne egy Habsburg főherceg, ám ehelyett inkább egymást váltó kormányok (anarchisták, parasztmozgalmárok, bolsevikok dominálta kormányok), német és osztrák–magyar megszálló alakulatok, és fehér intervenciók csapatok osztottak az ország területén. 1918 novemberében, a független Lengyelország kikiáltását követően (november 11.) Lvov/Lviv (Lemberg) birtoklásáért fegyveres harc is kitört a két hadsereg között.

Végül Lengyelország területi magja, ide értve Galíciát is, elég gyorsan stabilizálódott, noha a keleti határáért és Felső-Sziléziáért még 1921-ig folytak harcok. Ukrajna viszont az orosz forradalom és polgárháború egyik fő hadszíntere lett, ahol az Ukrán Népköztársaság kormánya legfeljebb hónapokra tudta stabilizálni az uralma alatt álló területet, a főváros pedig folyton változott Kijevtől

Csernyivciig, hogy aztán az egész cári Ukrajna a Szovjet-Oroszország része legyen. (EG)

Miért alakult meg olyan későn a Magyar Nemzeti Tanács?

I. Károly, az utolsó Habsburg-császár és IV. Károlyként magyar király 1918. október 16-án kiáltványt intézett a Monarchia népe-
ihez, amelyben felszólította őket nemzeti tanácsaik megalakítására. →143 Logikus folytatása volt ez annak, hogy külügyminisztere október 4-i békekérő jegyzékében elfogadta Wilson elnök nemzeti önrendelkezési elveit.

A magyar kormány azonban még ekkor sem járult hozzá a nemzeti önrendelkezés elfogadásához. Inkább magáévá tette a Függetlenségi Párt régi követelését: proklamálta Magyarország függetlenségét, fenntartva a perszónáluniót, vagyis hogy Magyarországot csak a közös uralkodó személye köti Ausztriához. Nagy lépés lett volna ez, ha tettek követik: mindenekelőtt Magyarország kilépése a háborúból. Wekerle kormánya azonban ezzel csak a nemzeti önrendelkezés nemzetiségekre is kiterjedő elvének felvállalását akarta elutasítani.

A nemzeti tanácsok megalakítása →16, 93, 96, 115– ha különböző neveken is – már október 16-a előtt megkezdődött. A magyar demokratikus pártok ezt látva, már október első felében tárgyalásokat kezdtek a hazai nemzetiségek tanácsaival annak érdekében, hogy azok önrendelkezésüket *Magyarországon belül* valósítsák meg. Csakhogy ezzel elkéstek. Még az MSZDP október 13-i kongresszusán közölték a nemzetiségi szekciók →120, 122 képviselői: „mi igenis kifelé gravitálunk”.

A demokratikus magyar pártok számára egyértelmű volt, hogy mielőbb meg kell alakítani a Magyar Nemzeti Tanácsot, a kérdés az volt: képviselheti-e ez a magyarországi nem magyar nemzeti-
ségeket?

A Magyar Nemzeti Tanács megalakítását tervező ellenzéki politikusok: Károlyi Mihály, Garami Ernő és Jászi Oszkár találkoztak a szlovák nemzeti pártok vezetőivel, illetve az erdélyi Román Nemzeti Komité tagjaival. A szlovákok kitértek az egyértelmű válaszlól, a románok sem mondták még ki az október 18-i tárgyaláson

elszakadási szándékukat, de nem is ígértek semmit. Így bár a forradalom után, novemberben még ismételtén próbálkoztak velük, de már október közepén világossá vált, hogy miattuk nem érdemes várni a Magyar Nemzeti Tanács színre lépésével. →118, 140

Miért vártak mégis egy hétig? Károlyi ekkor még reménykedett abban, hogy a király kinevezi miniszterelnöknek, de ez nem lett volna akadály, miután IV. Károly maga szólított fel nemzeti tanácsok alakítására. Vita folyt még a Wekerle-kormánytól elfordult magyar politikusok részvételéről. Károlyi egy szélesebb nemzeti összefogás érdekében ilyeneket is bevett volna: apósát, Andrássy Gyulát, Pallavicini Györgyöt, az erdélyi Ugron Gábort és másokat, a szociáldemokrata párt azonban elutasította az összefogást a régi rendszer embereivel. Elhatározták viszont a néphangulat pártokon kívüli reprezentánsai bevonását: népszerű újságírókat, liberális személyiségeket, valamint a magyar politikában példátlan módon, a feministák egyesületét.

Károlyiék tisztában voltak azzal, hogy a Magyar Nemzeti Tanács megalakulása szláv és román tagok nélkül a területi integritás feladásának veszélyét rejt magában, de nem várhattak tovább. A forradalom után még megpróbálkoztak széles körű nemzeti autonómiák felajánlásával – eredménytelenül. →29 Ez azt bizonyítja, hogy nem volt mire várni a Magyar Nemzeti Tanács mint ellenkormány fellépésével.

1918. október 23-án késő este Károlyi palotájában összegyűltek a Károlyi-párt, az MSZDP, a Radikális Párt vezetői, két hozzájuk húzó aktív államtitkár, Harrer Ferenc budapesti alpolgármester, továbbá a népszerű leleplező újságíró-politikus Fényes László, és kimondták a Magyar Nemzeti Tanács megalakulását. 25-én este a Nemzeti Tanács tagjai elfogadták és publikálták a Nemzeti Tanács forradalmi kiáltványát. Érdekes, hogy nem vállalták nyíltan a Budapesten bujkáló katonák katonatanácsának csatlakozását, noha ez fontos szerepet játszott a forradalomban és a Nemzeti Tanács védelmében. Budapest városparancsnoka ugyanis többször megkísérelte a Nemzeti Tanács tagjainak elfogását, de ezt a Katonatanács megakadályozta. →16

Wekerle designált utóda, Hadik János, József főherceg, a királyt Budapesten képviselő „homo regius” és a honvédelmi miniszter

ugyan nem ismerték el a Nemzeti Tanácsot és október 30-ig nem is tárgyaltak azzal – viszont nemcsak a pesti nép, de különböző hivatalos szervezetek – a rendőrségtől a telefonközpontig – boldogan csatlakoztak, és bejelentették, hogy csak a Nemzeti Tanács parancsait hajtják végre. A forradalom tehát már a tanács megalakulásával megkezdődött – és győzött. Október 31-étől azután már mindenki, addigi ellenzői is, felesküdt a Nemzeti Tanácsra, abban a reményben, hogy az véget vet a háborúnak és kivívja a győztes hatalmak elismerését. (HT)

Miért nem képviselte senki Magyarországot a padovai fegyverszüneti tárgyalásokon?

1918 őszén végleg szétváltak a magyar és az osztrák politika útjai. 1918. október 16-án Wekerle miniszterelnök bejelentette, hogy megszűnt az Osztrák–Magyar Monarchia, Magyarország független ország, amelynek csak királya közös Ausztriával, de a forradalomig nem történt semmi az önálló magyar külpolitika és hadsereg megeremtéséért. A király, a közös Külügyminisztérium és az AOK már 1918 elejétől csak az osztrák érdekeket képviselte; míg keményen tartották az olasz frontot, keveset tettek Magyarország déli határainak megerősítésére. A fegyverszüneti tárgyalások előkészítésébe az AOK be sem vonta a magyar kormányt, Szurmay honvédelmi miniszter annyit tehetett, hogy követelte a magyar ezredek hazahozatalát az olasz frontról – nem sok eredménnyel. A sebtében felállított balkáni Kövess-hadsereg nem volt elég erős a dél felül nyomuló szerb és antant haderő feltartóztatására, →99 így érdemi harc nélkül vonult vissza a magyar határ felé.

Miután az uralkodó elismerte Horvátország függetlenségét, azt sem lehetett tudni, hol is húzódik hazánk déli határa, amit meg kellene védeni. A horvát ezredek már az előző héten önkényesen letették a fegyvert. A Wekerle-kormánynak külügyminisztere sem volt, meg sem kísérelte, hogy legalább informálisan felvegye valahogy a kapcsolatot a győztes ellenséggel. Igaz, ezt az ellenzék is elmulasztotta, igaztalanul vádolták azzal, hogy az antant „ügynöke” lenne.

A magyar forradalmi kormány megalakulása másnapján fegyverletételre szólította fel a magyar ezredeket, de ennek már alig

volt jelentősége, hiszen már november harmadikán aláírta Weber tábornok a padovai fegyverszünetet. Linder →18 először követelte, hogy a magyar kormány képviselője is jelen lehessen a padovai tárgyalásokon – Károlyi maga akart volna odautazni –, de ezt az AOK nem vette figyelembe. Végül november 3-án Linder telefonon közölte a badeni hadsereg-főparancsnoksággal: hogy a magyar kormány, nem akadályozza a fegyverszünet megkötését, hozzájárul, hogy nevében Weber ideiglenesen aláírja a szerződést. Padovában azonban említés sem történt a magyar kormányról. Jelképesen bevettek a fegyverszüneti bizottságba egy magyar nemzetiségű k. u. k. alezredest, akinek ott semmi szava nem volt.

Az AOK annak jeléül, hogy már nem képviseli Magyarországot, a magyar kormány rendelkezésére bocsátotta tisztjeit, akiket előzőleg a Franchet d'Espèrey-vel kötendő fegyverszünet előkészítésével bízott meg. A magyar kormány nem tehetett mást, mint hogy ezek egyike utazzon Belgrádba, →19 most már előkészítendő Károlyi útját. (HT)

Milyen haderő állt a Károlyi-kormány rendelkezésére?

A visszaemlékezés-irodalomban gyakran fordul elő a vád, hogy a Károlyi-kormány úgymond lefegyverezte a rendben hazatérő, harcra kész csapatokat. →18 Ezek többnyire háryádák. Kevés egység tért rendben haza. Az olasz frontot elhagyó csapatokat helyben lefegyverezték, municiójukat elvették. Linder Béla kérésére a király mint főparancsnok engedélyezte, hogy a magyar csapatokat csak Ausztria területére érve fegyverezzék le, ne legyenek kitéve az új délszláv hatóságok önkényének. Így az olasz és francia frontról hazajutó csapatok nagyrészt már fegyvertelenül érkeztek a magyar határra, ahol aztán a még fegyverben állók lefegyverzése is megtörtént. Ezek után a katonák siettek haza évek óta nem látott családjukhoz. A Balkánról, Romániából, Ukrajnából hazatérők nagyobb része volt az, amelyik megőrizte a határig rendjét és fegyverét, de itt feloszlottak.

Hogy a Károlyi-kormány nem próbálta együtt tartani a fegyveresen hazatérőket, annak több oka is volt. Elsősorban az, hogy a „magyar” ezredek katonáinak mintegy fele szláv és román nemze-

tiségű volt, akiket jobb volt gyorsan leszerelni. A magyar katonák többsége sem volt fegyvermezhető, azok, akik fegyverrel kezükben tértek haza, gyakran raboltak és gyilkoltak, bosszút álltak a feleségük által bepanaszolt csendőrökön és jegyzőkön. →117

A rend helyreállítására a kormány már november elején felállította a nemzetőrséget, amelynek közel százezer tagját elsősorban az erre hajlandó leszerelt katonák adták. →78 Miután a nemzetőrség teljesítette feladatát, tagjainak egy része visszatért az újonnan szerveződő hadsereg kötelékébe. A Hadügyminisztérium pedig próbálkozott a 18–22 éves fiúk szolgálatban tartásával, mérsékelt eredménnyel. Ausztriában és a Monarchia utódállamaiban sem ment gyorsabban az új hadsereg felállítása.

November végén mintegy 30 ezer, december végére 70 ezer volt az új hadsereg létszáma. A növekedés nagy részét a leszerelő nemzetőrök adták. A megfelelő létszámú tisztikar végig biztosítva volt. A légénység létszámát 24 éven felüli önkéntesek toborzásával próbálták biztosítani, csekély eredménnyel – mintegy ötezren jelentkeztek. Az erdélyi menekültekből felállított Székely Hadosztály létszáma is mindössze tízezer fő körül mozgott. →31 Ezzel az erővel természetesen akkor sem lehetett volna felvenni a harcot az utódállamok és a francia expedíciós erő csapataival, ha ennek politikai értelme lett volna.

Feltűnő a különbség a hadseregszervezés korlátai és a novemberi nemzetőrség viszonylag nagy létszáma között. A leszerelt katonák készséggel jelentkeztek korlátozott idejű és célú szolgálatra lakóhelyükön vagy annak közelében, annál inkább, mert a szolgáltatást zsold és ellátás járt. Arra viszont kevesen vállalkoztak, hogy családjuktól, falujuktól elszakítva teljesítsenek tartós szolgálatot, annak ellenére, hogy a szokásosnál nagyobb fizetséget ajánlottak fel nekik. (HT)

Miért lett Böhm Vilmos írógépszerelő a Berinkey-kormány hadügyminisztere?

Böhm Vilmos szociáldemokrata politikus tanult mestersége valóban írógépszerelő volt, de ennek nem volt szerepe abban, hogy a Berinkey-kormány hadügyminisztere lett. →37 Bár egy korabeli

anekdota szerint mikor először megjelent a Hadügyminisztériumban, egy a folyosón szembe jövő gépíró nő rákiáltott: „de jó, hogy éppen itt van, Böhm bácsi! Elromlott az írógépem!”

A tréfás történet persze nem lehet igaz: Böhm Vilmos (1880–1949) már segédlevele megszerzése után pár évvel, tisztviselője lett a Yost írógépgyártó vállalatnak. Emellett fiatal korától a vasas szakszervezet funkcionáriusa, majd 1913-tól az MSZDP vezetőségének tagja lett. Magánúton leérettségizett, hogy tartalékos tiszt lehessen, mint ilyen szolgált az első világháborúban.

1918. november 4-én a Károlyi-kormány megbízta Böhmöt a Hadügyminisztériumban a leszerelési ügyek vezetésével államtitkári rangban. →14 Itt bizonyosságát adta kiváló szervezőképességének – december közepéig 1 millió 200 ezer hazatérő katonát szereltek le. →18

A Károlyi-kormány hónapjaiban a Hadügyminisztérium heves személyi küzdelmek terepe volt. Linder Béla, aki a frontról súlyos idegbetegséggel – és alkoholizmussal – került haza, hamar lemondásra kényszerült. Utóda Bartha Albert alezredes képzett, demokratikus gondolkodású, de a szocialisták szemében mégis régi vágású katonatiszt lett. →123 A Katonatanács elnöke, Pogány József kampányt indított ellene, alaptalanul ellenforradalmisággal vádolta és elérte lemondását. Utóda rövid időre Károlyi Mihály sógora, Festetics Sándor gróf lett, de Pogány őt is ellenforradalom szervezésével vádolta – igaz, legalább nem egészen alaptalanul. Pogány maga szeretett volna hadügyminiszter lenni, de szándékát az MSZDP sem támogatta, inkább Böhmöt javasolták. Böhm erőssége volt – katonai képzettsége és a tisztikarral ápolt jó viszonya mellett –, hogy miután a pártvezetőség tagja maradt, őt Pogány nem is próbálta kikezdeni.

Böhm minisztersége alatt normalizálódtak a hadügy állapottai, bár az önkéntesek toborzása terén ő sem érhetett el nagyobb eredményt, mint elődei. A forradalmi hadsereg mindig önkéntességen alapult – Szovjet-Oroszországban, majd a Tanácsköztársaságban is bevezették a hadkötelezettséget, de azt megvalósítani forradalmi körülmények között nem lehetett.

A Tanácsköztársaság kormányában Böhm először a szociális termelés népbiztosa volt, itt hozzálátott a nagyobb vállalatok álla-

mosításához, de hamarosan vissza kellett térnie a hadügybe, ahol rögtön kiújultak a politikai ellentétek. Pogány ugyan elérte célját, hadügyi népbiztos lett, →49 de két kommunista helyettest kapott (Szamuely Tibort →50, 112 és Szántó Bélát), akik az egész kommunista pártköz hasonlóan erősen ellenszenveztek Pogánnyal, és saját miniszterbuktatási módszerét alkalmazták ellene: katonák és kommunista fiatalok tüntettek a Várban, a minisztérium előtt. (Mint Haubrich József, az egyik új hadügyi népbiztos mondta gúnyosan később az ún. népbiztos-perben: két dudás nem fért meg egy csárdában, Néró és Napóleon →25.)

A hadügyet újra átszervezték, Böhm a hadügyi népbiztosok egyike lett, majd hamarosan a Vörös Hadsereg főparancsnoka. Ellene a kommunistáknak sem volt kifogásuk, még Szamuely is azt mondta rá: olyan ember kell ide, aki a kocsikenőcsre is gondol. (HT)

Kik voltak a vidéki direktóriumok tagjai?

A Tanácsköztársaság nem sokat hezitált a választások megtartásával: 1919. április 7-én és 8-án megválasztották a helyi és központi tanácsokat. Ezt megkönnyítette, hogy nem pártok, csak személyek között kellett választani. A budapesti kerületi tanácsok és pártszervezetek gyűlésén elfogadott ideiglenes alkotmány szerint tanácstag lehetett minden saját munkájából élő 18 éven felüli férfi és nő – a nők és fiatalok először hazánk történetében. Az alkotmány szerint kizsákmányolók, kereskedők, papok, elítélt bűnözők és gyengeelméjűek nem lehettek tanácstagok. A szavazás a legtöbb faluban titkos volt, de kisebb falvakban sok esetben nyilvánosan történt. A falusi lakosságnak mintegy 20%-a adta le szavazatát, vagyis a választójoggal rendelkezők közel egyharmada.

A falu tanácsába minden 100 lakos után választottak egy-egy tagot, a napi munkát az általában 5 tagú intéző bizottság végezte, amelyet a francia forradalom mintájára általában direktóriumnak neveztek. A falusi tanácsok, direktóriumok tagságának összetétele természetesen nagymértékben különbözött a központi és városi tanácsokétól.

Hogy melyik paraszt él „saját munkájából”, arra pontos meghatározás nem volt, a helyi hangulat és a pártszervezetek befolyása

szerint különbözött a tanácsok és direktóriumok összetétele. →117 Sok helyen csak földnélkülieket és 5 holdnál kevesebbel rendelkező kisgazdákat választottak meg. →152 Számos községben a 10 holdnál kevesebben gazdálkodókat és a földnélkülieket tekintették választónak.

Egy Tolna megyei járás tanácsstagjairól a forradalom bukása után az alispán statisztikát készített. Eszerint a 452 tanácstagból 266 kisgazda (20 holdon aluli), 64 napszámos és földmunkás, 64 kisiparos, 13 tanító, 18 egyéb értelmiségi, 25 „egyéb foglalkozású” és két „nagyobb vagyonú egyén”. Jellemzően sok volt a tanító, ami tekintélyüket mutatja a föld népe előtt. Egy 1919 őszén kelt kaposvári hivatalos jelentés szerint „sajnálatosan kellett tapasztalni, hogy különösen a tantestületekből szegődtek legtöbbször a kommunizmus szolgálatába”. Elég sok volt a kisiparos, és kisebb számban bekerültek kereskedők is. Nagyon kevés nőt választottak a falusi tanácsokba – sok helyen egyet sem.

A választásokon a legnagyobb részvételi arány a Tiszántúlon volt. Komoly rendezavarásra kevés helyen került sor (csak Sátoraljaújhely környékén és a Nyugat-Dunántúlon). Néhány megyében (Vas, Zala, Borsod) megpróbálkoztak ellenzéki listák állításával, de ilyenek csak kevés helyen győztek; ezeket a választásokat a választási bizottságok többnyire megsemmisítették.

A direktóriumok tevékenysége a körülményekhez képest eredményesnek mondható, a lakosság többnyire elégedett volt velük. A direktóriumok és a nép kapcsolata általában jó, közvetlen volt. (HT)

Milyen viccek terjedtek a Tanácsköztársaság idején?

Molnár Jenő újságíró, a *Borsszem Jankó* című vicclap szerkesztője a Tanácsköztársaság időszakára visszaemlékezve azt írta, hogy a proletárdiktatúra terrorja „minden terrorok közt a legkevésbé volt tekintélyes”. Bár Molnár mindent megtett azért, hogy a kommünt „rémuralomként” állítsa be, nem tudott kibújni a bőréből, ahol lehetett, viccet csinált a proletárdiktatúrából, és munkájában számos olyan, a Tanácsköztársaság idején keletkezett viccet közölt, mint amilyen a túszzsedésekkel kapcsolatban keletkezett pesti klasszikus: „Mit gyűjtenek a Gyűjtőfogházban? A következő kormányt.”

A kommün alatt született, a Forradalmi Kormányzótanács uralmát nevetségessé tevő vicceket a proletárdiktatúra után összegyűjtötték, ezekből már augusztusban válogatást közölt a *Borsszem Jankó*, majd szeptemberben és októberben újra viccgűjteménnyel jelentkezett a lap, és az innen-onnan összeszedett vicceket külön kötetekben is kiadták, mint amilyen a szintén már 1919 augusztusában megjelent *Burzsujhumor a diktatúra alatt* című füzet volt. Ennek viccei és anekdotái igen elterjedtek lehettek a fővárosban, mivel maga a „poénokat” összegyűjtő Biró Imre Boldizsár szabadkozott a kötet előszavában, hogy a viccek között újjal bizonyára nem találkozhat az olvasó, a csokorba szedésüknek az volt a célja, hogy „ennek az új és rettenetes bolsevik tatárjárásnak legalább valami kellemes emléke is maradjon a sok rossz mellett”.

A viccek között voltak mosolygatóan ártatlanok, bántóan durvák, olykor meglepően szellemesek és ordenáré módon antiszemitaik is. Például:

Természetes

- Miért éppen diktatúra a mai rendszer neve?
- Azért, mert a proletár nem tud írni, hát diktál.

Új találmány

- Mi a forradalmi szendvics?
- Két kenyér között egy húsjegy!

Rossz üzlet

- A fogorvosok most semmit sem keresnek.
- ?
- Mert az emberek nem merik kinyitni a szájukat.

Történelemórán

Tanár:

- Ki volt a legrövidlátóbb magyar király?

Tanuló:

- IV. Béla.

Tanár:

- Miért?

Tanuló:

- Mert az hozta be a kunokat!

Proletárkultúra

Két proletár beszélget az Operáról.

Én most állandóan bejárok az Operába – mondja az egyik. A múlt héten láttam a *Czarment*, máma megnézem a *Lóheringet*, szombaton pedig megint elmegyek, mert *Hoffmann elvtárs fog mesélni*.

Nehéz kérdés

Két kereskedő üzletét szocializálták. A kereskedők tanakodnak:

- Hát most mit csináljunk?
- Elmehetünk koldulni.
- Könnyű azt mondani. *De kihez?*

Meghatározás

- Mi [a] különbség a zsidó és az autó között?
- ?
- A zsidót el lehet képzelni autó nélkül, de manapság autó nincsen zsidó nélkül.

Különbség

- Mi [a] különbség Kun Béla és a vekkeróra között?
- ?
- A vekkerórát először felhúzzák s azután lejár, Kun Béla pedig először lejárhatja magát, s csak azután húzzák fel!

Finoman kifejezve

- Mi lesz a proletárból, ha felakasztják?
- ?
- Hát prológ!

Utóbbi „viccek” pedig már nemcsak a kommünnek, hanem mintegy „mentális prolóként” a proletárdiktatúra bukását követő ellenforradalmi terrorhoz is források. (CSP)

Hogyan találkozott Tóth Árpád a „Vörös Isten”-nel?

Talán a legerősebb irodalomtörténeti bizonyíték az 1918–1919-es forradalmi hullám szinte mindenkit magával sodró lendületére, hogy a kirakatok „lila dalra kelt nyakkendőiről” (*Körúti hajnal*) és az eldobott égő gyufaszálak elalvó lángjairól (*Láng*) írt impresszionista költeményeiről ismert, beteg és sovány Tóth Árpád is tűzbe jött ebben az időben. Tóth elvállalta a forradalmi írószervezet, a Vörösmarty Akadémia titkári állását, és 1919 áprilisában *Az új Isten* című forradalmi versével jelentkezett a *Nyugat*-ban. A „vörös Istenhez” írt óda nagyon expresszívén, jó történeti érzékkel írta le, hogy az 1918–1919-es forradalmi hullám az első világháború következménye volt (és nem a *Nyugat* folyóirat több szerzőjét is a soraikban tudó szabaddkőműves-páholyok mesterkedéseinek volt köszönhető, ahogy egynémely Tóth Árpádnál pár fokkal tehetség-telenebb, keresztény-konzervatív író tudni vélte).

A véres földnek vére szülte Őt,
A sok kiomlott, sűrű, keserű
Vér összeállt a fájó földeken,
Testté tapadt, alakká tornyosult,
Vérszínű, nagy mezítelen alakká,
Ki országlépő-tágra tárja lábát
S Földet rengésre tépő hangja zeng
piros Keletről a sápadt Nyugatnak:
„Im eljöttem!
Eljött a Vörös Isten!”

Az idős Déry Tibor mesélte el, hogy ő volt a felbujtója Tóth Árpád életművének „egyetlen nyíltan politikai állásfoglalású verse” megírásának (valójában írt más politikai verset is, mivel Tóth 1916 végén a béke reményében az „*Óda az ifjú Caesarhoz*” című versével köszöntötte a trónra lépő IV. Károlyt, szintén a *Nyugat*-ban), vagyis *Az új Isten* megszületése a fiatal pályatársnak, az akkor még avantgárd kommunista írónak, Déry Tibornak volt köszönhető.

A mindig pénztelenséggel küszködő, magát csak Hatvany Lajos költségen kezeltetni tudó Tóth Árpád a világ igazságtalansága iránt

érzett elfojtott haragjának kirobbanása volt „*Az új Isten, melyet kéresemre s biztatásomra írt a kommün alatt – reggel, az ablaknál ülve, hálóingére húzott felöltőben, térdén a papírlappal*”. A vers Déry szerint „a legsajátosabb belső arcvonalnak volt a vetülete, ugyanolyan ösztönös naiv ábrában, mint amilyen lelkes, de tájékozatlan volt az, aki sugalmazta”. Az idős Déry Tibor tehát hibáztatta fiatalkori önmagát, amiért a versírásra biztatta Tóth Árpádot, hiszen a proletárdiktatúra bukását követő számonkérések idején csak azért nem zárták ki a *Nyugat* költőjét sem a Petőfi Társaságból, sem a Kisfaludy Társaságból, mert egyiknek sem volt tagja. A 25 éves Déry Tibort azonban nemhogy kizárták, de egyenesen bezárták az Írói Direktóriumban vállalt szerepe miatt: sok más, a Tanácsköztársaságot támogató íróhoz hasonlóan ő sem kerülte el a letartóztatást. (CSP)

Miért támadott a román hadsereg 1919. április 16-án, és miért állt meg két héttel később a Tisza vonalánál?

Miután a magyar kormány visszautasította a Vix-jegyzéket, és ezt Smuts tábornok is megerősítette, →83 Párizs hallgatólagosan engedélyezte a Tanácsköztársaság megtámadását.

Miután a román hadsereg néhány napig hiába várt arra, hogy összehangolt támadást indítsanak a cseh és délszláv hadsereggel, április 16-án hadüzenet nélkül, a francia vezérkarral kidolgozott haditerv alapján támadást indított, elvben a Vix-vonal megszállására. Anglia 100 ezer román katona felszerelésével fejezte ki hozzájárulását az akcióhoz.

Szemben a még szerveződő cseh hadsereggel, a román hadsereg szervezetét megőrizve vészelte át a háborút. A csucsa fronttól a Marosig elhelyezkedő mintegy 12 ezer magyar harcos két-háromszoros román támadó erővel állt szemben, amely még nagyobb tartalékkal is rendelkezett. A román haderő így már az első napokban sikeresen nyomult előre, és átkelt a Királyhágón, elfoglalta Szatmárnémetit és Debrecen felé nyomult. →31 Április 20-án elfoglalták Nagyváradot. Április 19. után a népbiztosok nagy része a frontra sietett, és néhány nap alatt több mint 22 ezer fővárosi munkás fogott fegyvert.

Április 21-ére azonban a románok elérték a Huszt-Szatmárnémeti-Nagykároly-Érmihályfalva-Nagyvárad-Nagyszalonta–

Arad-vonalat. 22-én új támadást indítottak az eredeti elképzelést meghaladó céllal. Bár a vörös csapatok, amelyek vezetését Böhm →100 és Stromfeld →78 vette át, helyi ellentámadásokkal visszavették Balmazújvárost, Hajdúszoboszlót és Hajdúszovátot, a túlerőt mégsem tudták tartósan megállítani. Ráadásul a székely hadosztály →31 parancsnoksága, látva, hogy Erdély visszafoglalása reménytelen, megegyezett az ellenséggel, és április 26-án letette a fegyvert. Ezután Stromfeld elhatározta, hogy helyi ellentámadásokat folytatva seregét a Tisza mögé vonja vissza.

Április 28-án Constantin Prezan tábornok engedélyt kért Párizstól a Tiszán való átkelésre és Budapest elfoglalására, ha ehhez segítséget kapnak szövetségeseiktől. Ha nem, megállnak a Tisza vonalán.

Mérlegelve a szövetségesek ellentéteit is, Clemenceau, a békekonferencia elnöke, →81 megtiltotta a román kormánynak az átkelést a Tiszán. Románia ebbe belenyugodott, mert komoly támogatás nélkül nem érezte magát elég erősnek a megáradt folyón való átkelésre és az előkészítetlen, nagy volumenű offenzívára. A szovjet kormány fenyegető jegyzéket intézett Romániához és ekkor valóban támadásra készült.

Kun Béla elhatározása júliusban a Tiszán való átkelésre a végső kétségbeesés terméke volt. Része lehetett ebben hisztérikus hajlama, →51 kimerültség okozta erős kitörésének is. Az utolsó szalmaszál után kapott, de ez mindenképpen hibás helyzetmegítélés és elhatározás volt. Lelkiállapotát mutatja, hogy sürgető üzeneteket küldött magának Leninnek, felszólítva őt a román hadsereg megtámadására. Tudnia kellett azonban, hogy az orosz Vörös Hadsereg helyzete ezt már földrajzilag sem teszi lehetővé: Kijev körül koncentrált erőt teljesen az erősödő és kelet felől támadó Gyenyikin elleni védekezésre kellett fordítania. →109

A kommunista népbiztosok követték Kunt: tudták, hogy Párizs újból a Tanácsköztársaság megdöntését tervezi, tudták, hogy a szociáldemokrata vezetők békés fordulatot készítenek elő, és ha nem történik csoda, ezt meg is valósítják.

Miért támogatta a vezérkari főnök, Julier Ferenc a tiszai átkelés tervét? Valószínűtlen, hogy ártó szándékkal tette volna. Inkább közömbös volt neki a Tanácsköztársaság sorsa: ha elbukik, tisztjeivel

kiszabadul egy kínos helyzetből, →78 az ellenforradalmi erők vagy Horthy ellen nem akart volna harcolni, a valószínűtlen siker esetén ő lett volna a győztes hadvezér. Emlékirataiban ezzel védekezik: „háborúban a lelegehetetlenebb vállalkozás is előre nem látható tényezők közbelépése folytán eredménnyel járhat...” Az erőviszonyok, ha nem is nagymértékben, de a románok javára módosultak május óta, és ez az átkelés után néhány nappal a várható következménnyel járt: a bekerítéssel fenyegetett magyar Vörös Hadsereg felbomlott. (HT)

Miért lehetett kiverni májusban a cseh csapatokat Salgótarján és Miskolc körzetéből?

A cseh hadsereg létszáma, harci értéke gyengébb volt, mint a Vörös Hadseregé. Lassan ment a szlovák ezredek felállítása, csekély volt azok harci kedve. A cseh hadsereg parancsnoka, Piccione olasz tábornok nehezen tájékozódott a számára ismeretlen vidéken, nem tudott a terveknek megfelelően a román hadsereggel egyidejűleg támadni, késéssel foglalta el az alig védett Ruténföldet (Kárpátalja). Salgótarján és Miskolc között csak lassan nyomult előre. Nagy hiba volt tisztán magyarul lakta, ráadásul iparosodott területre benyomulnia, ahol a munkások és bányászok aktívan támogatták az alakuló Vörös Hadsereget.

Miután a román támadást május elején a Tisza vonalán leállították, →107 a jugoszláv hadsereg pedig nem kívánt akcióba lépni a Tanácsköztársaság ellen, a Vörös Hadsereg →80 támadó alakulatait az északi frontra lehetett koncentrálni. A Vörös Hadsereg tisztikara megfelelő volt, élén pedig olyan kiváló hadvezérek álltak, mint Stromfeld Aurél ezredes és Julier Ferenc alezredes. →78 Május első felében 44 ezer önkéntes jelentkezett az újonnan felállított munkászászlóaljakba, így a Vörös Hadsereg létszáma 120 ezerre nőtt. Mint a fiatal Márai Sándor írta május hetedikén: „Az elmúlt három napon a főváros munkásai ismét szavaztak. Ez a szavazás – öntudatos melléállás a világ második proletárállamának élethalálharca mellé – az igazi népszavazás, amikor nem titkos cédulákkal, hanem önmagával, az életével adja le szavazati jegyét az osztályöntudatra ébredt magyar munkás.”

Május 7-én a csehek új támadásra indultak Salgótarján elfoglalásáért, de a munkásszázadok megállították őket. Az acélgár igazgatójának beszámolója szerint: *„7-én este az egész front visszajött Salgótarjánba, de Hevesi népbiztos egy rettenetes terroristával a háta mögött és Browning-pisztollyal a kezében a munkásságot visszakényszerítette az állások elfoglalására”,* s hogy lelket, illetve pálinkát öntsön beléjük, felfüggesztette a szesztilalmat. A tarjáni munkások kitartottak május 11-ig, mikor megindult a 6. Vörös Hadosztály ellentámadása, amely hamarosan elérte Füleket és Rimaszombatot, míg a meglepett csehek fejvesztetten menekültek. Stromfeld pedig ki tudta használni a helyzetet a támadás gyors kiterjesztésére.

A Tanácsköztársaság kikiáltásakor →44, 49 reménykedni lehetett a gyors orosz segítségben. Ennek elmaradását főleg az orosz Vörös Hadsereg ukrainai helyzetének megváltozása okozta. Áprilisban az ukrán Vörös Hadsereg még arra készült, hogy áttör a Kárpátokon, és közös frontot nyit a magyar Vörös Hadsereggel. Május elején azonban fellázadt Hrihorjov atamán fő csapásmerőnek szánt hadosztálya – nem akartak Ukrajnán kívül harcolni. A lázadást május közepére sikerült leverni, de addigra megerősödött Gyenyikin altábornagy doni és kubáni fehér hadserege, és erős támadást indított a Donyec-medencéért. Május végére az ukrainai szovjet haderő fő feladata az erősödő Gyenyikin elleni védekezés lett, és az áttörés a Kárpátok felé már nem szerepelt a közeli jövőben megvalósítható tervek között. A megváltozott helyzetben a szovjet Vörös Hadsereg már nem tudott direkt nyomást gyakorolni a román hadseregre, míg május 1. körül még hozzájárult ahhoz, hogy a román támadás megálljon a Tisza partján. (HT)

Milyen erőt képviselt és milyen hadműveletet hajtott végre Horthy szegedi hadserege?

Károlyi Gyula gróf, aki addig a politikában nem játszott jelentős szerepet, május 5-én Aradon a francia megszálló erők felszólítására ellenkormányt alakított megyei politikusokból. →135 A román parancsnokság rossz szemmel nézte ezt, és le is tartóztatta őket, amikor a francia megszállók ellenőrzése alatt Szegedre akartak

menekülni. Csak francia közbelépésre engedték el őket, így május 28-án Károlyi Gyula is Szegedre érkezett, ahol már főleg ellenforradalmi érzelmű tisztekből álló mintegy 400 főnyi helyőrség működött, együttműködve a helyi politikusokkal és a bécsi Antibolsevista Comité küldöttével, →129 Gömbös Gyulával. Az ABC hívei eredetileg a Bécsben tartózkodó Bethlen István elnökletével akartak egységkormányt alakítani, de aztán elfogadták átmenetileg Károlyi Gyula kormányát. Károlyi pedig Szegedre hívta Horthy Miklós altengernagyot, a Monarchia flottájának utolsó főparancsnokát.

Horthy június 6-án érkezett Szegedre, és elvállalta a hadügyminiszterséget Károlyi Gyula kormányában. A nagyobb számban Szegedre érkező tisztek ekkor már hetek óta szervezkedtek, de nem tekintették felettesüknek Horthyt és a Károlyi Gyula-kormányt, sokkal inkább a bécsi ABC-t. →129

Június végén Szegedre érkezett Franchet d'Espèrey, aki kifejezetten megtiltotta, hogy a szegedi csapatok a Tanácsköztársaság területére lépjenek vagy vele harcba bonyolódjanak. Szegeden ekkor 1300 főnyi helyőrség volt és Szőregen még 500 fő. Létszámuk lassan nőtt, főleg a megszállt területekről és a Tanácsköztársaság területéről érkező menekültekből. Az ezután megkezdett toborzás főleg tisztek, hivatásos altisztek, tisztviselők és polgári elemek jelentkezését eredményezte, a környék parasztságából, ha 20 férfi jelentkezett, munkás annyi sem. Így augusztus elejére mintegy 6000 főre sikerült emelni a fehér sereg létszámát.

Horthy kimaradt a franciák és románok által nem sokra tartott Károlyi Gyula-kormányból. Elnyerve a franciák, a Dunát ellenőrző angol Troubridge admirális, valamint a szerb kormány és az ABC támogatását. Gömbös segítségével elérte, hogy miután kimaradt a kormányból, Pattantyús Ábrahám Dezső, az ellenkormány új miniszterelnöke július 13-án a hadsereg főparancsnokává nevezze ki. Mint ilyen semmiféle harci tevékenységet nem folytatott, hiszen ilyen francia engedély nélkül nem is tehetett. Szervezéssel foglalkozott és a tisztikar támogatásának elnyerésével.

Augusztus 9-én 1000 főnyi tisztí különítménnyel jugoszláv engedéllyel elindult a Dunántúlra. A budapesti Friedrich-kormány

is elfogadta a hadsereg főparancsnokának – s ezzel Horthy megindult a hatalom megszerzése felé vezető úton. (HT)

Miért nem maradt a Tanácsok Országos Gyűlése után népbiztos Szamuely és Kunfi?

1919. júniusig a két munkáspárt egysége legalább a felszínen zavartalan volt. Az ellentétek először nyíltan a június 12-én összeült pártkongresszuson robbantak ki. A megnyitás napján jelent meg a *Népszavában* Weltner Jakab cikke, amely név nélkül ugyan, de nyílt támadást intézett Szamuely és a „terrorcsapatok” túlkapásai ellen. Felhívta a munkásokat, párttagokat: ne hallgassanak „*azokra a beteges hajlamú elvtársainkra, akik vérben akartak gázolni*”.

A kongresszus első napján Kunfi hirdette meg a szociáldemokraták álláspontját: amíg nem győz a forradalom nemzetközi méretekben, addig Magyarországon mérsékeltabb, a viszonyokkal jobban számoló politikát kell folytatni, az ellenforradalom ellen „*okos rendszabályokkal és nem terrorisztikus eszközökkel*” kell dolgozni.

A vita nem maradt meg az érvek szintjén: a többségben levő szociáldemokrata küldöttek a pártvezetőség megválasztásánál összebeszélve, az egyeztetett listából kihúzták több kommunista nevét, és helyettük olyan másodvonalbeli jobboldali szociáldemokratákat írtak be, akik majd a '20-as évek szociáldemokrata pártjában jutnak vezető szerephez. Heves vita után elfogadták ugyan az eredeti listát és a Kun által írt pártprogramot, de nem állt már helyre a régi egység. Félreálltak azok, akik markánsan testesítették meg az ellentéteket.

Szamuelyt, aki széles körű felháborodást keltett főleg június elején a dunántúli vasutassztrájk és a Duna-melléki parasztmozgalmak leverésénél alkalmazott módszereivel, a pártvezetőségbe már nem is jelölték, de az új kormányba sem került be. Szamuely kitarított szélsőséges módszerei mellett június 23–24-én a Duna-melléki felkelések likvidálásánál. A baloldali kommunisták pedig teljhatalmat akartak adni neki.

„*Minden helyen az alkalmas módszert, minden helyre az alkalmas embert! Az aljas ellenforradalomnak statáriumot, az ellenforradalom leverésére Szamuely Tibort*” – írta a június 24-i *Vörös Újság*.

→142 Az ellenkezője történt: Szamuely több fontos megbízatást nem kapott, később elvtársaitól elhagyatva, egyedül indult utolsó, halálos útjára az osztrák határ felé

Kunfi sem került be az új kormányba. Igaz, a pártvezetőségnek tagja lett, de ettől csak markánsabban megmutatkoztak egyre nyíltabban hangoztatott ellentétei Kunnal és a baloldal politikájával. Pacifizmusa, ami a világháború éveiben közelebb vitte a baloldalhoz, most az ellenkező irányba húzta. Többször is Bécsbe utazott, a békés átmenet lehetőségeiről tanácskozott az ottani szocialista vezetőkkel, akik őt különösen nagyra becsülték. Hamarosan meg kellett értenie, hogy kompromisszum nem lehetséges, s mivel az aktivizálódó jobboldalhoz sem csatlakozott, júliusban már alig vett részt a Tanácsköztársaság tevékenységében. A bukás napjaiban már csak rövid tájékozódásra tért haza, hogy végleg visszatérjen Bécsbe. Mint a régi szociáldemokrata vezetők legtöbbször, nem tudott választani: ha fenntartásokkal is, csatlakozni az újjászervezett kommunista párthoz, vagy visszatérni a háború előttinél is mérsékeltabb hagyományos szociáldemokrata politikához. (HT)

Mi volt a szakszervezetek szerepe a tanácskormány lemondásában?

A Tanácsköztársaság bukásának okaként a köztudatban a tisztai offenzíva összeomlása, →107 illetve a román hadsereg budapesti bevonulása áll. A törvényszerű és a véletlen sajátosan fonódik itt egybe. Az offenzíva összeomlása megfelelt az erőviszonyoknak, illetve a támadás kiváltója a már-már reménytelen helyzetnek: Kun kétségbeesett kísérlete a hadiszerencse megfordítására. A románok viszont Párizs tilalma ellenére vonultak be Budapestre, és ez a Brătianu-kormány bukásához is hozzájárult: Clemenceau dühösen kijelentette, hogy ezzel az alakkal többé nem áll szóba.

A bukáshoz vezető folyamatnak azonban volt egy másik, éppen nem jelentéktelen szála. A hivatásos tisztikar a felvidéki visszavonulás után nem látta értelmét a további harcnak, a katonák is demoralizálódtak. Talán nem is annyira a visszavonulás, mint az új határok →27 közlése miatt. A Tanácsköztársaság elszigetelődését látva, a szociáldemokrata népbiztosok és szakszervezeti vezetők

egy része már a tanácskongresszus után Bécsben kezdett tapogatózni egy békés hatalomátvétel, egy szociáldemokrata kormány lehetősége iránt. Főleg az osztrák szocialistákkal tárgyaltak, de egyesek már a bécsi antantmissziókkal is. Kaptak is némi biztatást, ami végül nem bizonyult túl komolynak.

Kun tudott ezekről a tárgyalásokról, sőt hozzájárult a Vörös Hadsereg főparancsnokságáról lemondó Böhm Vilmos →100 bécsi követi kinevezéséhez, aminek más értelme nem lehetett, mint egy Böhm-kormány előkészítése. Kun ahhoz is hozzájárult, hogy Böhm az antantmissziókkal tárgyaljon a lehetőségekről.

Böhm 1919. július 21-én utazott Bécsbe. 25-én az előző nap Bécsbe érkezett két régi szociáldemokrata vezető, Peyer Károly és Weltner Jakab társaságában felkereste Cuninghame alezredest, a bécsi brit misszió vezetőjét, és megvitatták a polgári demokratikus rendszerhez való visszatérés és a Párizssal való együttműködés lehetőségét. Július 28-án Cuninghame ígéretet kapott Párizsból, hogy ha a Kun-rezsim átadja helyét egy demokratikus kormánynak, megindítják az élelmiszersegély-szállítást, és kivonják az új magyar határok mögül az idegen haderőt.

Peyer, Peidl és a velük egyetértő régi szakszervezeti vezetők azonban nem érték volna be a szemükben kompromittált Böhm kormányalakításával, egy apolitikus szakszervezeti kormányt elfogadhatóbbnak tekintettek az antant és a polgári politikusok számára. Ezért az önálló cselekvés útjára léptek, és ezt Böhm háta mögött közölték Cuninghame-mel is. Július 24-én egy improvizált szakszervezeti konferencia megválasztotta az új Szaktanácsot, amely 29-i ülésén elfogadta Peyer Károly, az újjáalakuló MSZDP új vezére kibontakozási javaslatát. Kun ellenállása esetére Haubrich József, a budapesti hadtest parancsnoka támogatásáról biztosította őket.

Böhm, Weltner és Peyer másnapra a királyhidai határállomásra hívták Kunt, hogy ott rávegyék a kormányzótanács lemondására. →23 Kun ekkor még nem állt kötélnek – a realitásokat semmibe véve bízott a román hadsereg megállításában, Szolnoknál ellentámadást kísérelt meg. Míg Szolnoknál folyt a harc, július 31-én a Szaktanács 43:3 arányban megszavazta a Kunhoz intézett ultimátumot, amellyel lemondásra szólította fel a tanácskormányt. Késő este tanácskozássra ültek össze a kommunista és szociáldemokrata

vezetők; hosszas vita után Kun és Szamuely kierohtették a hozzájárulást az ellentámadáshoz. Ez másnap összeomlott, augusztus 1-jén a kormányzótanács lemondott és hozzájárult ahhoz, hogy a Szaktanács alakítson kormányt. Az egyhangúlag elfogadott „szakszervezeti” kormány tagjainak többsége régi szociáldemokrata szakszervezeti vezető lett, az egyetlen értelmiségi Ágoston Péter külügyminiszter volt. A kormány elnöke Peidl Gyula, a nyomdászszakszervezet elnöke, a Berinkey-kormány tagja lett, aki nem vett részt a Tanácsköztársaságban, a kormány tagja lett Garami, de négy volt népbiztos is – köztük Garbai Sándor. →45 A kormány és 25 éven át az SZDP igazi vezetője Peyer Károly géplakatos, fiatal korától szakszervezeti vezető, talán azért nem ő lett a kormány feje, mert vezető szerepet vállalt a Tanácsköztársaságban. 4-5 nap után a Peidl-kormány ellenállás nélkül átadta helyét az ellenforradalomnak. (HT)

Köponyegforgatók voltak-e a vidéki politikusok?

1921 márciusában személyeskedő vita bontakozott ki a Nemzetgyűlés ülésén. Kovács J. István interpellált a belügyminiszterhez egy debreceni református gyűlés rendőri feloszlátása miatt, miközben többen, köztük Somogyi István gyöngyösi képviselő (nekrológja szerint a „népszerű böllér”) közbekiabáltak. A kereszténypárti Somogyi, aki a botbüntetést visszahozó törvényjavaslat előadója is volt, zsidóbérencnek nevezte az interpellálót. A kibontakozó szóváltásban egy másik képviselő viszont bemutatott egy dokumentumot 1918 őszéről, amelyen Somogyi aláírása állt, és amelyben a gyöngyösi nemzeti tanács elnökeként támogatásáról biztosította Károlyi Mihályt →10.

Somogyi tehát forradalmár lett volna? Bizonyos értelemben igen, de semmiképpen sem Károlyi vagy éppen a radikálisok híve. Esete leginkább azt illusztrálja, hogy az egyes vidéki nemzeti tanácsok megalakulását sokféle körülmény befolyásolta, és ennek következtében a legváltozatosabb figurák kerülhettek azok élére, akik között nem kevesen nemhogy forradalmárok nem voltak, de lényegében a régi rendet képviselték.

Gyöngyösön például Bozsik Pál apátplébános, a város katolikus szerveződéseinek elismert vezetője és a mögötte álló keresztényszocialisták rendelkeztek a legnagyobb befolyással. Ők, köztük Somogyi, még 1918. október 31-én is ellenálltak a nemzeti tanács megalakításának, amikor azonban megérkezett Károlyi miniszterelnöki kinevezésének híre →10, azonnal irányt váltottak, és Bozsik lett a 37 tagú, szűkebb nemzeti tanács elnöke. Ő pedig keresztül vitte, hogy a testületet 200 főre egészítsék ki, és – biztosítandó saját többségét – a katolikus szervezetek egyenként delegálhassanak tagokat.

A nemzeti tanácsok máshol is gyakran szolgálták a helyi politikai elit vagy annak egy része célját. Tisza István bukása, 1917 májusa után ugyanis a helyi politika sokfelé átrendeződött, hirtelen feléledtek a függetlenségi, alkotmánypárti, Károlyi-párti politikai szervezetek, akik az újonnan kinevezett főispánok segítségével fontos közigazgatási pozíciókat is szereztek. A politika további változásait persze ismét híven követték, ugyanakkor éppen azért, mert sokfelé már 1918 októbere előtt is kapcsolatban voltak Károlyi pártjával, nem jelentett különösebb nehézséget számukra kezdeményezőként fellépni. Olyan is előfordult – például Máramaros megyében –, hogy 1918-ban az egyébként csak 1917 júniusában újjáalakult függetlenségi párt egy része már Jászi Radikális Pártjának helyi szervezetét alakította meg.

Voltak persze más tényezők is. Nemzetiségi vidéken előbb-utóbb felmerült az igény nemzetiségi tagok kooptálására, és persze ott, ahol jelentősebb munkásság élt, a szociáldemokraták is megkerülhetetlenné válhattak. Nagybányán például, ahol a bányaiüzemekre alapozva volt jelentős szociáldemokrata potenciál, már az első napokban a munkások delegáltjai vették át a Nemzeti Tanács irányítását. (Ebből következően viszont sokfelé ott is szociáldemokrata szervezetek alakultak, ahol nem nagyon éltek munkások.)

Mindenesetre a nemzeti tanácsok forradalmi szervként egyáltalán nem csak a forradalom híveit tömörítették. Sokfelé inkább a folyamatosságot, a stabilitást képviselték, ami biztosan sokaknak volt rokonszenves. Máshol – mint a már említett Gyöngyösön – a korábbi rendszer jobboldali ellenzéke számára kínáltak politikai lehetőséget. Így persze valójában a Somogyi ellen felhozott „vád”

sem igen volt értelmezhető, politikai jelentőséget nem a forradalom, hanem az ellenforradalom adott neki. Somogyi, aki egyébként néhány évvel később részese volt a gyöngyösi élmezései szövetkezetre összegyűjtött pénz elsikkasztása körüli botránynak, kereszténypárti képviselőként nem vállalhata fel, hogy szerepe volt abban a forradalomban, amelyet pártja és az új rendszer mindenestül elítélt. (EG)

Miért voltak népszerűtlenek a jegyzők?

A háború vége nem távolabb vitte az erőszakot a hátszagtól, hanem inkább közelebb hozta mind falvakhoz, mind városokhoz. Először a frontról hazatérő katonák →18 vagy Szlavóniában és a morva határ mentén dezertőrökből, szolgálatmegtagadókból alakult fegyveres bandák, a zöld káderek vették semmibe az amúgy is gyenge állami rendfenntartókat, és szerezték meg maguknak azt, amire szükségük volt. Az erőszak következő hullámát azonban már többnyire a helyiek kezdeményezték. A célpont a háborús megpróbáltatások, a hiány és infláció közepette, nem meglepő módon, a vagyon és a tulajdon volt, akár közvetlenül, akár közvetve. Így aztán gyakran menekülnie kellett a zsidó satócsnak, kocsmárosnak (és uzorásnak), és a falusiak hamar megjelentek a kastélyok és kúriák udvarán is, előbb csak az ingóságokat, utóbb már a birtok felosztását is követelve.

A tulajdon megdézsmálása a városokban is dívott, az erőszaknak azonban leginkább az állam falusi közegei, a jegyzők voltak kitéve. A hadsereg felbomlásával a közrend fenntartása itt a csendőrség feladata lett volna, a hazatérő katonák és a velük érkező fegyverek pusztító tömege azonban illuzórikussá tette mindezt. →18 A jegyzők pedig kifejezetten népszerűtlenek voltak a falusiak körében. Ők képviselték az államot, ráadásul éppúgy a vármegyét, mint a központi kormányt. A háború alatt a jegyzők hajtották végre a kormányzat utasításait, és ezek ritkán voltak népszerűek. A gabona, majd később a többi mezőgazdasági termény központi rekvirálása, a szabott árak érvényesítése, valamiképp mind kapcsolódott a jegyzőkhöz, akik emellett ott voltak a sorozásnál, beleszóltak a hadisegéyek és szociális juttatások kiosztásába, befolyásolhatták,

hogy kinek jut munkaerő a hadifogolyok sorából. Azokon a településeken, amelyek ideiglenesen megszállás alá kerültek, a jegyzők közreműködtek a kollaborációval vádoltak elleni eljárásban, vagyonuk zár alá vételében, és szinte mindenhol szerepük volt a feljelentések nyomán indult, gyakran megalapozatlan eljárásokban is. Közülük nem kevesen vissza is éltek a helyzetükkel, így aztán nem csoda, ha a falusi a jegyzőt gyakran nemcsak az állam képviselőjeként, hanem emberként is gyűlölték. Ennek következtében pedig elsőként ők váltak a falusiak bosszújának célpontjává. Volt olyan megye (Torda-Aranyos), ahol alig 2-3 jegyző maradhatott a helyén; a többiek elűzték. Máshol a jegyzőt ugyan nem zavarták el, helyette házi őrizetben tartották, és a lakásán talált készleteket szétszertették a falusiak között. És ez csak az első lépés volt, a községi nemzeti tanács ugyanis már azt is számolgatta, mennyi kártérítés jár a községnek a háború idején elszenvedett károkért. (EG)

Hány évre szól a turócszentmártoni nyilatkozat?

A frissen megalakult, mintegy 200 fős Szlovák Nemzeti Tanács Samuel Zoch fogalmazta, 1918. október 30-án, Turócszentmártonban kiadott nyilatkozata kimondta, hogy a magyarországi szlovákok a háború után Csehszlovákia keretei között kívánnak élni. Bár a szlovák politikát ismerők számára ez nem lehetett váratlan fordulat, a magyar sajtót követők →145 közül sokan meglepődtek, a legtöbben a csehek aknamunkájának tudták be a döntést, és úgy gondolták, hogy az csak egy szűk, áruló értelmiségi csoport műve, akiket a „tótok” úgy sem fognak követni. Elvégre a lapok a háború alatt rendre áradoztak a szlovákoknak a harctéren is megmutatkozó hazafiságáról és hűségéről.

A döntés persze valóban egy szűk értelmiségi csoporté volt, de semmiképp sem egyik pillanatról a másikra született, noha az is kétségtelen, hogy nem állt mögötte egységesen a „szlovákság”. A háború alatt a szlovák nemzeti politikai középpontjában Magyarországon az Andrej Hlinka fémjelezte, Matuš Dúla vezette Szlovák Nemzeti Párt (SZNP) állt. Mellettük az egykori csehszlovákista irányultságú folyóirat, a *Hlas* köréhez tartozó Vavro Šrobár rózsahegy-i tevékenysége volt fontos. A cseh politikával a szintén

hlaszista Anton Štefánek és a Bécsben tartózkodó, egykor Ferenc Ferdinánd köréhez tartozó Milan Hodža kötötte össze a szlovák politikusokat. →93 A csehek már 1917. május vége óta egyértelművé tették, hogy számukra még a Monarchia föderalizálása is csak egy csehszlovák részállam megalakításával együtt fogadható el.

A SZNP azonban meglehetősen óvatosan lépett fel, nem kockáztatta az esetleges büntetőeljárást, noha a Monarchia különbékétárgyalásainak kudarcával a föderalizáció esélye is távolodni látszott. Sőt a párt országgyűlési képviselője, Ferdinand Juriga még azt is megtette, hogy 1917 decemberében Pozsony vármegye közgyűlésén ítélte el a csehek követeléseit. Ezért aztán Šrobár kezdeményezésére a szociáldemokraták lipcsei gyűlésén, 1918. május 1-jén elfogadtak egy nyilatkozatot, ami a csehek és szlovákok közös államalakulatának megalakítását követelte. Ezt az SZNP vezetőinek május 24-i ülése is támogatta. Ahogy Hlinka mondta: „A magyarokkal való ezeréves házasság nem sikerült, külön kell válnunk.”

1918. október vége felé felgyorsultak az események. Október 16-án jelent meg a *Völkermanifest* →143, október 24-én megalakult a Magyar Nemzeti Tanács, →96, és október 28-án bekövetkezett a prágai államfordulat (*prevrat*). Ennek hírére az SZNP vezetése elhatározta a Szlovák Nemzeti Tanács megalakítását, és a csehszlovák államhoz csatlakozásról szóló nyilatkozat kibocsátását.

A Károlyi vezette Magyar Nemzeti Tanács →10, 96 a szlovák nemzet jogos képviselőjeként üdvözölte az új testületet, és autonómiát ajánlott nekik Magyarországon belül, ezt azonban elutasították. Csakhogy a szlovákok nem voltak egységesek sem a Magyarországtól való elszakadásban, sem a jövő Csehszlovákiájának megítélésében. Különösen Kelet-Szlovákiában volt bázisa egy inkább regionális (Sáros vármegyére és a vele határos területekre kiterjedő) azonosságtudatnak. Ennek képviselői Viktor Dvorčák (Dvorcsák Győző) vezetésével meg is alakították a maguk kelet-szlovák (szlovják) nemzeti tanácsát, és együttműködtek a magyar hatóságokkal is. Később aztán Dvorcsák és társai a magyar revizionista propaganda →27 és szervezkedés ügynökei lettek.

De az SZNP-n belüli ellentétek is hamar napvilágra kerültek. Az SZNP katolikus, papi szárnya (Hlinka, František Jehlička) Szlovákia autonómiáját szerették volna elérni Csehszlovákián belül, nem

utolsó sorban azért, mert számukra a cseh politika túlzottan világi és egyházellenes volt. Ezért már 1919 májusában memorandumot intéztek a békekonferenciához erről, és később is következetesen képviselték a szlovák autonómiát. Tulajdonképpen ebből fakad az a kérdés (pontosabban álkérdés) is, hogy meddig is volt érvényes a turócszentmártoni nyilatkozat. Az autonomista szlovák politikusok ugyanis azt állították, hogy az csupán tíz évre szól, addig kellett kölcsönös megelégedésre kialakítani az új Csehszlovákia közjogi kereteit. Ha ez nem következik be, akkor Szlovákia mehet a maga útján, érvelt a tizedik évfordulón Vojtech Tuka – a magyar állam titkos megbízottjaként Tuka Béla –, akit aztán éppen ezért perbe is fogtak és börtönbüntetésre is ítélték. (EG)

Magyar forradalmár volt-e Josef Tiso?

A felvidéki Nyitra városában 1918. november 2-ára virradó éjjel alakult meg a Magyar Nemzeti Tanács. →96 A szociáldemokrata többségű testületben képviseltette magát a keresztényszocialista irányzat is, egyik reprezentánsuk egy teológiai tanár, Josef Tiso volt. Bő egy hónappal később, december 10-én a városba bevonuló cseh csapatok parancsnoka egy 15 fős szlovák nemzeti tanácsot bízott meg a közigazgatással. Ennek jegyzője ismét csak az a Josef Tiso volt, akit 1939-ben a Hitler kegyéből függetlenné vált Szlovákia elnökévé választottak.

Ez a látszólag paradox eseménysor valójában nagyon is tipikus volt az őszirózsás forradalom Magyarországon. A keresztényszocialisták →126, akiknek antikapitalista programja jól illeszkedett a forradalom szociális programjához, sokfelé részesei lettek az új hatalomnak. Tiso pedig, noha szlovák anyanyelvű volt, katolikus papként tipikus életpályát tudott maga mögött, amelynek során nem csak magyarul tanult meg, hanem magáévá tehette a sajátos magyarországi szlovák patriotizmust is. Ez persze nem zárta ki, hogy későbbi tapasztalatai tükrében akár Csehszlovákia, akár az önálló Szlovákia híve legyen, miközben antikapitalizmusának is szerepe volt már 1918-ban is megmutatkozó antiszemitizmusa kialakulásában.

Tiso és a Magyar, majd Szlovák Nemzeti Tanács esetének megfelelőit szinte mindenfelé megtalálhatjuk Magyarországon. Részen, mivel a tudatos nemzetiségi pártokban kicsi volt az aktív értelmiség és középosztály létszáma, részben mivel ezek az emberek mégiscsak Magyarországon szocializálódtak, és a legtöbbször a helyi „jobb társaság” tagjai voltak. A nagy központi nemzetiségi nemzeti tanácsok mellett a kisebb, helyi nemzetiségi nemzeti tanácsok megalakulása már nem volt magától értetődő. Akár a román, akár a szlovák intelligencia képviselői, például Déván a későbbi román miniszterelnök Petru Groza, sokszor tűntek fel a magyar nemzeti tanácsok tagjainak sorában. Az is gyakori volt, hogy a kisebb vidéki városok román vagy szlovák nemzeti tanácsait csak a központ ösztönzésére, nógatására alakították meg, az ügyeket pedig – a forradalom rohanó, összetörmörített idejéhez képest – hosszabb ideig a magyar nemzeti tanácsok intézték. De még ott is, ahol a nemzeti tanácsok viszonylag korán elkülönültek egymástól – ez főként Erdélyre volt jellemző –, vezetésük együttműködésre törekedett a legfontosabb problémák, a közrend és a közéletmezés fenntartása érdekében.

Még vonatottabban haladt a nemzetiségi nemzeti tanácsok felállítása a falvakban. Itt erre rendszerint már csak akkor került sor, amikor a közeli vagy akár távoli városból érkezett küldöttek levezényelték a helyi nemzeti tanács megalakítását, hogy aztán a lassan megszilárduló utódállami közigazgatás már 1919 januárjától megkezdje felszámolásukat. Így aztán persze az sem csoda, hogy a falusi nemzeti tanácsok, amelyek itt is sokszor különösebb feszültség nélkül működtek együtt, legfontosabb követeléseai közt igen gyakran nem a nemzeti, hanem a szociális kérdések – tűzifa- és élelmiszer-ellátás, községi segélyezés – domináltak. Például Görgényorsova esetében, ahol a Román Nemzeti Tanács vezetői egy falugyűlést hívtak össze december 1-ére, amit azonban nagy nemzetgyűlésnek neveztek el. Az összegyűlt falusiak pedig ki is mondták, hogy azonnal visszakövetelik azokat a községi erdőket, amelyeket még az 1850-es években szerzett meg a kincstár, és felszólították a szomszédos falvak lakóit, hogy be ne tegyék a lábukat a visszaszerzett erdőbe. (EG)

Hogyan lett székely kisebbségi gróf Bánffy Miklós?

A Székely Nemzeti Tanács (SZNT) 1918. november 10-én jött létre Budapesten Györfy Gyula, Gál Sándor és Sándor László volt országgyűlési képviselők vezetésével. Később azonban a szervezetet „ténylegesen” székelyföldi származásúak vezették: Sebess Dénes marosvásárhelyi országgyűlési képviselő, Ugron Gábor, szintén marosvásárhelyi születésű, korábbi belügyminiszter, valamint Jancsó Benedek hírlapíró, a korszak Románia „szakértője”, mindannyian az erdélyi regionalista politikát megszervező, Bethlen István és Apáthy István vezette Erdélyi Szövetséghez kötődő személyiségek. A következő hetekben Magyarország, főként persze Erdély más városaiban is létrejöttek helyi székely nemzeti tanácsok, nemcsak Székelyföldön vagy Kolozsvárott, hanem még olyan távoli településeken is, mint Máramarosziget.

Megalakulásakor a Székely Nemzeti Tanács a lehetséges határváltozatok függvényében a Magyarországhoz tartozást, az önálló Erdély, vagy más impérium alatt egy önálló Székely Köztársaságot is el tudott képzelni. A Tanács irányításában, ha nem is közvetlenül, Bánffy Miklós is részt vett, akit a tanács (valójában Bethlen és a kormány) külföldi körútra küldött a kormány céljainak propagálására. Mellette Bethlen István a Székely Nemzeti Tanács külügyi albizottságát vezette, de egyes visszaemlékezések szerint ténylegesen ő irányította a szervezetet. Bethlen Erdélyben is mepróbálta megszervezni a mozgalmat, táviratot küldve a Székely Nemzeti Tanács kolozsvári és erdélyi vezetőihez, hogy utazzanak Marosvásárhelyre, ahol egy nagygyűlés szervezése készült. A november 28-ára meghirdetett marosvásárhelyi „Székely nemzetgyűlés” előkészítő bizottságában egyetlen vezető erdélyi politikus sem szerepelt (így Bethlen sem). Bár a források erről nem tesznek egyértelmű említést, de vélhetően ők (vagyis Bethlenék) a háttérből közvetve irányították volna a gyűlés menetét és szervezését, mintegy utólag rátelepedve arra. A gyűlés célja a Magyarország integritása melletti kiállás volt, valamint az Erdélyi Székely Nemzeti Tanács létrehozása, és ezzel a független Székely Köztársaság lehetőségének megteremtése, amennyiben a román megszállás bekövetkezne. Ez ellen, főként a „székely különállás” miatt, éppen a szociáldemokrata, il-

letve többnyire baloldali, polgári radikális beállítottságú marosvásárhelyi Nemzeti Tanács vezetősége (Antalfy Endre, Csetri János, Molter Károly, Turnowsky Sándor stb.) tiltakozott, mivel abban a régi rend visszaállítását látták. Emiatt kérték Jászi, hogy járjon közbe a rendezvény szervezése ellenében. Végeredményben Bethlenék kihátráltak az akció mögül, átengedve az esemény szervezését Antalfyéknek. Így a november 28-i gyűlés egy 2000 (más források szerint 5000) fős rendezvénné apadt, amelyen végül sem az Erdélyi Székely Nemzeti Tanács létrehozásáról, sem a Székely Köztársaság kikiáltásáról nem esett szó. Elfogadtak egy kiáltványt *A világ népe-ihéz!* címmel, amit a románoknak, valamint idegen nyelvre is lefordítva a külföldnek szántak, megismételve benne Jászi és a Károlyi-kormány →14 elképzeléseit és ajánlatát a nemzetiségeknek →12.

Antalfyék emellett megalakították az Erdélyrészi Magyar Nemzeti Tanácsot, amelynek célja a román hadsereg által megszállt területek ügyeinek rendezése lett volna. Ez azonban nem sikerült, ugyanis négy nap múlva Marosvásárhelyre is bevonult a román hadsereg, és nem működött a kapcsolattartás sem más vidéki szervezetekkel. A későbbiekben a Székely Nemzeti Tanács szerepe az ellenállási mozgalmak (Székely Hadosztály →31) megszervezésére korlátozódott, majd maga a szervezet is többször átalakult: a Tanácsköztársaság kikiáltását követően a Székely Nemzeti Tanács egyes tagjai megszűntették volna a szervezetet, mások inkább átalakították volna, bevéve néhány „szervezett szocialista székely munkást”, valamint elhagyva a nevéből a „nemzeti” szót. Később ez „Székely Szovjetté” alakult. A Tanácsköztársaságot követő időszakban számos kísérlet történt az SZNT újjászervezésére, többnyire repatriált erdélyiek részéről, de ezek sem voltak időt álló próbálkozások. Így Bánffy Miklós már teljesen más helyzetben találhatta magát, amikor 1926-ban, visszatérve Erdélybe, valóban „kisebbségiként” tevékenykedett. (FJ)

Károlyi Mihály volt az első és egyetlen köztársasági elnök?

Az Osztrák–Magyar Monarchia helyén a békekonferenciát követően nemzetállamok szilárdultak meg. Ausztria, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén

Királyság a következő két évtizedben a politikai térképek állandó szereplői maradtak. A birodalom, ezen belül Magyarország összeomlásakor azonban nemcsak nemzetállamok alakultak meg, hanem más, kisebb, olykor csak néhány napot vagy hetet megélt államalakulatok, regionális köztársaságok is. Bár ezek létrejötte sokféle célt szolgált, szinte minden esetben kimutatható volt valamiféle helyi, regionális önazonosság is. Létrehozóik pedig ez alapján hivatkozhattak a nemzeti önrendelkezés →29 jogára, különösen amikor nem voltak elégedettek azzal a sorssal, amit a békekonferencia nekik szánt. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy minden ilyen átmeneti államalakulat a régi Magyarország területén csupán azért jött volna létre, hogy Magyarország területi épségének megmaradását segítse. →22

A szélesebb földrajzi értelemben vett Erdélyben számos próbálkozás volt kisebb területeken az önálló köztársaságok kikiáltására. A román csapatok előrenyomulását önszerveződéssel kivédendő a neves építész, grafikus és irodalmár Kós Károly Bánffyhunyon kikiáltotta az ún. „Kalotaszegi Köztársaságot”. Ez magába foglalta volna a mintegy 40–50 ezer fős kalotaszegi magyar lakosságot, elnöke pedig Albrecht Dezső bánffyhunyadi ügyvéd és földbirtokos volt. A helyi magyarság a korban úgy jelent meg a nyilvánosságban, mint amelyik a leghitelesebben őrzi a nemzeti jegyeket, társadalmi értelemben pedig a kis- és középbirtokosok önszerveződése alapozta meg az államalakulat létét. Hiába tervezte meg azonban Kós a kis állam lobogóját és pénzét is, az nem kezdte meg működését.

Hasonlóan rövid életű próbálkozás volt Paál Árpádnak a székely köztársaság kikiáltására tett kísérlete. Paál Udvarhely vármegye alispánja és a helyi Nemzeti Tanács vezetője volt, és az 1918. november 28-i marosvásárhelyi székely nemzetgyűlés hatására egy Erdély Köztársaság létrehozásában gondolkodott. Miután erről kiderült, hogy esélytelen, a Székely Köztársaság eszméje került előtérbe. Székelyudvarhelyen dolgozott a terven 1918. december végétől, és 1919. január elején már többekkel megállapodott. A terv szerint a köztársaság gazdasági szövetségre lépett volna a román és szász nemzettel, továbbá a környező országok és nagyhatalmak protektorátusát kérte volna. Kikiáltását 1919. január 10-re tűzték

ki, azonban a már megszállt Székelyudvarhelyen egy nappal korábban letartóztatták és házi őrizetbe helyezték Paált.

Hasonló események zajlottak a Bánság területén is, ahol október 31-én a temesvári városházán a szociáldemokrata Otto Roth közvetítésével a nemzetiségi nemzeti tanácsok (német, magyar, román, szerb) delegáltjaiból megalakították a Bánáti Néptanácsot. Roth deklarálta a Bánsági Köztársaság megalakulását, ezt azonban a néptanács román tagja és környező települések román nemzeti tanácsai kétkedve fogadták és nem ismerték el. Ennek ellenére Bartha Albert alezredes, későbbi hadügyminiszter utólagos állítása szerint őt választották november elején a köztársaság élére. A néptanács pedig egy valóságosan működő, vagyonnal is rendelkező autonóm szervezetként viselkedett, tartva a kapcsolatot a magyar kormánnyal.

Az ország északi, észak-keleti és délnyugati részén a kis köztársaságok megalakulása későbbre, részben 1919-re esett, nem függetlenül az uralomváltás folyamatától. Decemberben a Magyarországhoz kötődő, de erős regionális tudattal rendelkező szepesi szászok kiáltották ki rövid életű államukat, miután nem akartak csehszlovák uralom alá kerülni, a magyar kormány viszont tartotta magát a Bartha–Hodža-megállapodásban lefektetett demarkációs vonalhoz, ezért kivonta csapatait a Szepességéből. Mivel azonban a csehszlovák hatóságok elsősorban a magyar befolyást akarták korlátozni, engedélyezték a szepesi szászok iskoláinak, kulturális intézményeinek és sajtójának működését. Ugyanekkor kiáltották ki a „Keleti Tőt”, vagyis keletiszlovák (szlovák) köztársaságot Dvorcsák Győző vezetésével. Februárban Körösmező környékén, a Kárpátok hegyei közt a kicsiny Hucul Köztársaság alakult meg, ezt csak júniusban szállták meg a román csapatok. Május végén pedig a Mura-vidéki Köztársaságot kiáltotta ki egy volt kántortanító, Tkálecz Vilmos. Ő korábban a Károlyi-kormány →12 idején létrejött Vendvidéki Direktórium tisztviselője volt. Ez a szervezet a főként vendek (szlovénok) lakta Muravidék elkülönített közigazgatásáért volt felelős. Tkálecz csempészetbe fogott, és leleplezték, a büntetést akarta elkerülni azzal, hogy önállósítja magát. Dicsősége nem sokáig tartott, bár Ausztria elfogadta az önálló államalakulatot, a Tanácsköztársaság erői néhány nap múlva elfoglalták azt.

Noha ezeket a kis államokat nem minden esetben a népi lelkesedés alapozta meg, létrejööttük mégis jellemzi nemcsak a Monarchia szétesése kínálta lehetőségeket, hanem a nemzeti önrendelkezés elvének →29 erejét is. (EG-FJ)

Lehetett-e keresztény egy szocialista?

Az 1918 októberének végétől kibontakozó forradalom egyik meghatározó fogalma volt a szocializmus. Ezt képviselte az MSZDP, és az sem véletlen, hogy a kommunistákkal történt egyesüléssel létrehozott politikai szervezetet is szocialista pártnak hívták. Miután a Tanácsköztársaság nem bánt különösebben kesztyűs kézzel saját politikai ellenfeivel, az ellenforradalom pedig arra épült, hogy 1918–1919 minden fejleményét a „zsidó-bolsevikok” nyakába varrja, vagyis a szocializmussal azonosítsa, logikus a következtetés, hogy a forradalom ellenfelei nem tartoztak a szocializmus táborába.

A helyzet azonban, mint az általában minden összetett esemény-sorról elmondható, távolról sem volt így. A háborús erőfeszítések nyomán bekövetkezett társadalmi változások, a parasztság politikai szervezése, a városi középosztály – állami és magántisztviselők, kisiparosok, kiskereskedők – korporatizálódása teret nyitott a századelő társadalmi reformgondolatai közül azoknak is, amelyek nem a baloldali szocializmus felé vezették volna az országot, de a régi rendet sem kívánták megőrizni. Ezek közül a XIII. Leó pápa *Rerum Novarum* című enciklikája nyomán megszerveződő, a korlátozások nélküli kapitalizmus kritikájára épülő, a tőke és a munkások közötti kiegyezés lehetőségét a magántulajdon alapján kereső keresztényszocializmus, tágabban pedig a katolikus szociális gondolkodás és társadalomalakító program volt a legfontosabb. Annak képviselői még tevékenyen részt is vállaltak az októberi forradalomban (vidéken sokfelé meghatározó szerephez is jutottak →115, 120), majd egyes irányzataik 1919 augusztusától az ellenforradalom politikai és 1920 januárjától parlamenti bázisát is biztosították. Két szervezet, az inkább agrárius, a mezőgazdasági népesség problémáit előtérbe helyező Katolikus Néppárt és a munkásság katolikus alapon történő megszervezését kitűző, Giesswein

Sándor kanonok vezetésével 1907-ben alakult Keresztényszocialista Párt 1918 februárjában Keresztény Szociális Néppárt néven ismét egyesült. 1918. novemberében programot is hirdettek, ez teljes mértékben illeszkedett a forradalom szelleméhez. Bár kijelentették, hogy céljuk a Szent István által magyarrá és kereszténnyé tett ország megőrzése magyarnak és kereszténynek, konkrét programpontjaik között olyanok szerepeltek, mint az általános, egyenlő és titkos női és férfiválasztójog, a vallásszabadság, a nemzetiségi autonómia, a sajtószabadság, a munkásvédelmi törvények, a nemzeti jövedelem igazságos elosztása és munkához való jog, a középosztály szociális helyzetének javítása, progresszív adózás, az iparendelvények szakképzettséghez kötése, a nyolcórás munkanap, a nők és férfiak egyenlő bérezése, a bérminimum, a nyolchetes szülési szabadság és a munkanélküli- és öregségi biztosítás. A párt vezetői, így Haller István és Huszár Károly, fel is esküdtek az új rendre, illetve nekiálltak a keresztény szakszervezetek és földmunkás- és parasztszervezetek kiépítésének.

A Tanácsköztársaság idején persze a keresztényszocialisták sem működtek, de ez csak a meg nem szállt területekre volt teljes mértékben igaz. Bár a román megszállás alatti vidéken és szerb fennhatóságú terület nagy részén nem működött a párt, az 1919 elejétől kiépített felvidéki szervezetek (alakuló kongresszusukra Kassán került sor 1919 novemberében) tovább terjeszkedtek, és paradox módon erre lehetőségük nyílt a szerb megszállás alatti Baranyában is. →152 Amikor pedig a Peidl-kormány megbukott, az új kormány vezetője, Friedrich István már keresztényszociális programmal kezdett munkához. Végül aztán az antant által is elfogadott koncentrációs kormányt egy keresztényszocialista politikus, Huszár Károly vezette. (EG)

Miért Máramarosszigeten és nem Palesztinában alakult meg a Zsidó Nemzeti Tanács?

A brit kormány 1917. november 2-án kelt és november 9-én kiadott nyilatkozata, az ún. Balfour-nyilatkozat kifejezte az Egyesült Királyság elkötelezettségét, hogy a létrehozzák Palesztinában a „zsidó nemzet hazáját”. Ezzel a lépéssel a 19. század végén alakult

cionista mozgalom célja (legalább részben, hiszen a nyilatkozat furcsa módon nem említi egy zsidó állam létrehozását) bekerült az antant hadicéljai közé. Ezek a hadicélok pedig egyre inkább a különböző nemzeti követelések jegyében fogantak, vagyis a brit kormány a zsidó nemzet létét is elismerte, holott azt még a zsidóság körében is vitatták.

Ennek tükrében persze nem tűnhet meglepőnek, hogy 1918 végén Kolozsvárott, Temesváron és Máramarosszigeten zsidó nemzeti tanácsok is alakultak, valójában azonban létrejöttek legfeljebb részben kötődött a cionista mozgalomhoz és az antant győzelméhez. Bár a cionisták egyik alapítója, Herzl Tivadar Magyarországról származott, 1918 előtt nem igen vertek gyökeret az országban. Magyarország izraelita vallású lakosai ugyan megosztottak voltak, de a fő törésvonalat a valláshoz, az asszimilációhoz és világiasodáshoz való viszony jelentette. A városi, főként nagyvárosi zsidóság jelentős része izraelita felekezeti magyarnak tartotta magát, magyarul beszélt, olvasott, magyar színdarabokat és zenét élvezett, és az izraelita valláson belül is a reformok híve volt. Más részük a vallási és szervezeti reformokkal kapcsolatban tartózkodóbbnak mutatkozott, de nem állt ellen a magyarosodásnak. Végül harmadik részük, főként vidéken, a kisvárosokban és Északkelet-Magyarországon (Máramaros, a mai Kárpátalja) és persze a városokban onnan frissen bevándorlók nemcsak ragaszkodott a vallás által megszabott hagyományhoz (ide értve például a modern, állami oktatás elutasítását is) és életmódhoz, hanem gyakran olyan misztikus irányzatokat követett, mint a hászidizmus. Ők sokszor még a modern, kapitalista, üzletelő zsidó sztereotípiájának sem feleltek meg, például a földművelő máramarosi hászidok.

A háború alatt az előrenyomuló orosz csapatok elől tízezrek menekültek az Osztrák–Magyar Monarchia belsejébe, és ők évekig ott is maradtak. Ezek a zsidók viszont többségükben a hagyományhoz kötődő, megjelenésében is idegen csoportot képeztek, ami olykor még asszimilált hitsorsosaikat is elidegenítette tőlük. A cári birodalom összeomlása után nemcsak pogromokat hozott, hanem egy modern, zsidó önazonosság politikai formájának megerősödését is, amit a magyarországi nyilvánosság is észrevett. Hiszen Oroszországban már évtizedek óta megszerveződött egy baloldali

zsidó politikai mozgalom, és részben ennek mintájára az összeomlás zűrzavarában zsidó nemzeti szervezetek is alakultak, amelyek aztán az orosz birodalom utódállamaiban is zsidó nemzeti alapon működtek, anélkül, hogy szükségszerűen a cionizmus felé fordultak volna.

A magyarországi fejleményekben ez a külső hatás bizonyosan nagyobb szerepet játszott, mint a cionizmus vagy a Balfour-nyilatkozat. A megalakuló zsidó nemzeti tanácsok inkább a nemzeties korszellemet követték (nehéz is lett volna Máramarosszigeten cionista mozgalmat szervezni). Ugyanakkor mégis ezek lettek a kiindulópontja a zsidóság gyors és végleges politikai differenciálódásának is. Az összeomlás közepette már a nemzeti tanácsokon belül is megjelent a cionizmus, feltűntek az új nemzeti többséghez való alkalmazkodás, asszimiláció programjának képviselői, miközben a tanácsok az adott településen a zsidóság szociális, kulturális vagy éppen sportintézményeinek a megszervezésére is vállalkoztak. Bár a zsidó nemzeti tanácsok működése csak néhány településre korlátozódott, jól mutatták milyen rejtett változások zajlottak a zsidó közegben is. (EG)

Melyik volt az igazi ABC?

Bár a Károlyi-kormány hatalomra kerülését forradalom kísérte, az a tény, hogy az uralkodót képviselő „homo regius”, József főherceg bízta meg a kormányalakítással, a régi rend szellemében is legitimé tette a működését. →96 Éppen ezért annak ellenére sem kérdőjelezték meg az uralmát, illetve a népköztársaságot, hogy a politikai mező jobboldalán elhelyezkedő erők fokozatosan szembe fordultak vele. Más volt azonban a helyzet a Tanácsköztársasággal. A munkáspártok egyesülése nyomán kialakított proletárdiktatúra nemcsak irányultságát tekintve volt elfogadhatatlan a polgári politikai erők egy részének és a radikális jobboldalnak, hanem az egész rendszer legalitását is megkérdőjelezték.

Az első világháború alatt bevett szokássá vált, hogy emigráns csoportok (például a jugoszláv vagy a csehszlovák bizottság) nemcsak politikai követeléseik mellett lobbiztak az antant kormányainál, hanem idővel emigráns kormányt is alakítottak. Ezek a testüle-

tek azt állították, hogy nem legitim az Osztrák–Magyar Monarchia uralma egy-egy nemzetisége felett. Amikor sor került a Tanácsköztársaság kikiáltására, Magyarországról is sokan elmenekültek Bécsbe és a déli demarkációs vonalon elhelyezkedő városokba, Aradra és Szegedre, és itt különböző ellenkormányokat alakítottak.

Ezek közül az első a bécsi Antibolsevista Comité (ABC) volt gróf Bethlen István vezetésével, soraiban Teleki Pállal, Gömbös Gyulával, Gratz Gusztávval, a függetlenségi gróf Batthyány Tivadarral vagy a katolikus néppárti (és legitimista) Zichy Jánossal. Céljuk a tanácskormány megdöntése volt, de amíg a csoport egy része, elsősorban a katonatisztek, fegyveres fellépésre törekedtek (ők rabolták el többek közt a 140 millió koronát a bécsi magyar képviselőről →75), addig Bethlenék diplomáciai megoldást kerestek.

Ehhez szinte kapóra jött a május 5-én Aradon gróf Károlyi Gyula vezetésével és főként helyi politikusok részvételével ellenkormány alakult. Az ABC ennek nyomán be is jelentette a feloszlását, tagjai pedig támogatásukról biztosították Károlyit. Az ellenkormány minisztereit ugyan a román megszállók hamarosan internálták, de francia közbenjárásra az időközben a Tanácsköztársaság karhatalmi alakulataitól megtisztított Szegedre utazhattak, ahol Károlyi immár második ellenkormányát is megalakíthatta. Külügyminiszter Teleki lett, hadügyminiszternek pedig Horthy Miklóst kérte fel. →110 Az ő megérkezéséig a minisztériumot Gömbös Gyula vezette államtitkárként, aki a Nemzeti Hadsereg szervezésére fordította minden erejét. Károlyi Gyula helyzete Szegeden meglehetősen sajátos volt, hiszen lényegében csak a várost és néhány elővárosát uralta. Ráadásul kormányát a franciák túl németbarátnak tartották, ezért aztán július 12-én Pattantyús Ábrahám Dezsőnek adta át a hatalmat, aki csak augusztus 23-án mondott le Friedrich István javára. Horthy Miklós azonban már nem volt tagja az Ábrahám-kormánynak, mert időközben kinevezték a Nemzeti Hadsereg fővezérévé. (EG)

Miért kellett akció az intelligenciának?

Az első világháború végén Európa, ezen belül különösen Közép- és Kelet-Európa számos komoly kihívással nézett szembe. Ezek egyike volt az élelmiszerhiány →52 és ettől nem függetlenül a kü-

lönböző járványok. Mindezt tetézte a Monarchia összeomlása és az ezzel járó politikai bizonytalanság. A győztes hatalmak, különösen az oroszországi fejlemények után, semmiképp sem kockáztattak volna, hogy ez a régió is káoszba süllyedjen, ugyanakkor azzal is számolniuk kellett, hogy a közvéleményük mindent szívesebben látott, mint azt, hogy a győzelem után most megsegítsék a propaganda által elképesztően gonosznak lefestett ellenséget. A különböző tényezők összjátékából végül egy sajátos segélyakció kerekedett, a Herbert Hoover vezette American Relief Administration (ARA) fellépése, amely fennállása öt éve alatt lényegében az Elbától az Urálig fontos szerepet játszott a közellátás és a közegészségügyi viszonyok stabilizálásában.

Az ARA egy amerikai szövetségi kormány szerv volt, amelyik elvileg az USA-ban vásárolt élelmiszert és ruhát, valamint kisebb mértékben egyéb közszükségleti cikkeket juttatta el Európába. Kezdetben, a versailles-i béke aláírásáig (1919. június 28.) csak a győztes államok voltak jogosultak a segélyre, a Monarchia utódállamai közül tehát Lengyelország, Csehszlovákia, Románia és a délszláv állam. Ausztria és Magyarország csak készpénzfizetés ellenében kaphatott élelmiszert. 1919 júniusa után ezeket a korlátozásokat elvben feloldották, de Magyarországot, a Tanácsköztársaság miatt, egyelőre továbbra sem vonták be a segélyakcióba. →52

Az ARA tevékenységét egy gyorsan növekvő, a helyi jótékony szervezetekre építő, de amerikai képviselők által felügyelt hálózat alapozta meg. Ennek vezetői és a részt vevő amerikai katonatisztek egyúttal részletes információkat is gyűjtöttek a térségről, annak politikájáról, társadalmáról és gazdaságáról. Az ARA megkapta a Monarchia vasúthálózatának felügyeletét is, elvileg azzal a mandátummal, hogy biztosítsa a működést, hiszen a segélyezendő terület jelentős része távol esett a tengeri kikötőktől, és folyami szállítással sem volt mindig megközelíthető. A vasúti szénellátás biztosítására viszont a szervezet felmérte a bányavidékek állapotát is, és megpróbálta megfelelő felszereléshez juttatni ezeket is. (Villanykörték, villanyvezetékek, támfák, liftkábelek és hasonló, alapvető felszerelések hiányoztak a tárnákból.)

A segélyezés alapját az USA-ban felvásárolt mezőgazdasági készletek jelentették. Ezzel az ARA a háborús konjunktúra meg-

hosszabbítását is biztosította, és így nyilván könnyebben szerezte meg a működéséhez szükséges 100 millió dolláros kongresszusi támogatást. Ugyanakkor lehetővé tette, hogy az Amerikában élő hozzátartozók, rokonok, ismerősök vócsereket (*voucher*) vásároljanak (10-től 50 dollárig terjedő értékben), és a vócsér ellenében a szervezet valamelyik európai raktárában (például Pozsonyban és Kassán) lehetett megfelelő élelmiszercsomaghoz jutni. Végül az ARA pénzáttulalásokat is menedzselte. Különösen aktív volt Csehszlovákiában (bár a szlovák vidékeken elsősorban Lady Muriel Paget brit segélyszervezete volt jelen) és Ausztriában, de különböző tevékenységei (a pénzáttulalás és a vócsérbeváltás) Koszovótól Besszarábiáig terjedtek.

Magyarország tehát kezdetben csak arra volt jogosult, hogy készpénzért cserébe jusson élelmiszerhez, így 250 ezer dollárt költött 319 tonna árura. →52 (A kulcsfontosságúnak tartott Ausztria esetében a kongresszusi tilalmat azzal kerülték meg, hogy az USA kormánya Nagy-Britanniának adott kölcsönt, amit aztán a britek Ausztria segélyezésére fordítottak.) Ezt a helyzetet súlyosbította a Tanácsköztársaság kikiáltása, amit az antant blokádjá követett. Az ARA elvben alkalmazkodott ehhez, bár nem különösebben lépett fel a kiterjedt határmenti csempészet ellen. Ugyanakkor az egyértelmű volt vezetői számára, hogy a segélyezés politikai fegyverként is használható. A bécsi iroda vezetője, Gregory ezredes emlékiratai szerint állítólag júliusban meg is állapodott Böhm Vilmossal a tanácskormány elmozdításáról →113, csakhogy a rendszer már hamarabb összeomlott. Ennek nyomán a segélyezés szinte azonnal megkezdődött, és 1923-ig az ARA kiemelt szerepet játszott a közéletmezésben, →52 mindenekelőtt Budapest gyermekétkeztetésében, de például a ruhaakció kiterjedt az egész országra. Ezalatt összesen mintegy 18 ezer tonna árut szállítottak Magyarországra, amiért csak 60 ezer dollárt kellett fizetni.

A közvetlen politikai célok mellett megfogalmazódott egy másik, általánosabb is, ami tetten érhető volt az Ausztria és Magyarország közti különbségtételben is. A középosztály elszegényedése, látható lerongyolódása és státusvesztése volt az ARA vezetői szerint a bolsevizmus igazi forrása. Amennyiben a középosztályt sikerül a segélyezéssel megerősíteni, akkor elhárul a baloldali hatalomátvé-

tel veszélye is – vélték. Éppen ezért egy idő után már kifejezetten az „intelligencia” megsegítésére indítottak akciót. A lengyel, osztrák, magyar egyetemi tanárok külön menüt ehettek, és a gondosan kiválogatott használt ruhákból kaphattak új kalapot és kabátot, ami már az utcán is kiemelte, hogy ők nem pusztá proletárok. (EG)

Mire kellett teljhatalom egy minisztériumnak?

Az 1918. október 28-i, prágai fordulat, majd a turócszentmártoni nyilatkozat után nem volt kétséges, hogy Magyarország északi területeit illetően vita alakul ki egyik oldalon a csehszlovák kormány, a Szlovák Nemzeti Tanács, a másik oldalon pedig Magyarország között. A csehszlovák kormány képviselői ráadásul már november 6-án megjelentek Szokolcán, a magyar–morva határon fekvő kisvárosban, majd pedig a prágai kormány tagja, az ún. Teljhatalmú Szlovák Minisztérium vezetője, Vavro Šrobár Zsolnán állította fel minisztériumát. Igaz, területi hatásköre ekkor még meglehetősen szűk volt, hiszen a települések legnagyobb részén Budapesthez lojális helyi nemzeti tanácsok felügyelték a régi közigazgatást.

A valóban szokatlan teljhatalmú minisztérium léte hűen mutatta nemcsak a térség hovatarozása kapcsán fennálló bizonytalanságot, hanem a megalakuló Csehszlovákia két része közti távolságot és különbséget is. A cseh tartományokban zökkenőmentesen zajlott a hatalomátvétel, a tartományi és birodalmi bürokrácia egyszerűen hűséget esküdött az új kormányzatnak, a központi bürokrácia tartományi szervei és a tartományi hatóságok bázisán pedig könnyű volt kialakítani a szakminisztériumokat is. Szlovákiában ellenben mindent az alapoktól kellett felépíteni, az északi régió kivételével a csehszlovák kormánynak nemigen volt bázisa, a magyar kormány pedig megőrizte a tisztviselők lojalitását. A teljhatalmú minisztérium, önmagában is egy kicsi, szakpolitikai osztályokra tagolt kormány felállítása lényegében azt jelentette, hogy egyelőre Prága nem közvetlenül irányította a szlovák területeket, hanem a minisztérium próbálta átvenni a magyar kormány teljes belpolitikai hatáskörét. Ez persze alapvetően a csehszlovák fennhatóság alatt álló terület kiterjesztésével történt.

A Szlovák Nemzeti Tanács vezetője, Matús Dúla és Milan Hodža november végén Budapesten tárgyalt a magyar kormánnyal, mindek előtt Jászi Oszkarral →12 a szlovákok lakta területek jövőjéről. Bár Jászi nekik is felajánlotta azt, amit a románok képviselőinek Aradon, ezt ők is elutasították, helyette a szlovákok önrendelkezését képviselték, és azt, hogy a szlovák autonómiát majd Csehszlovákián belül kell rendezni. Ugyanakkor hajlandók voltak egy ideiglenes demarkációs vonal megállapítására, ami nagyjából az etnikai határ mentén húzódott, a mai országhatártól jelentősen északabbra. Ezt aztán rögzítette Bartha Albert hadügyminiszter és Hodža december 6-i megállapodása is.

A prágai kormány azonban kezdettől fogva csak időnyerésre játszott, amíg kellő számú haderőt tud mozgósítani. Ezért a megállapodásról hamarosan kijelentették, hogy érvénytelennek tekintik, helyette pedig a békekonferencia jelölt ki egy másik demarkációs vonalat, amelyik immár a Duna–Ipoly vonalán, jórészt a későbbi országhatár mentén haladt. A Hodža-vonaltól északra fekvő területek megszállása már december elején megkezdődött, és Kassa december 29-i, Pozsony 1919. január 2-i, valamint Ungvár január 13-i elfoglalásával fejeződött be.

A bevonuló csapatok pedig mindenekelőtt a közigazgatás felügyeletét bízták új testületekre, de mivel kevés gyakorlott közigazgatási szakember és a stratégiai szolgáltatások (vasút, posta) működtetéséhez szükséges hozzáértő munakerő állt a rendelkezésükre, kezdetben ez csak a legfelső szintű vezetés cseréjét jelentette, leginkább Magyarországon szocializálódott szlovák káderekre. Egy rövid ideig úgy tűnt, kialakulhat egyfajta kényes egyensúly a városok magyar érzelmű elitje és a csehszlovák megszállók között, amely akár a békeszerződés aláírásáig kitarthat.

A helyzet azonban hamarosan romlani kezdett. A február 12-i pozsonyi tüntetést, ahol a német és magyar szociáldemokraták a szociális követelések mellett tiltakoztak a város Csehszlovákiához csatlóása ellen, a hadsereg fegyveres fellépése követte nyolc halálos áldozattal. Március 25-én pedig, a Tanácsköztársaságtól fenyegetettségével indokolva, a teljhatalmú minisztérium ostromállapotot vezetett be. (EG)

Hogyan létezhetett a Népköztársaság, ha megalakult a Tanácsköztársaság?

Az 1918. október 31-ét követő gyors politikai változásokkal párhuzamosan már 1918 végén megkezdődött az ország területének megszállása az utódállamok hadseregei által. A megszállás részleteit elvileg a belgrádi katonai konvenció rendezte, →19 ami a polgári közigazgatást a magyar kormány közegei kezében hagyta. Éppen ezért a budapesti minisztériumok és hivatalok még viszonylag hosszú ideig levelezést folytattak a demarkációs vonalon túli vármegyékkel, bár ez egyre elszórtabb volt, és lassan csak a kivételes esetekre korlátozódott. Még így is előfordult azonban, hogy Kis-Küküllő vármegye prefektusa támogatólag felterjesztette a nagyszebeni kormányzótanácshoz (*Consiliul Dirigent*) egy discsószentmártoni gyógyszerész patikaengedélyét, amit a budapesti belügyminisztérium jóváhagyott, és a prefektus ennek a jóváhagyásnak a megerősítését kérte.

Eközben azonban Budapesten is bekövetkezett az alapvető politikai változás. Amíg a megszállt területeken működő tisztviselők még a megszállás előtt kivétel nélkül hűségesküvet tettek a Népköztársaságra annak kikiáltása után, a Tanácsköztársasággal szemben ezt a gesztust nem gyakorolták, vélhetően nagy részük nem is akarta, akkor sem, ha a megszálló hatóságok hagyták volna. Az utóbbiakat azonban, legalábbis Erdélyben éppen ez, a Tanácsköztársaság kikiáltása indította arra, hogy újabb hullámban kérjenek hűségesküvet az állami alkalmazottaktól, bíraktól és tanároktól.

Volt azonban néhány olyan terület, ahol nem ismerték el sem az új román kormányzat, sem a Tanácsköztársaság fennhatóságát. A Bánság keleti részén ez a nemzetközi politikával volt összefüggésben. Ezt a területet kezdetben szerb csapatok szállták meg, és az új délszláv állam teljes egészében magának szerette volna, éppen úgy, ahogy Románia is. A két szövetséges közötti konfliktus megelőzésére azonban a békekonferencia ideiglenesen francia megszállás alá helyezte a régió keleti felét, Aradot, valamint Temes-Torontál és Krassó-Szörény vármegyéket. Bár a határok véglegesítését követően, július végén–augusztus elején a Romániához került részt átadták a román közigazgatásnak, májustól július végéig a francia

megszállók a régi, magyar közigazgatást helyezték vissza jogaiba, ez pedig a Népköztársaság nevében adta ki rendelkezéseit.

Még furcsábban alakult a helyzet a Székelyföld egyes részein, mindenekelőtt Székelyudvarhelyen. Bár a román hatóságok itt már 1919 elején a közigazgatás átvételét, hűségeskü letételét szorgalmazták, az ellenállókat pedig fogságba is vetették, ez egyelőre csak a közigazgatásra terjedt ki. A törvényszéken a nyár folyamán a bírák továbbra is a Népköztársaság nevében ítéleztek és idéztek be peres feleket. Bár a Népköztársaságot Budapesten már régen felváltotta a Tanácsköztársaság, az tovább létezett a székelyudvarhelyi tárgyalótermekben vagy a lugosi városházán, hogy aztán augusztustól immár a budapesti, ellenforradami kormányok működtesék a Népköztársaságot. (EG)

Maradtak-e magyar tisztviselők a megszállt területeken?

Az ország jelentős részének megszállása az állami alkalmazottak és tisztviselők jövőjét is megkérdőjelezte. Bár a belgrádi katonai konvenció →19 elvileg helyén hagyta a magyar közigazgatást, a megszálló hatóságok ezt egyáltalán nem tekintették magától értetődőnek. A kezdeti időszakban mindenhol igyekeztek megtartani a hivatali személyzetet, de ez a helyzet néhány hét vagy hónap múlva sokszor megváltozott. A tágabb értelemben vett Erdély területén a *Consiliul Dirigent* hűségesküvel akarta biztosítani a zökkenőmentes hatalomátvételt, és hasonlóképpen jártak el a csehszlovák és a szerb hatóságok is.

A folyamat azonban a közös kiindulópont ellenére meglepően változatos módon zajlott. Erdélyben a bevonuló hadsereg általában a helyükön hagyta a nélkülözhetetlen hivatalnokokat, de voltak olyan esetek, amikor már a bevonulás alkalmával a Román Királyságra, a hadseregre vagy esetleg a Román Nemzeti Tanácsra letett hűségesküt követeltek. Ez a tendencia leginkább a közigazgatás *Consiliul Dirigent* által elkezdett átvételét követően volt mégis jellemzőbb. A kulcspozíciókban lévőket (polgármester, főispán, rendőrfőkapitány stb.) leváltották, helyükbe pedig a Kormányzótanács jóváhagyásával román (de általában erdélyi illetőségű) román nemzetiségű beosztottakat neveztek ki. Az azonban ugyancsak

előfordult, hogy ezek a román tisztviselők már a korábbi magyar közigazgatást is szolgálták. Krassó-Szörény megye prefektusa, Ioan Băltescu például kinevezését megelőzően 1911 óta volt Lugos város polgármestere.

A helyzet akkor bonyolódott, ha a beosztott tisztviselők megtagadták a hűségesküt, viszont a szakemberhiány miatt mégis a helyükön maradhattak, esetleg erőszakkal marasztalták őket. Egyébként nem volt jellemző az atrocitás. A hűségeskü kérdésében a magyar fél arra hivatkozott, hogy amíg nincs aláírt békeszerződés, addig jogilag a terület nem tartozik Romániához, ezért a tisztviselők nem kötelesek hűségesküt tenni. Ezzel sokszor húzhatták az időt, főleg ott, ahol nem sikerült megfelelő utánpótlást biztosítani, valamint a stratégiai szakszolgáltatásoknál, mint a vasút vagy a posta. Ugyanakkor a hűségesküt megtagadókat a Károlyi-kormány és a későbbi kormányok is biztosították erkölcsi és anyagi támogatásról. Ezért gyakori volt a hűségeskü letételét követően annak semmissé nyilvánítására vonatkozó kérelem. Mindenesetre a '20-as évek elején jelentős volt a megyei közigazgatásban a továbbszolgáló kisebbségi tisztviselők mind száma, mind pedig aránya.

Csehszlovákiában is elsősorban a politikai irányítást vette kézbe az új hatalom, a közigazgatási tisztviselők pedig először itt is a hűségeskü kérdésével néztek szembe. Csakhogy még a népes, osztrák bürokráciában edződött utánpótlással rendelkező csehszlovák kormányzat sem tudta egyik pillanatról a másikra pótolni a korábbi állami tisztviselőket és alkalmazottakat, akár megtagadták a hűségesküt, akár nem. Még a nagyobb városok, Kassa vagy Pozsony tisztviselői karában is jelentős folyamatosság érvényesült, magyarok és németek kerültek pozícióba. Ezzel együtt, már csak példát statuálандó is, a hatóságok demonstratívan elbocsátottak és akár Magyarországra toloncoltak tisztviselőket. A vasúti sztrájkok vagy éppen a Tanácsköztársaság kikiáltása is jó okot vagy ürügyet szolgáltatott a kemény fellépésre, az elbocsátásokra. A magyar kormány ugyan 1919 őszén már azt javasolta az itteni tisztviselőknek, hogy tegyék le a hűségesküt, de eltávolításuk a következő években is folytatódott, és végül a kisebbségiek aránya az állami szektorban messze alatta maradt a romániaiinak.

A délszláv államhoz került területeken a közigazgatást 1918. decemberében az újvidéki Nagy Nemzeti Tanács szerveként megalakult Bánát, Bácska-Baranya Nemzeti Igazgatósága vette át, →135, 152, majd a következő év márciusában közvetlenül Belgrádnak rendelték alá. Az első lépés itt is a politikai vezető pozíciók betöltése volt, de a megfelelően képzett szerb személyzet hiánya talán itt korlátozta a legkevésbé a közigazgatási „örösváltást”. Amikor pedig a bíróságok megtagadták az ítélezést, mert tőlük is hűségesküvet követeltek, akkor katonai bíraskodást vezettek be. Nem maradt el a szokásos erődemonstáció, a tömeges kitoloncolás sem. A vasutasok viszont 1920 elejéig magyar állami alkalmazottak maradhattak, ezt még a belgrádi kormány is elismerte. Sőt még sztrájkot is büntetlenül szervezhettek 1919 februárjában a magyar közigazgatás visszaállításáért. Csatlakozásukat az 1920. áprilisi vasutassztrájkhoz viszont már kétharmaduk elbocsátásával torolta meg a kormány.

Természetesen azon tisztviselők, akik megfelelő magyarországi kapcsolatokkal rendelkeztek és ígéretet kaptak erre, általában minden utódállamból Magyarországra költöztek, és a korábbi beosztásukhoz hasonló pozícióban helyezkedtek el. A többi állami alkalmazottként és tisztviselőként nyilvántartásba vett menekült nagyobb része azonban még évekig a vagonlakók sorsában osztozott. (FJ–EG)

Különbözött-e a nők elleni erőszak forradalomban és ellenforradalomban?

Nem könnyű megítélni a nők helyzetét és az erőszakot a „hosszú világháború” idején Európában és különösen Magyarországon. Egyfelől a másik fél által elkövetett nők elleni erőszakot folyamatosan panaszták a vörösök és fehérek politikai és katonai összecsapása során az ellenfél diszkreditálása érdekében. Másfelől, a háború és a válság általában is melegágya a nők elleni erőszaknak, és a háborúk általában felforgatják a társadalmi nemi viszonyokat. →73

Az őszirózsás forradalom erősödő zűrzavar, gazdasági összeomlás, élelmiszerhiány közepette tört ki. Az összeomlott frontról haza

térő katonákat nem sikerült teljesen leszerelni. →18 Sokan megtartották a fegyverüket és zűrzavar sokakat, köztük nőket is, nyugtalansággal töltött el. Híre ment, hogy a felbátorodott munkások és katonák nőket zaklattak vagy megtámadtak, de nehéz megítélni, vajon mennyire volt ez általános.

A Tanácsköztársaság idején az erőszak többféle formát öltött, célpontja pedig az ellenforradalom és az osztályellenségnek tekintettek csoportja volt. Ebbe nők és gyerekek is beletartoztak, és nem merült ki a gyorsított kivégzésekben és letartóztatásokban. A társadalom átalakításának tervéhez kötve, szisztematikus változtatásra is sor került, mint például az internálások, ami az erőszakot meghatározott helyekre, a börtönökbe és táborokba koncentrált.

Az összeomlás után gyűjtött vallomások és feljelentések jelzik, hogy sok nő, főként középosztályi családokból, ahol a férfi családfő távol volt, a vörös gárda (Budapesten) vagy akár a forradalom által új helyzetbe juttatott szolgák, háztartási alkalmazottak részéről is fenyegetésnek volt kitéve. Nem hallgatható el, hogy milyen sérülékenyek voltak ezek a nők nemük, osztályhelyzetük és családi állapotuk okán, de nehéz megítélni, hogy az erőszak mennyiben szólt a nőknek és a nők ellen, és mennyiben irányult az osztályellenségre.

A középosztályon belül jelentős volt a félelem a munkások bosszújától, a nők által elkövetett erőszak lehetősége különösen rémisztőnek tűnt. Mindenesetre az 1918–1919-es nők elleni erőszak sokkal inkább kötődik a fehér paramilitáris alakulatokhoz. →110 Ezek kegyetlen erőszak és kínzások révén váltak hírhedtté, amibe beletartozott a nők és férfiak elleni szexuális erőszak is. A gyilkosságok és egyéb megalázó és erőszakos aktusok áldozatai közt voltak zsidók, parasztok, munkások, szakszervezeti aktivisták, baloldaliak és demokraták, de a „politizáló nők” (a liberális feministáktól a kommunistákig) és az 1918–1919 kormányaiban munkát vállaló nőket is sokan gyűlölték az ellenforradalom hívei közül.

A feminizmust a pacifizmussal, zsidókkal, kommunizmussal azonosították, vagyis a bukott forradalommal és a nemzeti megaláztatással. A fehér különítmények néha a szexuális felszabadítás vulgarizált eszméjével igazolták a nemi erőszakot és a kínzást. Nők és férfiak nemi szerveinek megcsonkítására is sor került.

A Tanácsköztársaság bukása után sok nőt is bebörtönöztek vagy internáltak, és széles körben terjedt a börtönben, fogházban internáló táborban zajló szexuális zsarolás híre. A háború előtt a prostituáltak ellenőrzésére, a nemi betegségek terjedésének megelőzésére a hatóságok rendszeres nőgyógyászati vizsgálatokat írtak elő. A fogságban tartottak esetében aztán ezt fenyegetésként és büntetésként alkalmazták. Ilyenkor régebbi, társadalmi nemileg meghatározott gyakorlatok, amelyek gyakran azokat a munkásnőket érintették, akiknek a szexuális viselkedése nem felelt meg a középosztály erkölcsi elvárásainak, újabb társadalmi csoportokkal szemben alkalmazták. Ezek a csoportok mindezt a közvetlen múlt alapján értelmezték és nem a társadalmi fejlődés és a háború előtti három évtized közegészségügyi rendszerének tükrében.

A nők elleni erőszak kiemelt helyet kapott a magyarországi eseményekről és helyzetről terjedő információkban is. De a polarizált légkör miatt ezeket könnyű volt semmibe venni, ha nem felelt meg az illető világnézetének, vagy ha az erőszakot megérdemeltnek tartották. (GE)

Népakaratot képviselt-e a Román Kormányzótanács?

1918. október 30-án Budapesten megalakult Román Nemzeti Tanács, és az érdemi eredmények nélküli novemberben lezajló aradi román-magyar tárgyalásokat követően →29 világossá vált, hogy az erdélyi román politikusok szándéka az elszakadás Magyarországtól, valamint a csatlakozás a Román Királysághoz. E szándék hivatalos formában történő kinyilvánítására szervezték a gyulafehérvári nemzetgyűlést, ahova 26 vármegye választott román képviselőit várták. Az Aradon székelő Központi Román Nemzeti Tanács körlevele szerint a gyűlést azért szervezték, hogy elkerüljék a népszavazást. Annak ellenére, hogy a gyűlés szervezéséről és céljairól az Erdélyi Nemzeti Tanácsnak és a kormánynak is tudomása volt, ellenintézkedéseket egyik szervezet sem foganatosított. Sőt az előzetes budapesti egyeztetések alapján Jászi Oszkár biztosította Iuliu Maniut, hogy a magyar kormány nem akadályozza meg a nagygyűlés megtartását, emellett utasításai alapján a MÁV külön szerelvényeket biztosított a küldöttek számára.

A gyulafehérvári eseményen összesen 1228 hivatalos küldött vett részt. A küldöttek mintegy fele-fele arányban érkeztek az erdélyi vármegyékből és a Román Királyságból, valamint annak hadseregéből, a választókerületeket, pártokat egyleteket és a két román történelmi egyházat képviselve. A gyűlés reggel 7 órakor kezdődött, azonban a végeredményben elfogadott kiáltvány szövegéről már az előző nap vitáztak. A szöveg, a gyulafehérvári határozat, végül kompromisszum eredménye lett, amely kimondja az erdélyi, bánági és a Magyarországhoz tartozó, de románok által lakott területek elszakadását és azok csatlakozását a Román Királysághoz. Ezen felül a további nyolc pontban javaslatot tett a Románia demokratizálására, ennek során a kisebbségek számára nyelvi, vallási és közigazgatási jogokat kínált, amelyek nagyvonalúbbak voltak az 1868-as nemzetiségi törvény rendelkezéseinél, viszont szerényebbek Jászi Oszkár aradi ajánlatánál. A szöveget – elfogadását követően – kihírdették a gyulafehérvári vármegzön összegyűlt mintegy százezer (egyes források szerint még több) résztvevőnek. Ezt követően, Alexandru Vaida-Voievod javaslatára egy 200 fős Nagy Nemzeti Tanácsot választottak. A közel fele arányban jogászokból álló tanács másnap egy 15 fős végrehajtó testületet jelölt ki, melyet Kormányzótanácsnak (*Consiliul Dirigent*) neveztek. Ennek elnöke és egyben „belügyminisztere” Iuliu Maniu, a külügyek felelőse Alexandru Vaida-Voievod, a hadügyeké Ștefan Cicio Pop, a kulturális ügyeké pedig Vasile Goldiș lett. A pénzügyi osztályt Aurel Lazăr, az ipari ügyekét a szociáldemokrata Iosif Jumanca, a szociális ügyekét az ugyancsak szociáldemokrata Ioan Flureaș vezette. Emil Hațieganura a törvény-előkészítés feladata hárult, míg a Párizsból hazatért Octavian Goga tárcanélküli „miniszter” lett.

Akárcsak a Nagy Nemzeti Tanács, a Kormányzótanács tagjai is többségben a korábbi Román Nemzeti Párt tagjai közül kerültek ki. Rajtuk kívül általában nem reprezentatív számarányban (a Kormányzótanács 15 tagja közül ketten) képviselték a szociáldemokratákat, hasonlóan kisebb részarányban (mindössze hárman) pedig függetlenek voltak. A Kormányzótanács előbb Nagyszebenben, utóbb pedig Kolozsváron székelte egészen 1920. április 4-i fel számolásáig. Lényegében a román hadsereg által megszállt erdélyi, bánági, máramarosi és partiumi területek közigazgatását irányí-

totta. →107 A rendeletekkel kormányzó testület keverten alkalmazta a magyar, illetve a Román Királyság törvényeit és jogszabályait, azonban a legfontosabb ügyek (hadügy, pénzügy, külügy, vámok és illetékek) a bukaresti román kormány irányítása alá kerültek. (FJ)

Elkerülhető lett volna a lakásrekvirálás?

A lakáskérdés már a háború előtt is súlyosan nehezedett Magyarországra. A többi gyorsan városiasodó társadalomhoz hasonlóan, súlyos lakáshiány volt, ami növekvő bérleti díjakat, túlszűfolt és egészségtelen lakókörnyezetet eredményezett. A háború miatt aztán szinte megszűnt a lakásépítés, az ilyen erőforrásokat a hadseregnek juttatták. Ugyanakkor erősödött az elvárás, hogy a katonák és családjuk megkülönböztetett elbánásban részesüljenek a lakhatás, kilakoltatás és bérleti díj tekintetében is, és ez a lakbérek és a bérleti jogviszony egyre határozottabb állami szabályozásához vezetett már a forradalom előtt is.

A tanácskormány megpróbálta megoldani a megoldhatatlannak látszó feladatot. Március 26-án jelent meg a lakások államosításáról szóló rendelet. Ezzel az állam lett a főbérletje mindenkinek, a korábbi háziuraknak is. Felállították egy lakáshivatalt is a vagyoni kezelésre, a bérek meghatározására, a lakberendezés és a lakások elosztására. Az állam vállalta a lakások karbantartását, ahogy a bútorokét is, ami hatalmas kiadással járt a forrásokban szűkölködő kormányszat számára.

A lakásínség és a rossz körülmények tükrében ennek a lépésnek népszerűnek kellett volna lennie. Néhányan, különösen azok, akik beköltözhetek az újonnan kialakított társbérletekbe, valóban örömmel fogadták. Azok számára azonban, akik elvesztették a tulajdonukat, megaláztatás és düh forrása volt, ami nem csökkent, hanem erősödött az idő előrehaladtával. Emellett némelyek úgy értelmezték a rendeletet, hogy az szabad kezét ad számukra a szomszéd vagy a munkaadó, vagy akár idegenek lakásának rekvirálására, noha ez illegális volt a rendelet alapján is. A kormányzat forradalmi bíróságokkal próbálta elítéltetni őket, de ez a „spontán kisajátítás” csak egy része volt a problémának.

Fontosabb volt a lakáshivatalon belüli korrupció. Könnyű volt megvesztegetéssel vagy manipulációval jobb elhelyezéshez vagy lakáshoz jutni, és aztán azt tisztes haszonért bérbe adni. A dolgok annyira rosszra fordultak, hogy Szamuely Tibort →112 nevezték ki a hivatal vezetőjének. Neki kellett volna rendet tennie a hivatalban, de csak néhány napig maradt meg a posztján, miután sikertelenül próbálta megtisztítani a hivatalt a „férges almáktól” és enyhíteni a lakások iránti keresletet a háború idején Budapestre érkezők deportálásával. A visszaélések némelyikét egyenesen kivégzéssel torolta volna meg, de megbízása és a rendszer rövid időtartama korlátozta ennek az intézkedésnek a hatását.

Mindent összevetve a Tanácsköztársaság lakáspolitikája rendkívül népszerűtlen és nagyon drága volt a gazdasági, katonai és politikai zűrzavar közepette. A rekvirálás Budapesten volt a legelterjedtebb, de a többi nagyvárosban is akadt rá példa. 1919 augusztusa után az érintettek vissza akarták szerezni a tulajdonukat és megbüntetni a beköltözőket, akár önkényesen telepedtek be, akár a lakáshivatal engedélyével. Ezzel persze a lakhatási válság nem szűnt meg. A következő kormányok is rákényszerültek a lakásínség kezelésére, ami kiterjedt szabályozást jelentett: a katonaviseltek kilakoltatási tilalmát, a lakbérek emelkedésének korlátozását, és annak biztosítását, hogy minden elérhető lakhatási lehetőséget kihasználjanak. A magántulajdont nem lehetett korlátlanul helyreállítani, mert az ellenforradalmi kormányoknak is kezdeniük kellett valamit a városiasodással, és a háború alatti ígéretekkel és várakozásokkal. A világháború idején a lakáspiac felett kialakított állami ellenőrzés pedig eszközöket is kínált ehhez. (GE)

Mennyit ért IV. Károly manifesztuma?

I. (IV.) Károly 1918. október 16-án egy rövidke, a *Wiener Zeitung* különkiadásában alig egyoldalas manifesztummal lepte meg népeit. Az uralkodó, a magyar korona országainak területi egységét nem sértve, népei tudomására hozta, hogy a hatalmas, közös háborús erőfeszítés nyomán és a közeledő békére tekintettel ideje úgy átalakítani a birodalmat, hogy az lehetővé tegye minden népe nemzeti fejlődését. Az uralkodó egy szövetségi állam megalakí-

tását jelentette be, ahol ezen belül minden nemzet saját területén külön államot alkot, de a közös érdekeket egy központi szervezet révén kezeli. Ehhez segítségül hívta a nemzeti tanácsokat is, amelyeket az egyes nemzetek parlamenti képviselőiből alakítottak meg.

Károly persze elkésett a nemzeti tanácsokról szóló felhívással, hiszen Ljubljánában már augusztus közepén szlovén nemzeti tanács alakult, amelyik egy délszláv állam megteremtésért lépett fel, és Zágrábban már október 5–6. óta működött egy szlovén–horvát–szerb nemzeti tanács is. Nem volt ez másképp a cseh tartományokban vagy éppen Galíciában sem, és a nemzetiségi politikusok immár egyöntetűen utasították vissza Károly kísérletét.

Az 1918 októberében valóban reménytelen kísérlet azonban elsősorban megkésett volt, nem pedig teljességgel megalapozatlan, és persze nem is előzmények nélküli. Sőt Károly elég vázlatos tervében valójában a századelő óta megfogalmazott legfontosabb nemzetiségi reformtervek képviselői is saját javaslataikra ismerhettek. A Monarchia jövőjéről ugyanis már évtizedek óta folyamatos tervezgetés zajlott, és az erre vonatkozó elképzelések egyik fő irányát a különböző tartalmú föderatív tervek alkották. Aurel Corneliu Popovici 1907-ben megjelentetett *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich* című munkája Ferenc Ferdinánd Belvedere-köréhez kötődött, és az egész birodalom – tehát Magyarország – nemzeti alapú területi átalakítását és egy centralizált, erős központi kormánnyal rendelkező föderáció megteremtését javasolta, 1918-ban pedig az osztrák szociáldemokraták egyik vezetője és a független Ausztria első kancellárja, Karl Renner publikálta tervét egy bonyolult felépítésű államszövetségről, amelyben minden nemzetiség egy terület nélküli államot alkotott volna, miközben a történelmi tartományokat gazdaságföldrajzi alapon ugyancsak szövetségi államokká alakítják. Sőt már 1917-ben ismét napirendre került a Monarchia átalakításának egy harmadik és persze korábban is ismert változata: a trializmus.

Amikor az uralkodó újra összehívta az osztrák parlamentet, a Reichsratot, a szláv képviselők közös nyilatkozatban fejezték ki lojalitásukat, követelve egyúttal azonban a Monarchia átalakítását is. A délszlávok egy külön délszláv államot szerettek volna, ame-

lyik Magyarország és Ausztria egyenlő partnereként, harmadik államként vesz részt a közös ügyek intézésében. Igaz, a föderalizmus felé mozdulva a csehek már ekkor felléptek a szlovákokkal közös részállam érdekében.

Károly egyébként valóban arra törekedett, hogy a nemzetiségi konfliktusokat akár az állam reformja árán megoldja, de ehhez két feltétel sem volt adott. A magyar politikai elit elutasított bármiféle átalakítást, és persze hallani sem akart arról, hogy Magyarország területi egységét akár csak belső föderalizálással vagy éppen autonómiával megbontsák. Ez a konszenzus még a polgári radikálisok vezetőire és Jászi Oszkára is kiterjedt, aki nemcsak Renner tervét vette tűz alá, hanem saját munkájában (*A Monarchia jövője és a Dunai Egyesült Államok*) is abból indult ki, hogy megmarad Magyarország területi kiterjedése. A másik tényező maga a háború volt, az állam radikális átalakítását nemigen lehetett a hadviselés mellett elvégezni, és a vereség után az uralkodó korábbi politikai gesztusai már súlytalanok voltak. A *Völkermanifest* teljes elutasításra talált, lényegében a Monarchia szétesésének beismerése volt. (EG)

Betiltották-e a „polgári” lapokat a kommün alatt?

A Tanácsköztársaság bukása után előszeretettel részletezték a proletárdiktatúra alatti szenvedésüket a „polgári” újságírók, holott ők azon csoporthoz tartoztak, amelynek szinte a legkevesebb bántódása esett a kommün alatt. Talán éppen ezért jeleskedtek a Tanácsköztársaság-ellenes irodalom termelőiként, mert nem egy közülük tekintélyes summákat vett föl az 1918–1919-es forradalmak idején. Lovászy Károly író-parodista is az újságírók kommün alatti szenvedéseire, a sajtószabadság felszámolására összpontosított a maga 1919 utáni visszaemlékezésében, azt írta, hogy a proletárdiktatúrában „egymásután tiltották be az összes lapokat”, a *Vörös Ujság* vezércikkében a polgári újságírók megdöglését kívánták, és „krumplikapálásra és útkaparáásra ítélte a sajtó embereit”.

Három reakciónak minősített országos napilapot 1919. március 25-én rendeletileg valóban megszüntettek, ezek: a *Budapesti Hirlap* (melynek szerkesztőségébe a *Vörös Ujság* költözött), a 8 *Órai Ujság*

és az *Alkotmány*, de a többi polgári lap tovább működhetett, és megbízhatóan szállították a proletárdiktatúra mellett kiálló cikkeket. A Tanácsköztársaság kezdeti támogatottsága és az újságírók jelentékeny részének opportunizmusa miatt szükség se lett volna az egyes lapokhoz központilag kivezé nyelt szerkesztőkre, mint amilyen a szociáldemokrata Ormos Ede volt a *Pesti Hirlap*nál. Egyes újságokat ugyan jelentősen átalakítottak, például a *Déli Hirlap*ból *Vöröskatona* néven március 30-án a Vörös Hadsereg újságja lett, vagy a *Világból* áprilisban *Fáklya* néven a Közoktatásiügyi Népbiztosság lapja, de az újságírói állomány nem változott.

Am ahog y minden területen, az első „boldog” hetek után a sajtóban is éreztették hatásukat a nehézségek: a papírhiányra hivatkozva – némileg álságosan, hiszen a propagandakiadványok nyomására azért akadt papír – a Forradalmi Kormányzótanács az 1919. április 8-i ülésén a *Vörös Újság* és a *Népszava*, valamint a szintén a kormány felügyelete alá kerülő *Az Est* és a *Pester Lloyd* kivételével az összes napilap megszüntetéséről határozott, de annak végrehajtását azonnal fel is függesztette. Érthető, hogy mikor határozni kellett, hogy mely lapok működhetnek tovább, akkor a kormányzat a kommunista és a szociáldemokrata újság, valamint a legnépszerűbb újság és a külföld tájékoztatására szolgáló német nyelvű lap megmentése mellett döntött. Ugyanakkor a népbiztosok közül többen, így Kun vagy éppen Lukács György is, amellett érveltek, hogy polgári sajtóra egyáltalán nincs szükség. Mindenestre ezzel – és az immár szigorú ellenőrzéssel – az olyan kellemtelen írásoktól is megkímélhette magát a tanácskormány, mint amilyen Kosztolányi Dezsőnek a *Pesti Napló*ban 1919. május 8-án megjelent, az osztrák kormányt támadó *Beer úr* című cikke volt.

A polgári sajtó megjelenése május 14-től teljesen szünetelt. 1919 nyaratól még így is súlyosbodott a papírhiány, amely már nemcsak a napilapok, de az iskolai tankönyvek és olvasókönyvek kiadására is kihatott. Ekkortól már a *Vörös Újság*ot is csak gyenge minőségű, sárga színű, újrafelhasznált hulladékpapírra tudták nyomni, július 8-tól aztán 12 helyett már csak 8 oldalra. Persze továbbra is lehetett kérelmezni lapengedély kiadását a Papír- és Nyomdaanyag Hivatalnál – csak esélytelenül. A Forradalmi Kormányzótanács által felfüggesztett lapok újságírói, szerkesztőségi és kiadóhivatali

alkalmazottai viszont – immár az államtól – továbbra is megkapták a fizetésüket. A távlati elképzelés szerint nem mezőgazdasági munkára küldték volna a „polgári” újságírókat, hanem a vidéki alfabetizációs programban hasznosították volna az írástudásukat. Persze „betiltások” azért előfordultak, és ezek nemcsak a „polgári” sajtótermékeket érték. Például a Sajtódirektórium vezetőjének és a Magyar Újságírók Szakszervezetének elnökének, a szociáldemokrata Göndör Ferencnek Az *Ember* című lapját is „betiltották” 1919 áprilisában, miután „Máca” című nevezetes cikkükben megtámadták Lukács Györgyöt – és rajta keresztül Kun Bélát –, és hasonló sorsra jutott 1919 nyarán Kassák Lajosnak a kommun kultúrpolitikáját bíráló *Ma* című folyóirata is. (CSP)

Mit ért a Lex Apponyi a megszállt területeken?

A magyarországi közoktatás viszonyait 1907 óta magyarosító törekvései miatt nemzetiségi politikusok által sokat bírált oktatási törvény, az ún. Lex Apponyi (1907: XXVII. tc.) szabályozta, azzal a megszorítással, hogy a háború miatt az oktatásirányítás kénytelen volt engedményeket tenni a tanítókkal és tanárokkal szemben támasztott követelményekből. A törvény egyik fő törekvése valóban a magyar nyelvtudás erősítése volt akár az anyanyelv rovására is, és tanulók magyar nemzeti szellemben, a magyar nemzethez tartozásra nevelése. Ennek legfőbb eszköze az állami szubvenciók feltételhez kötése és az állami iskolák számának növelése jelentette, a községi és főként a felekezeti iskolák rovására.

Amikor 1918 végétől kezdve az ország egyre nagyobb területén alakult ki új hatalom → 118, 122, 133, 140, 151, 152 az iskolarendszer sem marad érintetlen. Mind a román Kormányzótanács, mind a csehszlovák Teljhatalmú Minisztérium, mind az újvidéki Nemzeti Igazgatóság határozott, bár sok tekintetben széttartó tervekkel rendelkezett ezen a téren, és ezek érintették a meglévő és a még csak létrehozandó iskolákat is. Az azonban mindegyik esetben közös volt, hogy a Lex Apponyit egy új oktatási törvény elfogadásáig hatályban tartották, maguk gyakorolva a kormány hatásköreit, kötelezően elsajátítandó államnyelvnek pedig immár saját anyanyelvüket tekintették.

Új iskolák alapítására mindenek előtt a román uralom alá került területeken került sor, mivel a Kormányzótanács nem akadályozta az új felekezeti iskolák létrehozását, ami sokszor az állami iskola felekezeti alakításával történt meg. A magyar szervezetek pedig éppen ebben látták az anyanyelvi iskoláztatás fenntartásának a biztosítékát, egyúttal annak lehetőségét, hogy a korábban állami alkalmazású tanítók és tanárok mentesüljenek a hűségeskü letételének dilemmájától. →136 Ezzel szemben a déli és az északi országrészben a meglévő iskolák fenntartása kapott elsőbbséget. A szerb Nemzeti Igazgatóság már 1918 végén rendeletben garantálta az anyanyelvi oktatás jogát, a csehszlovák Teljhatalmú Minisztérium oktatásügyi referense, a szlovák Anton Štefánek szociológus viszont a szlovák anyanyelvű tanulók által látogatott iskolák mihamarabbi elszlovákosítása mellett döntött – megbízható szlovák tanerő hiányában csehek alkalmazásával. Paradox módon ez legalább annyira szlovák-, mint magyarellenes éllel történt, mivel Štefánek attól tartott, hogy a szlovákok túl jólelkűek lennének, és beletörődnének, ha a magyar tanítók rossz szlováksággal továbbra is magyarbarát szellemben nevelnék őket, szemben az állami elvárással, a csehszlovák hazafias szellemű oktatással – amit egyébként a Lex Apponyi vonatkozó rendelkezésével is alátámasztott. Ezért aztán a szlovák minisztérium már 1919-ben mintegy 1300 tanítót bocsátott el – és bár egy részük reaktiválási kérelme később eredményes volt, többségük vagy új foglalkozást keresett, vagy Magyarországra költözött. Emellett a kormány megkezdte a felekezeti – mindenek előtt az evangélikus – iskolák visszaszorítását, de hosszabb távon fennmaradt egy kiterjedt magyar nyelvű iskolahálózat a többségében magyarok lakta vidékeken.

Noha a déli területeken a Štefánekéhez hasonló szisztematikus fellépéssel 1919 őszéig még nem kellett szembesülni, egyes iskolák helyzete ellehetetlenülni látszott. Előfordult, hogy nem engedték az érettségi letételét, máshol az iskola új igazgatójának képzettsége nem volt megfelelő, és ez aláásta az intézmény működését, és Csehszlovákiával ellentétben nagyobb létszámú tanári utánpótlás sem állt rendelkezésre. Végül itt is általános probléma lett a hűségeskü kérdése. Ez utóbbi ugyan a később Romániához csatolt területen is gondot okozott, de itt a tanárhiány miatt a hatóságok meglehetősen

engedékenynek bizonyultak. Még évekig próbálták elérni, hogy a magyar tanítók és tanárok maradjanak az állami iskolarendszerben, persze az államnyelv megfelelő elsajátítása mellett, miközben a hirtelen felduzzadt felekezeti iskolarendszer visszaszorítása majd csak 1921–1922 körül indult meg. A Lex Apponyi viszont mindkét területen fontos hivatkozási alap volt mind a felekezeti iskolák tanárainak helyzetét, fizetését, fegyelmi alárendeltségét, mind az immár jugoszlávként és románként értett hazafias nevelés követelményét illetően. (EG)

Kik kaptak egyetemi katedrát a Tanácsköztársaságban?

A Tanácsköztársaság ellenfelei szerint: „gyanús értékű egyéneket” neveztek ki egyetemi oktatóknak, akikről az 1919 utáni ellenforradalmi időszakban azt állították, hogy „tapasztalatlanságuk” és „hazafiatlanságuk” miatt a magyar felsőoktatást „teljesen diszkreditálták” „a művelt nyugat előtt”. Az egyik első kommüntörténeti áttekintés külön kiemelte közülük Babits Mihályt – akit már 1918 előtt is támadott és meghurcolt a jobboldal az első világháború idején közzétett pacifista békeversei miatt –, mint akinek első, a Tanácsköztársaság alatti munkája egy, a *Szózat* oktatásáról szóló „vezérfonal” lett, amelyben állítólag a „haza” fogalmának „ősdiszgáról” és „ostobaságáról” értekezett.

Talán már Babits neve is jelzi, hogy a kommün idején mennyire tapasztalatlan és mennyire kommunista „kóklereket” helyeztek egyetemi tanári pozíciókba. A Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára kinevezett oktatók, a bemutatást nem igénylő Babits Mihály mellett Benedek Marcell irodalomtörténész, Bolgár Elek történész-filozófus, Czebe Gyula klasszika-filológus, Fülep Lajos művészettörténész, Király György irodalomtörténész, Turóczi-Trostler József irodalomtörténész, Vadász Elemér őslénytannal is foglalkozó geológus és Varjas Sándor filozófus (valamint a bécsi levéltárosi feladatai miatt a katedráját el nem foglaló – és annak elfogadásáról nem is nyilatkozó – Szekffü Gyula) között kisebbségben voltak nemcsak a kommunisták, de a tudományokat a történelmi materializmus alapján művelők is. (A mérnöki képzésben még kevésbé érvényesítettek ideológiai szempontokat, hiszen

„nemzeti” irodalomtörténet létezhet, de „nemzeti” aerodinamika nem, a Műegyetemen például Kármán Tódort helyezték vezető pozícióba.) Ami pedig Babitsnak az 1919 tavaszán tartott „hazafiatlan” irodalomtörténeti előadásait illeti: tanítványa, Szabó Lőrinc feljegyzéseiből tudjuk, hogy a költő valójában igen nagy elismeréssel beszélt Vörösmartyról. Csak a „magyar glóbusz” nézőpontját használhatatlannak tartotta, mert hangsúlyozta, hogy Vörösmarty és előképe, Zrínyi nem érthető meg a külföldi példa, Tasso nélkül. Babitsnak az az „internacionalista” következtetése háboríthatott fel sokakat, hogy „a formai motívumok [...] úgy szállnak tovább, hogy a nemzeti elkülönülést tekintetbe nem veszik”. (Tegyük hozzá, hogy Babitsnak voltak ennél politikusabb megnyilvánulásai is a Tanácsköztársaság idején, következetes pacifizmusa miatt ugyanis a Vörös Hadsereg északi hadjáratát is bírálta.)

Összességében azt mondható, hogy tudományos aggályok nem merülhetnek fel a Tanácsköztársaság idején kinevezett egyetemi oktatókkal szemben, ők szinte kivétel nélkül már az 1918 előtti „Régi Magyarországon” is pozíciót érdemeltek volna, de a protekciójuk hiánya, valamint a konzervatív kultúrpolitika ezt megakadályozta. Ahogy Babits Mihályt 1915 decemberében nem-hogy nem választották be a Petőfi Társaságba, de a jelöltek közül a legkevesebb szavazatot kapta, az egyetemeken is falak zárták el a „progresszívek” előmenetelét. E falak ledöntéséhez már a Károlyi-rendszerben hozzákezdtek, és a Tanácsköztársaság idején csak folytatódott ez a folyamat. Hiszen az oktatáspolitikai tárca vezetője ugyanaz maradt, csak a Berinkey-kormány közoktatásügyi minisztere, Kunfi Zsigmond népbiztosként folytatta működését. Olyan radikális döntések is születtek, mint az Egyetemi Tanács feloszlatása, amely helyére egy bizottságot neveztek ki a galileista Dienes Pál matematikus vezetésével. Ez a lépés és olyan emblemikus, de „reakciónak” tartott oktatók felfüggesztése, mint Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt vagy Angyal Dávid (aki aztán az 1943-ban megjelent memoárjában nem is fogta vissza magát az 1918–1919-es forradalmak kritikájában) semmibe vette az egyetem autonómiáját. Ezeknek az érdeksérelmeknek is köszönhető, hogy a Horthy-rendszerben előszeretettel állították be kommunista diletánsoknak a Tanácsköztársaság idején egyetemi katedrát kapó oktatókat. (CSP)

Mi volt a medgyesi határozat?

Az Erdélyben élő német lakosságnak, ezen belül a szász közösségnek gyorsan kellett reagálnia az impériumváltás körülményeire. Adolf Schullerus evangélikus lelkész és teológus vezetésével az addig a magyar kormánnyal jó viszonyt ápoló szász elit 1918 októberében a magyarországi németek jogainak hangsúlyozásán túl még a magyar állami integritás fenntartása mellett állt ki. A történelmi hivatkozási alapot a királyoktól kapott különböző előjogok jelentették, a Monarchia felbomlása azonban átrajzolta ezt a koncepciót. Az új politikai stratégiát a helyzetet figyelembe véve kellett megalkotniuk. 1918. november 25-én a Szászok Központi Tanácsa először semlegességről döntött, vagyis sem a magyar, sem a román oldal mellett nem kötelezték el magukat, Erdély kérdésében pedig az említett gyűlésen szintén a semlegességet választották.

1918. december elejére azonban a román hadsereg bevonult a szászok lakta területek nagy részére is, ezért átgondolták addigi álláspontjukat. A Kormányzótanáccsal tárgyalva (a már korábban sem éppen magyarbarát Rudolf Brandsch és Iuliu Maniu) garanciákat szerettek volna a gyulafehérvári határozatok betartására a kisebbségi jogok tekintetében. A Kormányzótanács azonban előzetesen semmilyen garanciát nem nyújtott, elsőként a szász közösség mielőbbi egyesülési nyilatkozatát várták. Ennek ellenére, valamint a realitásokhoz igazodva a szászok vezetése a Kormányzótanács elvárásainak megfelelően 1919. január 8-ra nagygyűlést hívott össze Medgyesre. A gyűlésen két nézőpont vitája zajlott. Brandsch és társai a Romániához való csatlakozást látták célszerűnek, mivel – számba véve a realitásokat – Magyarország szerintük sem közigazgatásilag, sem hadseregét tekintve nem jól szervezett. Brandsch vitapartnere, Friedrich Ipsen a Jászi-féle megoldásban bízva, svájci mintájú Erdélyt képzelt el, és amellett érvelt, hogy nincs garancia a gyulafehérvári határozatok betartására. A mintegy nyolcórás vitát követően a 138 küldöttből mindössze négyen maradtak Ipsen mellett. Ezzel egyidejűleg a dualizmus kori, a magyar kormánnyal megkötött alkukon alapuló korábbi politika fő exponensei, például Carl Wolff, visszavonultak a politikától.

A döntésben az is szerepet játszhatott, hogy a bukovinai német közösség már 1918. november 26-án, a bukarestiek pedig ugyanazon év december 9-én fogadtak el hasonló nyilatkozatot. Jászi és munkatársai ugyan kidolgozták a magyarországi németek számára az autonóm és széles körű, a kormányzatban is releváns jogokat biztosító rendeletet, de az erről szóló néptörvényt csupán 1919. január 28-án fogadták el. Bár ez teljes mértékben megfelelt a Kormányzótanáccsal szemben támasztott követeléseknek, mégis a magyar kormány elkésett próbálkozása maradt. (FJ)

Miért nem Magyarországon alakult meg a Bauhaus?

A Népköztársaság és a Tanácsköztársaság is csak emlék volt, amikor 1921. augusztus 14-én a Pécsi Szocialista Párt által összehívott nagygyűlés kikiáltotta a Baranyai Köztársaságot, és a Károlyi-kormány volt hadügyminiszterét, 1920 augusztusa óta Pécs választások nyomán hivatalba került polgármesterét, Linder Bélát választotta meg annak vezetőjévé. Bár a magyar kormány csapatai augusztus 22-én bevonultak a városba véget vetve a kérészerű államalakulatnak, a békeszerződés ratifikálása után immár kivonulásra kényszerülő szerb csapatok támogatásában reménykedő, néhány napig fennállt államocská nem véletlenül tekintett magára úgy, mint az őszirózsás forradalom folytatójára. A viharos eseményekben utoljára még szinte minden olyan társadalmi tényező kifejezésre jutott, amelyeknek szerepe volt a forradalom kioldásában, majd későbbi alakulásában.

Baranyának a Mecsek gerincétől délre fekvő része, benne a szénbányák a belgrádi katonai konvenció alapján kerültek szerb megszállás alá. A megszállók és a magyar közigazgatás kezdeti barátságos viszonyát, ami a Doktor Sándor vezette Nemzeti Tanács feloszlásában is megnyilvánult, hamar felborította két tényező: a bányák jelentősége az új délszláv állam számára, valamint az újvidéki nemzetgyűlés elhatározása arról, hogy mindenhol átveszik a közigazgatást. Hamarosan már csak Pécs városának tisztviselői kara maradt a helyén, hogy végül Nendtvich Andor polgármester is kénytelen legyen a demarkációs vonal magyar oldalán fekvő Sásdra menekülni.

A szerb hatóságok azonban nem tudták biztosítani a bányászok ellátását, és a közigazgatással szembeni fellépésük is ellenérzést szült. 1919 februárjában általános sztrájk tört ki, amelynek végén, 1919. március 13-án a szerb kormány megígérte, hogy visszahe-lyezik a régi közigazgatási személyzetet. Bár a Tanácsköztársaság kikiáltása miatt ez elmaradt, Nendtvich és kollégái visszatértek a városi hivatalokba. Ettől kezdve a baranyai szociáldemokraták és szocialisták, akiket 1919. augusztus 1. után az ellenforradalom elől menekülők ezrei erősítettek, arra törekedtek, hogy Baranya, később Baranya és Baja együtt, autonómiához jusson szerb megszállás alatt. Ezt különösen felerősítette a Somogyi-Bácsó-gyilkosság híre, ez ellen a szocialisták több ezres gyűlésen tiltakoztak. Itt a magyar fennhatóság visszatérését ahhoz kötötték, hogy Budapesten álljon vissza az 1918 októberében megszületett kormányzati rendszer.

A szerb hatóságok támogatásával 1920 augusztusában előbb a feloszlott Nemzeti Tanácsot alakították újra, majd ez lebonyolította a jobbára a választók véleményét tükröző törvényhatósági választásokat. Az új törvényhatóság ezután Linder Bélát választotta polgármesternek, Doktor Sándort pedig a törvényhatósági bizottság elnökének. Eközben azonban szervezkedett a megyében a többi párt is. A keresztényszocialistáknak →126 főként Pécs városában, mindenekelőtt a vasutasok és a kisiparosok között volt befolyása, a Kiszegzák pedig a falvakban és mezővárosokban építkeztek – a megszállás ellenére kifejezetten sikerrel. Ez a két párt a Huszár-kormány létrejöttét követően már a magyar közigazgatás visszatérésére várt, és Budapesttel egyeztetve a közigazgatási és politikai pozíciók elosztásáról tárgyalt. Budapest még árnyékközigazgatást is kinevezett egy Pécsen tartózkodó kormánybiztossal az élen.

A város maga a fehérterror elől menekülő modernista művészeknek is a gyülekezőhelye lett, akik Pécsi Művész Kör néven működtek. Kiemelkedők közülük a magyar Bauhaus később Németországba emigráló alkotói. Közülük többen, így Molnár Farkas és Breuer Marcell, hazatértek Magyarországra, de Breuernek zsidóként ismét emigrálnia kellett. Mások viszont, mint Weininger Andor már soha nem tértek haza, hanem a nácik zsidóüldözése elől amerikai emigrációba kényszerültek.

Linder eközben, miután új felesége, egy korábbi szerb tisztárca lányának befolyása alá került, egyre inkább azt szerette volna elérni, hogy Baranyát előbb öt évre „ideiglenesen”, majd véglegesen is a délszláv államhoz csatolják. Ehhez partnerekre lelt a szerb politikában is, de végül a békeszerződés ratifikálása után nem volt tovább halasztható a hatalomátadás. (EG)

Miért nem folytatta a Tanácsköztársaság Károlyi földosztását?

Ebben a fontos kérdésben nem volt ellentét szociáldemokraták és kommunisták között. A dogmatikus marxisták szerint – és mindkét párt ilyen volt – a kisbirtok nem versenyképes a nagybirtokkal. Ez végső soron igaz lehet, ezért töreksenek Európában ma is a kisparaszti birtok mesterséges erősítésére, állami támogatással, az összefogás különböző formáival. A Tanácsköztársaság nehéz helyzetében azonban a politikai hangulat gyors javítása volt a legfontosabb, és ezt a földosztás folytatása elősegíthette volna.

A Károlyi-féle földreformtörvény elfogadását hosszas viták előzték meg, amelyek során az MSZDP nagy engedményeket tett Károlynak és Nagyatádi Szabó Kisgazdapártjának. Ezekről, mint a nagybirtokosok kártalanítása vagy a radikális földosztás, szívesen lemondtak a Tanácsköztársaság kikiáltása után, elfogadva a nagy-és középbirtok megváltás nélküli nacionalizálásának programját.

Mint ismeretes, Szovjet-Oroszországban a földet államosították ugyan, de használatra felosztották a kisparasztnak között. Az eredeti bolsevik programban szó sem volt ilyesmiről, de miután az októberi forradalom után koalíciós kormány alakult a baloldali eszerek (parasztoszocialisták) bevonásával, megnyerésük érdekében egy az egyben átvették az ő agrárprogramjukat, ami politikailag jó megoldásnak bizonyult. Ennek ellenére, amikor 1918 nyarán az eszerek kiváltak a kormányból és a szovjethatalom ellen fordultak, a „radikálisok” sok helyen visszavették a földet a parasztoktól és szövetkezeteket, sőt „kommunákat” alakítottak, aminek eredményeként a parasztság nagy része passzív maradt Gyenyikin előretörésekor. Ezért az 1919. márciusi pártkongresszus Lenin javaslatára visszatért az 1917. novemberi észszerű agrárpolitikához. Ám mikor Kun

Béla és hívei 1918 őszén hazatértek, a nekik rokonszenves radikális megoldás érvényesült még, és ezt tartották követendőnek.

A kisparasztság többségének passzivitása láttán azután többször felmerült a Tanácsköztársaságban valami mérsékelt földosztás gondolata, de amennyire tudni lehet, nem sok történt ebben az irányban. Ráadásul miután a nagybirtokok együtt maradtak mint kollektív termelőszövetkezetek, a legtöbb helyen ideiglenesen a régi intézők, sőt egy-két helyen a régi tulajdonos vezetésével, a régi cselédség nem mindig érzékelt nagy változást. →117

Nehéz volt biztosítani a városok élelmiszer-ellátását, ami rontotta a városi lakosság hangulatát, falun viszont az elkerülhetetlen rekvirálás, különösen a lovak rekvirálása a hadsereg részére, még fegyveres ellenállást is kiváltott. A Kormányzótanács és a tanácskongresszus vitáinak egyik fő tárgya a falusi helyzet megoldása volt, de a Tanácsköztársaság egész fennállása alatt nem tudtak jó megoldásra jutni.

Sőt a vezetők: Kun Béla vagy Varga Jenő még később sem ismerték el, hogy a bajok egyik fő oka a földosztás elmaradása volt. Később viszont felmerült az a naiv elképzelés, amely szerint, ha földet osztanak, a parasztság fegyvert ragad a forradalom védelmében. Nem volt olyan csodaszer, amely pótolni tudta volna a hosszú világháborúban elpusztult vagy megrokkant harc képes férfiakat. Négy és fél hónap kevés volt ezeknek az alapvető problémáknak a megoldására. (HT)

Milyen festményeket láthattak a proletárok a „köztulajdonba vett műkincsek” kiállításán?

A Múcsarnokban 1919 júniusában nyílt meg a „köztulajdonba vett műkincsek” kiállítása, amelyen a korábban az arisztokrácia és a burzsoázia birtokában lévő, a kommun idején államilag elkobzott műtárgyakat állították ki, és melyet szakszervezeti igazolvánnyal ingyenesen lehetett látogatni. Lukács György helyettes közoktatásiügyi népbiztos a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 22-i ülésén már jelezte, hogy „a magánkézben levő muzeális értékű műkincsek bizottság útján összeírtnak és közvagyonnak minősítettnek”. Az 1919 utáni Tanácsköztársaság-ellenes irodalom-

ban a nagypolgári otthonokban és az arisztokraták kastélyaiban féltve őrzött műkincsek „elrablásával” vádolták a kommünt, de a képek és szobrok nem a Szovjetházba, a népbiztosok birtokába kerültek, hanem a Műcsarnokban közszemlére tették. A tárlat a kultúrafogasztás demokratizálását szolgálta.

A „köztulajdonba vett műkincsek” kiállításának – és a kommün közgyűjtemény-politikájának – az ideológiai axiómája ugyanis az volt, hogy egy művész nem a műalkotásokat megvásárolni képes, tőkeerős kiváltságos réteg, hanem az egész emberiség számára és gyönyörűségére alkotja a művészeti termékeit, azért a műkincseknek nem a nyilvánosság elől elzárt otthonokban, hanem mindenki – de leginkább persze a kulturálisan is felemelni kívánt proletariátus – által látogatható intézményekben van a helyük. Ezt pedig – szemben a Tanácsköztársaság-ellenes visszaemlékezők állításával – nem tudatlan és barbár összeírók révén tették, akik szín, méret és a keret díszítettsége szerint vették volna számba a műtárgyakat. Valójában a műkincsek összeírását és köztulajdonba vételét olyan esztéták és művészettörténészek végezték a Műtárgyakat Társadalmasító Bizottság munkájának keretében, mint Lukács György vagy Kenczler Hugó.

A Kun Béla által is megtekintett kiállítás részletes katalógusa hirdette, hogy mely festményeket, szobrokat és kispasztikákat lehet megtekinteni délelőtt fél 10-től délután 1-ig, majd fél 4-től este 7-ig. Azt is tartalmazta, hogy melyik műkincset kitől szocializálták. A kiállítás fénypontja Herzog Mór Lipót báró El Greco-gyűjteménye volt, akinek villájában külön szobát töltöttek meg a spanyol festő remekei (a proletárdiktatúra bukása után a képek visszakérültek a tulajdonoshoz, majd a második világháború idején a Herzog-gyűjtemény szétszóródott), de a számos nagy alkotó addig nem látott alkotása közt még Rembrandt-kép is felbukkant: például a holland festő 1630-ban készült önarcképe ifjabb Andrassy Gyula gyűjteményéből. Kelen Jolán mesélte el a történetet, hogy Kenczler Hugó a Tanácsköztársaság utolsó napján egyetlen éjszakára hazavitt egy Rembrandt-képet szegényes otthonába, amelyet egészen megváltoztatott a műremek, „sugározni” kezdett tőle. *„Egész éjjel a Rembrandtot néztem. Micsoda éjszaka volt, a legszebb az életemben. Rembrandttal beszélgettem”* – újságolta másnap. Kelen Jolán hiába

próbálta rábeszélni arra, hogy ne vigye vissza, mert inkább egy művészettörténésznél legyen, minthogy a proletárdiktatúra bukása után „a csodálatos kép újra valami bankár pénzszekrényébe kerüljön”, Kenczler visszavitte a képet a Műcsarnokba. Itt azonban a művészettörténészt 1920-ban nem igazolták, ezért emigrált Magyarországról, és 1922-ben, fiatalon hunyt el Kassán. (CSP)

Mi volt az „írói kataszter”?

A magyar írók régi (és ma is élő) problémája, hogy a piac kicsinyisége miatt önmagában az írói tevékenységből nem tudtak és nem tudnak megélni, ezért jellemzően csak mellékállásban írhattak, míg főállásban újságíróként vagy tanárként tevékenykedtek, hogy biztosítsák egzisztenciájuk. Ahogy Ady írta keserűen 1908-ban: *„Csak ne került volna napi parancsnak közénk, közém és a Művészet közé, a Pénz. Amivel jöttem, azt megcsináltam volna, akinek nem tetszettem, leköttem volna [...]”*. A Tanácsköztársaság irodalompolitikája – melynek kidolgozása és vezetése a Közoktatásügyi Népbiztosság által létrehozott Írói Direktórium feladata volt, olyan tagokkal, mint a magát kommunistának valló Balázs Béla, Komját Aladár, Kassák Lajos vagy éppen a mérsékeltebb, de a kommünnel kezdetben szimpatizáló nyugatosok, mint Babits Mihály, Móricz Zsigmond és Osvát Ernő – éppen azt célozta, hogy az írókat felszabadítsák a szabadpiaci, „kapitalista” munkakényszer alól, hogy áramlik finanszírozott alkotóként „szabadon” alkothassanak. Ezért a Tanácsköztársaság állandó havi fizetésben, illetve támogatásban kívánta részesíteni az írókat, hogy nyugodtan tudjanak dolgozni mindenféle szorító határidő nélkül, mivel csak év végén kellett bemutatni a „munkabérelőlegként” értelmezett, előre kiutalt honoráriumért cserébe megírt művet.

Az állami finanszírozással elkészült művek a Szellemi Termékek Országos Tanácsának tulajdonába kerültek volna (de csupán 20 ezer példány kinyomásáig), és az is nyomtatta volna ki azokat. Ezzel szintén azt akarták elérni, hogy ne játsszanak szerepet kereskedelmi szempontok a könyvkiadásban hiszen a profitorientált magánkiadók versengése közepette, az Írói Direktórium szerint, így a ponyvák kiadása élvezett volna elsőbbséget. A Szellemi Ter-

mékek Országos Tanácsa felmérte – ez lett az „írói kataszter” –, hogy kik azok az írók, akiket rendszeres előleggel való ellátásra javasoltak, őket – természetesen az ideológiai szempontokat sem nélkülözve – három fizetési osztályba sorolták (havi 3000, 2000, illetve 1500 koronások), és fiatal íróknak 1500 koronás ösztöndíjat is létrehozta. A Szellemi Termékek Országos Tanácsának „írói katasztere” összesen 201 nevet tartalmazott, ezektől az íróktól azt várták volna el a szerződéskötés után, hogy a támogatásért cserébe 12 ívnyi „komoly és művészi munka” legyen egyéves termelésük.

A „kommunista könyvkiadás” annyira nem törekedhetett az írók kizsákmányolására, hogy a havonta folyósított előlegekkel államilag felvásárolt, kiadott és értékesített művekből befolyó bruttó bevétel 15%-át is az íróknak ígérték. Így a Tanácsköztársaság ajánlata igen méltányos volt, már csak ezért is, mert egy kivételével az írók dolgozószobáját később a lakásrekvirálások →142 alól is mentesítették egy, a proletárdiktatúra egyenlősítő eszméje ellen vétő és épp ezért csak bizalmas, 1919. júliusi rendeletben. Előremutató volt, hogy a Tanácsköztársaság biztosítani akarta az íróknak a „szabad alkotást”, ugyanakkor az írók így az állam függésébe kerültek, és korlátozták, hogy milyen munkák születhetnek: „Nem kell éppen a szovjet-eszmék mellett, de ellenük sem” – mondta Krúdy Gyula szerint Kun Béla, amikor a magyar írókat találkozóra hívta. Azt azonban sosem tudjuk meg, hogy milyen művek készültek volna az „írói kataszter” rendszerének keretében, hiszen a proletárdiktatúra nem tartott ki fél évig. (CSP)

Irodalom

Források

Ady Lajos: *Ady Endre*. Budapest, Amicus, 1923

Angyal Dávid: *Emlékezések*. Sajtó alá rendezte: Czigány Lóránt. London, Szepsi Csombor Kör, 1971

Babits Mihály: *Egyetemi előadások*, 1919. Szabó Lőrinc gyorsíró-sos lejegyzése alapján. Sajtó alá rend.: Lipa Tímea. Budapest, Ráció, 2014

Benedek Szabolcs: *Az élcsapat, avagy Tanácsköztársaság*, 1919. Budapest, Pont, 2009

Böhm Vilmos: *Két forradalom tűzében*. Budapest, 1946

Bölnöi György: *Az igazi Ady*. Budapest, Magyar Helikon, 1974

Burzsujhumor a diktatúra alatt. A proletárdiktatúra anekdotái. Összegejtötte és sajtó alá rendezte: Bíró Imre Boldizsár. Budapest, Múzsza Irodalmi és Művészeti Rt., 1919

Czakó Ambró: *A vallás a kommunista társadalomban*. Budapest, 1919

Csizmadia Sándor: *Hol voltam a diktatúrában?! Budapest, „Pirkadás”, 1919*

A diadalmas forradalom könyve. A Nép kormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak vallomása. Szerk.: Gelért Oszkár, Budapest, Légrády, 1918

Déry Tibor: *Ítélet nincs*. Budapest Magvető Könyvkiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979

Dietz Károly: *Októbertől – augusztusig. Emlékirataim*. Budapest, Rácz Vilmos könyvkiadóvállalata, 1920

Esterházy Miklós, gróf: *Emléklapok 1918. nov. 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből*. Budapest, 1920

Fehéri Armand: *A vesztegető forradalom. Politikusok, írók és hírlapírók az országpusztítás zsoldjában*. Budapest, 1919

A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei, 1919. Szerk.: Imre Magda–Szűcs László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986

Fejérváry József–Graváts József: *A Szamuely halálvonata. Vársárhely–Makó–Szentés rémnapijai. A terroristák bűnpörének főtárgyalása alkalmából. Hódmezővásárhely, Reggeli Ujság nyomdája, 1921*

Garami Ernő: *Forrongó Magyarország. Leipzig–Wien, 1922*

Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1920. Budapest, 1935*

Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. Két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. Szerk.: Veres András. Budapest, Magyar Hírlap, 1989*

Julier Ferenc: *Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén. Magyarság, 1927. július–augusztus*

A józanság proletárkötelesség. Budapest, 1919

Károlyi Mihály levelezése, I. 1905–1920. Szerk. Litván György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978

Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül. Budapest, Európa, 1982*

Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban. Emlékezések. Budapest, Európa, 1967*

Kemény Ferenc: *Kinek a bűne a magyarországi bolsevizmus? A politikai és történeti előzmények. A Károlyi-korszak mint a szovjet-köztársaság előfutárja. Hiteles részletek a hatalom átjátszásának kulissza-titkaiból. Budapest, a szerző kiadása, 1919*

Kerecseny János: *A magyar Dreyfus-pör. Hová lett a Bank-gassei 140 millió? Budapest, 1925*

A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása. Budapest, Közköztudatügyi Népbiztosság, 1919

Krúdy Gyula: *A bolsi. In: Uő: A tegnapok kódlovagjai. Békéscsaba, 1925, 60–65.*

Kun Béla: *A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és íráskor. Budapest, Kossuth, 1958*

Kun Béla: *Válogatott cikkek és beszédek I–II. Budapest, 1966*

Kun Béláné: *Kun Béla. (Emlékezések.) Budapest, Magvető, 1966*

Légrády Imre: *A kommun fogságában. 1919. április 16. – május 2. Budapest, Légrády Testvérek, 1919*

Lengyel József: *Visegrádi utca. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962*

Lovász Károly: *Gyenge Szovjet. Egy csendes ellenforradalmár megfigyelései. Budapest, Bristol könyvnyomda, 1919*

Lukachich Géza: *Magyarország megcsönkítésének okai. Budapest, Nyukosz, 1932*

Mese a sör tápláló erejéről. Budapest, 1919

A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Sajtó alá rendezte: Petrák Katalin–Milei György. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1959

A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Sajtó alá rendezte: Petrák Katalin–Milei György. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1959

„Mindenki újakra készül”, III. *Az 1918–19-es forradalmak irodalma. Szerk. József Farkas. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960*

„Mindenki újakra készül”, IV. *A Tanácsköztársaság publicisztikája és irodalmi élete. Szerk. József Farkas. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967*

Móricz Zsigmond: *Naplójegyzetek, 1919. Szerk.: Cséve Anna. Budapest, Noran, 2006*

Nánássy György: *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból? A magyar kommunista-vezérek üzelmei. Budapest, 1919*

Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommun idejéből. Szerk.: Szerényi Simon. Budapest, Káta Albert, 1919

Örök tavasz, örök forradalom. 1848 – 1919 – 1945. Budapest, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, 1969

Rabságom története. Emlékalbum. A 133 napos Kommun túszaiknak arcképcsarnoka és élményei. Szerk.: Molnár Félix. Budapest, 1921

Siklós András: *Az 1918–1919 évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások. Budapest, Tankönyvkiadó, 1964*

Sinkó Ervin: *Optimisták. Történelmi regény 1918–1919-ből. Budapest, Noran Libro, 2010*

Somogyi István: *Szabadkőművesség igazi arca. Budapest, 1929*

Stettner Tamás: *Tizennégy év Kun Béla életéből. Tisza István gyilkosai. Hogyan szüntették meg a nemzeti újságokat? A Kaplony utcai ellenforradalmárok. Három óráig az Országház pincéjében. Az államrendőrség forradalmárai. Riportok a rémuralom idejéből. Budapest, Egyesült könyvnyomda, 1919*

Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán: *Emlékeim*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1966

Szász Zoltán: *III. emelet 12. Emlékeim a bolsevista és Markó-utcai fogházból*. Budapest a szerző kiadása, 1927

A Tanácsok Országos Gyűlésének (1919. június 14. – 1919. június 23.) naplója. A Munkás- és Katonatanácsok gyorsirodájának feljegyzései alapján. Budapest, 1919

Tanúságtevők. 3/b. Visszaemlékezések a magyarországi 1918–1919-es forradalmak résztvevőitől. Szerk.: Petrák Katalin. Budapest, Kossuth, 1978

Tarján Vilmos: *A terror*. Fényes László előszavával. Budapest, 1919

Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Budapest, 1923

Válogatott irodalom

Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2015

Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete, 1945–1989*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014

Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből*. Pro Print, Csíkszereda, 2013

Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth, 1979

Bödök Gergely: *Kegyelmes urak a Gyűjtőfogházban. A vörös terror fővárosi túsza*. *Múltunk*, 2014/4., 151–181.

Csunderlik Péter: *Lukács György és a Szabadgondolat bolsevizmus-vitája*. In: *A forradalom végtelensége. Lukács György politika- és társadalomelmélete*. Szerk.: Böcskei Balázs. Budapest, L'Harmattan, 2016, 65–81.

Csunderlik Péter: *Ördögök – Károlyi Mihály és a galileisták képe a Bujdosó könyvben*. In: *Tormay Cécile-emlékkonferencia. 2012. október 5.* Szerk.: Kollarits Krisztina. Budapest, Magyar Művészeti Akadémia, 2013, 189–217.

Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015

Fodor János: *Bernády György. Politikai életrajz*. Lector Kiadó – Dr. Bernády György Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület, Marosvásárhely – Kolozsvár, 2017

Fogarassy László: *A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988

Gábor Sándorné: *Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969

Gayer Veronika: *Felvidékből Szlovénzkó. Magyar értelmiségi utkeresések Eperjesen és Kassán a két világháború között*. Kalligram. Pozsony 2016

Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora*. Budapest, 1935

Gyürey Vera–Veress József–Lencső László: *A magyar filmtörténet képeskönyve*. Budapest, Osiris, 2007

Hajdu Tibor: *Az 1918-as polgári demokratikus forradalom*. Budapest, Kossuth, 1968

Hajdu Tibor: *A magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth, 1969

Hajdu Tibor: *Ki volt Károlyi Mihály?* Budapest, Napvilág, 2012

Hajdu Tibor: *Közép-Európa forradalma*. Budapest, Gondolat, 1989

Juhász Nagy Sándor: *A magyar októberi forradalom története*. Cserépfalvi Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1945

Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Budapest, Szépirodalmi, 1983

Kende János: *Forradalomról forradalomra. Az 1918–1919-es forradalmak Magyarországon*. Budapest, Gondolat, 1979

Konok Péter: *Az erőszak kérdései 1919–1920-ban. Vörösteror-fehérterror*. *Múltunk*, 2010/3., 72–91.

Liptai Ervin: *Vöröskatonák, előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919*. Budapest, 1969

Litván György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris, 2003

A Magyar Munkásmozgalom Története, VI. Budapest, Kossuth, 1959–1960

Magyarország története, VIII. 1918–1919, 1919–1945. Főszerk. Ránki György. Szerk. Hajdu Tibor, Tilkovszky Loránt. 4. kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988

Nagy Zsuzsa, L.: *A párizsi békekonferencia és Magyarország.* Budapest, 1965

Ormos Mária: *A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925.* Napvilág, Budapest, 2011

Ormos Mária: *Padovától Trianonig.* Budapest, Kossuth, 1983

Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában.* Budapest, L'Harmattan, 2004

Sajti Enikő, A.: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004

Szűts Emil: *Az elmerült sziget.* Pro Pannonia, Pécs, 1991

Tüskés Tibor: *A Krónika (1920–1921) repertórium.* Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1978

Vörös Boldizsár: *„A múltat végképp eltörölni?”. Történelmi szemléiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában, 1890–1919.* Budapest, MTA TTI, 2004

Vörös Boldizsár: *„Az állatkert lakói is összegyűltek, hogy érdekeik képviselőit bizalmat válasszanak”. A Magyarországi Tanácsköztársaság emléke a diktatúra bukása után közzétett viccekben.* Aetas, 2006/3–4., 184–203.

Vörös Boldizsár: *„Szamuelli repülőgépen Oroszországba szökött” – Álhírek Budapesten a Magyarországi Tanácsköztársaság idején.* Budapesti Negyed, 2005/1–2., 69–92.

Tematikus bontás

Forradalmak

Mennyit ért IV. Károly manifesztuma? **143**

Harcosokat vagy fosztogatókat nem akart látni Linder Béla **18**

Hol volt forradalom 1918 októberében a környező országokban? **93**

Károlyi Mihály volt az első és egyetlen köztársasági elnök? **123**

Miért alakult meg olyan későn a Magyar Nemzeti Tanács? **96**

Miért nem tartóztatta le Lukachich a Nemzeti Tanács tagjait? **16**

Kik voltak a vidéki direktóriumok tagjai? **102**

A katonatanácsok és a vörös Napóleon **25**

Hány évre szól a Turócszentmártoni nyilatkozat? **118**

Miért Máramaroszigeten és nem Palesztinában alakult meg a Zsidó

Nemzeti Tanács? **127**

Beszélhetünk-e „vörös terrorról” a Tanácsköztársaságban? **73**

Hogyan lett székely kisebbségi gróf Bánffy Miklós? **122**

Magyar forradalmár volt-e Josef Tiso? **120**

Mi volt a megyesi határozat? **151**

Népakaratot képviselt-e a román Kormányzótanács? **140**

Miért voltak népszerűtlenek a jegyzők? **117**

Volt-e halálfejt Szamuely páncélvonata? **84**

Köponyegforgatók voltak-e a vidéki politikusok? **115**

Puccs vagy forradalom? Átadta-e a hatalmat Károlyi Mihály? **44**

Belpolitika

Kik ölték meg Tisza Istvánt? **9**

Kikiáltották-e a köztársaság elnökévé 1918. november 16-án

Károlyi Mihályt? **22**

Szabadkőműves volt-e a Károlyi-kormány? **14**

Ki vezette a Berinkey-kormányt? **37**

Kik és miért verték „félholtra” Kun Bélát? **43**

Miért egyeztek meg a szociáldemokraták a kommunistákkal 1919. március 21-én? **49**

Miért Garbai Sándor lett a Forradalmi Kormányzótanács elnöke? **45**
 Miért nem folytatta a Tanácsköztársaság Károlyi földosztását? **154**
 Miért nem maradt a Tanácsok Országos Gyűlése után népbiztos Szamuely és Kunfi? **112**
 Miért zárták ki Csizmadia Sándort a Forradalmi Kormányzótanácsból? **47**
 Kik dúlták fel a *Pesti Hírlap* kiadóhivatalát és miért? **39**
 Betiltották-e a „polgári” lapokat a kommün alatt? **145**
 Lehetett-e keresztény egy szocialista? **126**
 Leköpte-e Reisz Leó az oltáriszentséget? **68**
 Mi volt a szakszervezetek szerepe a tanácskormány lemondásában? **113**
 A proletárdiktatúra történetéhez tartozik-e a Peidl-kormány? **89**

Külpolitika

„Ilyen mélyre süllyedtek”? – Helyes volt-e megkötni a belgrádi egyezményt? **19**
 Miért nem képviselte senki Magyarországot a padovai fegyverszüneti tárgyaláson? **98**
 Ki és mikor mondta ki először, hogy „Nem! Nem! Soha!”? **27**
 Volt-e realitása 1918 őszén Jászi Oszkár „Keleti Svájc”-koncepciójának? **29**
 Hogyan kerültek korábbi császári, honvéd- és későbbi horthysta tisztek a Vörös Hadsereg élére? **78**
 Melyik volt az igazi ABC? **129**
 Miért küldték Budapestre Smuts tábornokot? **83**
 Mire szánta volna a Forradalmi Kormányzótanács a bécsi magyar követségből ellopott 140 millió koronát? **75**
 Miről beszélgetett Kun Béla és Lenin a csepeli szikratávíró-állomás segítségével? **50**
 Nagy-Magyarország határaiért harcolt-e a Vörös Hadsereg? **80**
 Miért fogadta el Kun Béla a Clemenceau-jegyzéket? **81**

Hadműveletek

Milyen haderő állt a Károlyi-kormány rendelkezésére? **99**
 Áruló volt-e a Székely Hadosztály? **31**

Miért lehetett kivenni májusban a cseh csapatokat Salgótarján és Miskolc körzetéből? **109**
 Miért támadott a román hadsereg 1919. április 16-án, és miért állt meg két héttel később a Tisza vonalán? **107**
 Milyen erőt képviselt és milyen hadműveletet hajtott végre Horthy szegedi hadserege? **110**

Megszállás

Mit ért a Lex Apponyi a megszállt területeken? **147**
 Mire kellett teljhatalom egy minisztériumnak? **133**
 Maradtak-e magyar tisztviselők a megszállt területeken? **136**
 Hogyan létezhetett a Népköztársaság, ha megalakult a Tanácsköztársaság? **135**
 Miért nem Magyarországon alakult ki a Bauhaus? **152**

Személyiségek

Miért Károlyi Mihály lett a forradalom vezetője? **10**
 Jászi Oszkár „bábja” volt-e Károlyi Mihály? **12**
 Miért lett Böhm Vilmos írógépszerelő a Berinkey-kormány hadügyminisztere? **100**
 Mondta-e Ady a halálos ágyán, hogy „ez nem az én forradalmam”? **34**
 Hogyan lett a bankárfiú Lukács Györgyből kommunista népbiztos? **40**
 Sikkasztott-e Kun Béla? **24**
 Fel akart-e állítani guillotine-t Szamuely Tibor a mai Vörösmarty téren? **72**
 Tényleg voltak sírógörcsei Kun Bélának? **51**
 Ki volt a rejtélyes dr. Sebestyén Emil? **23**

Művelődés, társadalom

Miért volt fehér a pénz? **76**
 Miért kellett akció az intelligenciának? **130**
 Elkerülhető lett volna a lakásrekvirálás? **142**

OT, SW

2020. 11. 12. 13:38

Elvállalta-e Szekfű Gyula, hogy történelmi materialista „vezérkönyvet” ír a kommünnek? **62**
Kik kaptak egyetemi katedrát a Tanácsköztársaságban? **149**
Különbözött-e a nők elleni erőszak forradalomban és ellenforradalomban? **138**
Kommunizálni akarták-e Zsófit? **68**
Mi volt a „szovjetsör”? **55**
Miből finanszírozták Budapest május 1-jei feldíszítését? **57**
Voltak-e orgiák a Szovjetházban? **54**
Milyen festményeket láthattak a proletárok a „köztulajdonba vett műkincsek” kiállításán? **155**
Milyen viccek terjedtek a Tanácsköztársaság idején? **103**
Mióta nem kell belépődíjat fizetni a Margitsziget meglátogatásához? **70**
Mit csinált Kertész Mihály, a *Casablanca* rendezője a proletárdiktatúrában? **60**
Mit ettek a népbiztosok? **52**
Valóban mozikká akarták-e alakítani a templomokat a kommünben? **65**
Mi volt az „frói kataszter”? **157**
Mi történt a Milleniumi emlékmű királyszobraival a Tanácsköztársaság idején? **58**

Emlékezet

Hogyan találkozott Tóth Árpád a „Vörös Isten”-nel? **106**
Elrepült a Magyarországról Kun Béla? **86**
Mi köze a reskontót elvesztő Nyilas Misinek a Tanácsköztársasághoz? **87**
Miért géppuskázza le a világot a Cserny Józsefet játszó Hobo az 1969-ben készült *Agitátorok* végén, és miért tiltották be a filmet? **91**
Miként emlékeztek a Tanácsköztársaságra a Forradalmi Ifjúsági Napokon? **92**

X 263809

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

1918–1919-RŐL

Ki mondta ki először, hogy „Nem! Nem! Soha!”? Kik ölték meg Tisza Istvánt? Miért Károlyi Mihály lett a forradalom vezére? Harcosokat vagy fosztogatókat nem akart látni Linder Béla? Sikkasztott-e Kun Béla? Puccs vagy forradalom? Milyen viccek terjedtek a kommün idején? Átadta-e a hatalmat Károlyi Mihály? Mondta-e Ady a halálos ágyán, hogy „ez nem az én forradalmam”? Magyar forradalmár volt-e Josef Tiso? Mi volt a „szovjetsör”? Miért Garbai Sándor lett a Forradalmi Kormányzótanács elnöke? Különbözött-e a nők elleni erőszak forradalomban és ellenforradalomban? Valóban mozikká akarták-e alakítani a templomokat a kommünben? Hogyan kerültek korábbi császári, honvéd- és későbbi horthysta tisztek a Vörös Hadsereg élére?

Az első világháborús vereség, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése a katonai és gazdasági összeomlás elsöpörte 1918 őszén a régi, dlszmagyarba öltözött politikai elitet: egy szocialistává lett „vörös gróf” mellett kopott zakós baloldali újságírók, értelmiségiek és szakszervezeti vezetők kerültek az ország élére. Feladatuk talán nehezebb volt, mint bárkinek addig a magyar történelemben, és a válaszkísérleteik is példa nélküliek voltak. Az őszirózsás forradalom résztvevőinek és a Tanácsköztársaság népbiztosainak tevékenysége máig heves indulatokat vált ki a magyar közvéleményben. A kötetet szerző történészek „harag és részrehajlás nélkül” igyekeznek ismertetni a legfontosabb 1918–1919-es magyarországi eseményeket, teszik pontosabbá ismereteinket és megfelelő helyenként cáfolják a kerengő tévhiteket.

2400 Ft

ISBN 978-963-9697-82-9

www.napvilagkiado.eu

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK 1918–1919-RŐL

NAPVILÁG KIADÓ